

TARTALOM:

Szépirodalom

Térey János – Naponta kilovagolhat	3
Áfra János – Valaki után / A legrövidebb éj	6
Jóna Dávid – mi már nem állunk lábujjhegyen / Voltál olyan fáradt	8

Műfordítás

Szemjon Lipkin – Vándorok / A tüskés csipke / Halálom s én közöttem	10
--	----

Kortárs Lengyel irodalom

Kazimierz Brakoniecki – Szent	13
Európa a mi közös kisvárosunk – Zsille Gábor beszélgetése Ewa Lipskával	14
Ewa Lipska – Lecke költészetből / Ezért / Megköszönöm az életnek / Sűgő	17
Bernade a Kuczera-Chachulska – A költészet művészete–napjainkban	19
Ryszard Krynicki – A Budapesti Szépművészeti Múzeumban / Lopva / Hány világ / Zúzmara / A kusza kéziratokban / Nem segíthetek / Macskák	21
Józef Tischner – Gondolatok ínycseknek	24
Adam Zagajewski – Szótár / Diadal / Munkál ő / Óda a légysághoz / A láthatatlan úr	27
Janusz Drzewucki – Mozart, a csillag	29
Tadeusz Chabrowski – Elmélkedés / A három muzsikusz	30

Kocsis Zoltán (1952-2016)

Kocsis Zoltán – Az első pohár bor után... ..	32
Csaba Péter – Barátom Kocsis Zoltán	34
Káel Csaba – Mércze és fogódzó	36
Eötvös Péter – Kocsis Zoltánra emlékezve	37
Érdi Szabó Márta – Emléktöredékek	38

Széchenyi 225

Szörényi László – Arany János Széchenyi-képe	44
Hermann Róbert – Széchenyi István gróf mint katona	55
Csorba László – Széchenyi és Kossuth vitájáról – 170 évvel később	64
Gergely András – Miként jutott Széchenyinek minderre ideje	75

Rippl-Rónai

Érdemes volt-e Rippl-Rónainak hazajönni Párizsból? – E. Csorba Csillával és Klimó Károllyal Topor Tünde beszélget	80
--	----

A lengyel irodalmi összeállítás vendégszerkesztője Zsille Gábor.

A Kocsis Zoltán emlékösseállítás szerkesztője Szócs Géza.

A borítófotó a *Kocsis intim megvilágításban* c. dokumentumfilm felhasználásával készült.

Térey János

NAPONTA KILOVAGOLHAT

Részlet a *Káli holtak* című regényből

Ahogy a fél tizenegyig elnyúló próbáról hazaérve kinyitok egy sört és bekapcsolom a tévét, magamat látom a képernyőn, ahogy Botondként bénázom a Káli-medencében. Az ornitológus fiú lába önállósítja magát – ő meg hagyja –, és lekanyarodik a Burnót-patak völgye felé. A karcsú víz átszeli a medencét, átkacsokaringózik ungon-berken, lecsorog a kócsagokat vendéglő mocsáron-nádason, az üdülővé alakított vízimalom alatt. Aztán, gondolom én Botond helyett, majd valahol az ábrahámhegyi strandnál fogja elérni a Balatont; de odáig már úgysem jutunk el a kamerával.

Éjfél elmúlt és nem tudok aludni, pedig holnap reggel nyolcra megyek egy interjúra.

Ott csordogál ez a sovány vízér a száraz nádcsomók között. Békák, szitakötők, apróhalak sehol. Pedig rémlik, egyszer megmutatta öregapám, hogyan rendeznek benne ezerfős találkozót a szélhajtó küszök. Egészen pontosan a nászukat ülték. Akkora csapatba verődtek az arasznyi kishalak, hogy a szélsőknek már nem jutott víz. Fönnakadtak, ott vergődtek a parti gizgazok közt. Forrongott és bugyborékkolt az egész patak.

Most mit kell látnom ma, mit kell látnia a nézőnek a Burnót vadregényes partján? Kiábrándító szárazságot. És a saját, buzgón üggyködő stábomat.

Jön Juli, lóháton. Tudom, ő minden reggel kilovagol. Intek neki is rendes káli szokás szerint. Úgy feledkezem bele a saját sorozatomba, mintha semmi közöm nem lenne hozzá. Mintha nem erre ment volna rá az egész augusztusom.

Edzőterem helyett tereplovaglás, ez Juli világa. A sorozatban eddig sohasem látott, iskolás korú gyerekek követik póniháton.

„Szia, Botond. Tudtad, mi az igazi káli élmény? Hogy élete végéig akár naponta kilovagolhat az ember anélkül, hogy kétszer ugyanarra az útra tévedne.”

„Persze, pont ezt nyilatkoztad az *Északipart Magazin*nak is.”

Úristen, ezt én improvizáltam a forgatáson, és Borombovics benne hagyta a sorozatban! Persze, hogy nem voltam ott a megnézésen. Más pedig nem apellált. Megáll az ész, föl fogom hívni Líviát. Nem, Gézát. Nem, hagyjuk, le van szarva.

„Hogy vagy?”

„Látod. Jó szarul. Bajban vagyunk.”

„Biztos, hogy a te dolgod, hogy mindent rendbe tegyél?”

„Nem biztos. De legalább nem ülök ölbe tett kézzel, mint te, Julikám, hajtogatva, nem az én dolgom, nem az én dolgom. De igenis a tiéd. Meg az enyém. Nem nézem tétlenül,

hogy valaki, akit szeretek, ez esetben Szabolcs, olyan helyzetbe keveredik, amelyik jócskán ártalmára lehet. Cselekszem. Nem csupán figyelmeztetem, hanem elrettentéssel ragadom ki a belsejét égető tűzből. Nincs vesztegetni való időm. Ég a ház, ők pedig alszanak. Betöröm az ajtót, és kirángatom őket.”

„Csak nehogy Szabolcs ebbe a rángatásba pusztuljon bele.”

Most bontottam ki a második sört a tévé előtt, pedig ilyet máskor nem szoktam csinálni.

„Figyelj, én látom szétesni egy ember életét – magyarázom éppen a tévében. – Nem vagyok pszichológus, de azért megpróbálom fölpofozni a mélypontról. A jó pásztor ott hagyta a kilencvenkilenc juhát, hogy elmenjen az elveszett egy után... És nem állt meg, amíg meg nem találta. Akkor vállára vette, és úgy vitte vissza a karám biztonságába.”

„Oké, az a jó pásztor volt, és nem te.”

„De végre azért elismered, hogy gond van? Kurva nagy gond van?”, ordítok rá.

„Igen.”

„Belátod, hogy kezdenem kell vele valamit?”

„Be én. De azért ne förmedj így rám.”

„Akkor hajrá, cselekedj.”

„Konkrétan mi történt?”

„Ráijesztettem Szabolcsra. A fenyegetettség megmérgezte a gondolkodását, és nem akartam, hogy mindörökre Barbarát tartsa a problémák forrásának.”

„És hogy fogadta, használt?”

„Akaratom ellenére balul sült el. Most még jobban fél. És kölcsönösen nem bíznak egymásban Barbival. De nem adtam föl.”

„Tudod, Alex, azokban az emberekben, akik szó nélkül túrik, hogy bokszsáknak használják őket, áldozati mentalitás alakul ki. És Szabolcs ilyen. Azt mondtad, a múltkor sikerült szellemet üznötök együtt.”

„Úgy van – bólintok. – Aztán mégis rájuk gyújtották a házat. És nem csak rájuk. Ez már a hatodik eset a medencében. És hát, a paranormális jelenségeket mindig könnyű megkérdőjelezni, de ez a tűz: tűz, nem papírszagú kitaláció.”

Amikor a képernyőn lecsatolom az övemről a megafont, apró csöngetést hallok. Beengedem Lucát, hosszú csók.

„A kételkedés olyan ajtó, amelyen át a Sátán beléphet az életedbe – magyarázom a képernyőn, Luca elkerekedő szemmel nézi. – Hogyan lehet megálljt parancsolni neki? Egy: mindenkorra dönts el, hogy lemondasz a kételkedés jogáról. Kettő: hittel valld meg, hogy Uram, teljes mértékben megbízom minden szavadban! Kopog a kétség? Tűnés! Nem engeded be. Vegyétek föl mindenképpen a hit pajzsát, amellyel kiolthatjátok a gonosznak minden nyílát!”

„Boti, miért fontos megafonba mondani Isten igéjét, miért nem elég csak gondolni rá?”

„Szerinted?”

„Gondolom, azért, mert nagy megerősítést ad, ha hallatom a hangomat.”

„Ühüm. Ha hittel kimondasz valamit, kapcsolódsz az ő teremtő logoszához. De ez csak egyetlen ok. És még?”

„Amit kimondok vagy leírok, arra később élesebben emlékszem vissza.”

„Úgy van. Harmadszor?”

„Passz.”

„Hát azért, hogy az ellenség is hallja, amit mondasz. Amikor Jézus Isten igéjét mondta a Sátánnak a pusztában, az megfutamodott előle. ”

„De az Jézus volt.”

A Stáblista előtt kapcsolom ki. Valamiért nem undorral, nem is jólesően vigyorogva. Nem is a jól végzett munka örömeivel. Idegen az egész. Profi, hideg, ostoba. Miért váltam el?

És ha már: miért nem Ócsai remek *Woyzeck*jében vagyok, miért ebben a nehezen megszülető, black metállal beoltott *Haramiákban*? Lehetnénk együtt.

„Lebuktál, Botond, neked van legkisebb lábtörlőd a lépcsőházban.”

„Tévedés, csak a másodikon a legkisebb.”

Áfra János

VALAKI UTÁN

Hordd hát el ezerfelé magad,
szakítsd meg a töretlen egységet,
szóródj szét, elárulva a semmit.
Fennmaradt nyomaid szikrázzanak
a végtelen űrben, és a távolból
ismerjenek egymásra töredékeid.
Legyen az ég a közönyösség köre,
ahol a láthatatlanok várakoznak,
legyen a föld az érzések gyűrűje,
ahol testek épülnek, bomlanak.
Adj időt, hogy e mozgáson keresztül
szerteszaladjon a lehetőségek sora,
melyek megidéznek százezer arcod.
Tenyésszen vágy, ösztön és félelem,
akkor nem lesz úrrá senki nélküled
a kiszámíthatatlannak álcázott életen.
Alakítsák szabadon, de sose uralják
tekergő sorsukat lefoszlott sebeid,
hisz minden igaz döntésükkel táplálják,
ami benned múlhatatlan marad.
A kapcsolódásokat uraló akarat
a gyógyuló kevesek kiváltsága lesz,
és ők torzítva bár, de ismételtetni
kezdik a mértékadó mondatokat,
megtérve rejtett formáidba.

A LEGRÖVIDEBB ÉJ

Bőség idején a föld felkínálja
az osztozást, s égő forrásotok
a természet szebb arcát világítja
meg. A legmagasabb delelési pontról
ébresztgeti a páfrányok égő
virágát, amit egy teremtmény

rögtön elragad az emberek elől.
Apró madárként tűnik fel,
de a növényhez érve szertefoszlik,
s ködlenek vele az ég sugarai.
Ha mégis előbb érnétek el
a narancsosan izzó szirmokat,
láthatóságotok súlyát levetve
érteni kezditek az állatok nyelvét,
és újraélednek ősi mondatok.
Mikor a belétek oltott láng a várt
ragyogás jelölője lesz, bebocsájtást
nyertek az igézetek kapuján.
A rontó erők hatalmukat veszítik
a nyárközéphez érő igazak felett,
így éjjel örömtüzek ébrednek,
illatos virágokat és füveket
füstöltök következő fürdőitekhez,
és a bátortalan kívánságokról
leoldódnak a görcsök táncotok
kötelékében. Termékeny évet
remélve égő faágakkal járjátok
körül a földeket, és rendbontó,
idegen seregek ellen lángoló
kerekeket görgettek alá a határ
menti dombokról. Utazótok
hosszan öltözik, hisz oda indul,
ahol ő lesz a legmezítelenebb,
s szent növényetek tanítása szerint
fénybe emeli e kóbor tömeget
a vakító kör földre hullt gyermekeivel.
Az év legrövidebb éjszakáján így
ünneplitek világosságotok győzelmét
a latolható éj természete felett.

Jóna Dávid

MI MÁR NEM ÁLLUNK LÁBUJJHEGYEN

Játszásra már lelkem kivénhedt,
Vágy nélkül élni ifjú még.
Goethe – Faust /Jékely Zoltán ford./

a képzelet néha súlyfeleslegét felejtve elrugaskodik,
menekül a kurzusok által táplált konfliktusok elől
és a hitel mázsáitól fellélegzett háza teraszán kacsacombokat grillez és padlizsánt,
közben a parazsat fotózza, örül kedvesének, gyermekeinek,
vagy örül annak az időjárásnak, amit a szomszédok épp szidnak,
örül a szónak, hol a csendnek, hol a folyónak, hol a hídnak.

a szép benne az, hogy néha valósággá lesz,
az ívek összeérnek,
körbeérnek,
beteljesül a kör,
a képzelet és a valóság egymásra hatnak, hisz egymásra vannak utalva ...
barátság lehet a felismeréseikből!

önvédelmem az írás,
néha egy-egy összekacsintás
a pályatársakkal, ha valami csoda születik része lenni, hozzászólni,
mert a képzelet, a gondolat, és a nyelv együtthatása kedvelt játék,
kézműves portéka, finom holmi.

sikátorkonoksággal oltalmazom mindazt, ami megmaradt,
hagyom, hogy átítasson, hogy érzéseimen át felszívódjon a kiválogatott világ,
gyakorlott mozdulatsorban harapjuk ki a magunkét,
boldog az, velem együtt, aki valóságot rág.

mi már nem állunk lábujjhegyen, amit elérünk, elérünk,
a többit mögé tesszük képzelettel,
mint ahogy felfut a borostyán az omladozó falon,
elrejtve a romot, a golyónyomot, a salétromot,
s beleszeret, mondjuk, egy kovácsoltvas rácsba egy bérházi balkonon.

már nem kell mindenáron, van lezárt borítékunk bőven,
Isten szemében tükröződünk, értő szemnek észrevehetően...

VOLTÁL OLYAN FÁRADT?

voltál olyan fáradt,
hogy a parancsot kiadta a fej,
de nem mozdult a láb, a kar, a test?
hogy elérhetetlen távolságra került minden,
volt veled úgy, hogy elhagyott az Isten?

voltál olyan fáradt,
hogy a mindegy is mindegyé vált,
hogy az akaratod a valóságtól hámlott,
s hogy bőrcafatként hullott le Rólad,
s hogy az egész szánalmas volt – persze csak utólag...?

voltál olyan fáradt,
hogy a lejárt lemezt nem tudtad újraindítani?
a telefont se felvenni, se lehalkítani?
hogy se vágyad nem volt, de még lemondani se tudtál róla?
olyan voltál, mint egy szénsav nélküli dobozos kóla.

voltál olyan fáradt,
mikor reménytelenségek dőltek rád, és Te megadtad magad,
s hogy feladtad, s hogy kikapcsolt az agyad,
hogy hajnalodott, de aludni se bírtál,
hogy feküdtél mozdulatlan, s könnyek nélkül sírtál...?

voltál olyan fáradt,
hogy az ördögnek ott hagytad?
hogy mindegy volt már, hogy legyőzted vagy elbasztad?
mindegy az egész, hogy mi volt,
mikor a bénult bordák alatt egy fáradt szív zakatolt?

voltál már így?
hogy elengedted, hogy már nem kerested az értelmet, se a szépet,
sem a szent értelmetlenséget,
hogy már nem hozott lázba az ígéretnyi élet,
voltál már így, hogy vártad a végét?
a csendet, a nyugalmat, a békét?

voltár már így? vagy ilyesfélén?
a tisztesség foltnak hívott bölcsességén,
ahol kimúlik hamar minden illúzió,
sáros latyakká válik a hó,
ami odafentről nem erről álmodik,
a szennyvízzel távozik,
és életét egy dolog mozgatja: a félsz.
voltál már így? hogy összevissza beszélsz?

Szemjon Lipkin

VÁNDOROK

Странники

Bánjuk azt, hogy rabigában éltünk!

Akár hal a zátonyos Nílusban,
Mint hitvány hal volt az egészségünk.
Sötét vér buggyant a zokogással,
Vizet mérgezett fekete vérünk.

Bánjuk, ahogy Egyiptomban éltünk.

Kiszállott egy Mózes nevű ember,
Kiszállott a vasszemekkel látó
A vízből, mit mérgeztünk a könnyel.
Oroszlán volt, galamb volt és kígyó.

Pusztában bolyongtunk negyven éven
Át. Az égi kötés ködbe tűnt még
Negyven évig. S nem látta az éber
Sem a filiszteusok vidékét.

Hisz a puszta útjait bejárva
Megtanultuk, milyen, mit más szeret,
Burukkoló galamboknak násza,
S hogyha oroszlán bög, kígyó sziszeg.

Hogy milyen a gondtalan szabadság,
Tevenyakak vadító melege ...
De végül a homályból ragyog ránk
Júdeának a holnapi ege.

Bánjuk, hogy nem bolyonghatunk tovább.

1942

A TÜSKÉS CSIPKE

Колочее кружево

Ott, hol tüskés, szúrós csipke kanyarog,
Fenyő ott, cserje itt,
Ott, hol Besztuzsev is nyughelyet kapott
S keresztvetésre int,

Ott, hol túlevélavar csillog, kínoz,
Egykedvű szörnyűség,
Ott, hol aja-hanga pázsit illatoz,
Levendulás a lég,

Ott, hol már nem is a földi kék ragyog,
S betegek a szemek,
Ott, hol burjátoknál vannak a halott
Buddhista istenek,

Hol a bővizű Szelenga úgy remeg,
Mint északi folyók,
Hol a Népakarat, sőt az eszerek,
S az eszdek is kiholt –

Nagybetűkkel vésünk sírfeliratot
Dicsérve szenteket,
Ám jónak, rossznak – ezerszám élnek ott –
Mi jár a többinek?

És milyen sámánvarázslat adja meg
A szívünk nyugalmát,
Ott, hol féltünk minden apró levelet,
S repülő fiókát.

1961

HALÁLOM S ÉN KÖZÖTTEM

Между мною и смертью

Faházam mellett, csendben
Lépcsőmre kuporodtam,
Halálom s én közöttem
Semmiség, puszta szó van.

Semmiség, puszta szó van –
Egy víztoronynak árnya,
Egy mécsvirág a múltban,
Vagy épp a pogrom fáj ma.

A füvek összeállnak
E furcsa fogalomban
Az elszállt társaságnak
Stanzáival, arannyal.

A transzformátorfülke
Köve unott, fehér itt,
Ahol számóca vére
Naponta sötétre érik.

Pár gond motoz a csendben
És falon túli neszben,
Halálom s én közöttem,
Halálom s én közöttem.

1975

Lángi Péter fordításai

Kazimierz Brakoniecki

SZENT

(Święty)

1.

Ne érints meg
halandó vagyok
megeshet hogy beléd szeretek
halálosan

2.

Szerelmük szépsége
nem szorult oltalomra
semmilyen célt sem szolgált
és akár a lélek érintése
megfoghatatlan volt

3.

Leheveredtek az örömbe
és a halál pihent bennük
majd feltört a kezdet törmeléke
erejét szerelemmé változtatták
és próbaképpen testet
öltöttek az öröklétben

4.

Ne oltsátok el a test lámpásait
ami világra jött hadd keresse útját
tapogatózva kinyújtott karral
és fejjel előre átfurakodva a tűzön
a csenddel vasalt sötétségben
ne oltsátok el a test lámpásait
ami világra jött hadd lelje meg útját
apró öklébe szorítva a nap köldökzsínóráját

5.

Érints meg
egységet alkotunk
megeshet hogy beléd szeretek
halálosan

EURÓPA A MI KÖZÖS KISVÁROSUNK

Zsille Gábor beszélgetése Ewa Lipskával

2000 nyarán, amikor a rádió közölte a neves krakkói teológus professzor, Józef Tischner halálának hírért, éppen egy óvárosi kávéházban ültem. A huszonéves pincérlány (ahogy az arrafelé megszokott, „főállásban” a Jagelló Egyetem hallgatója) a hír hallatán kifakadt: „Ez szörnyű, mennyivel szegényebbek lettünk, mi lesz így Krakkóval?” Azóta eltelt másfél évtized, és távozott az élők sorából a két krakkói Nobel-díjas, Wisława Szymborska és Czesław Miłosz; továbbá II. János Pál pápa, Andrzej Wajda, Sławomir Mrożek, Tadeusz Różewicz. Ön szerint mi lesz így Krakkóval és Lengyelországgal? Beérett már a következő nagy lengyel nemzedék?

Az életben ez már csak úgy van, hogy nem csupán a közeli hozzátartozóinktól kell elbúcsúznunk, de azoktól is, akik a szülőházánk számára kiemelkedően fontosak. Ezt a jelenséget leggyakrabban váltófutáshoz hasonlítom, amely életünk hatalmas stadionjában zajlik, és amelynek során az éppen futó versenyzők átnyújtják a stafétabotot az utánuk érkező nemzedékeknek. És minden egyes váltásnál úgy érezzük, hogy ilyen nagyszerű ember már nem születik többé, hogy egy bizonyos kultúra végéhez értünk, az emberiség lelki kincsei megismételhetetlenek. Hanem szerencsére úgy van ez, hogy a következő nemzedékekben már ott „szunnyadoznak” az újabb nagyságok. Egyszerűen ez a történelem törvényszerűsége.

Ön a híres 68-as Nemzedék, vagyis az Új Hullám alkotója. Kérem, készítsen rövid számvetést: hol élnek, mit csinálnak manapság a nemzedéktársai?

Valóban az Új Hullám költői nemzedékéhez tartozom, jóllehet soha semmilyen irodalmi csoportosuláshoz nem tartoztam. Az Új Hullámhoz születésem évszáma (mindannyian a második világháború utolsó éveiben születünk), a közösen megélt történelem és természetesen néhány barátság kapcsol. Mindannyian a saját életünket éltük, a saját utunkat jártuk. Például Ryszard Krynicki a feleségével megalapította a költészetre szakosodott AS Kiadót. Stanisław Barańczak emigrált és 2016-ban bekövetkezett haláláig az Egyesült Államokban élt. Adam Zagajewski két évtizedes párizsi emigráció után az ezredfordulón hazatért Krakkóba, de minden évben több hónapot az Egyesült Államokban tölt, a chicagói egyetem vendégtanáraként. Én pedig szüntelenül úton vagyok... Bécs és Krakkó között osztom meg az időmet, rengeteg szerzői estet tartok, szülőházamban és külföldön egyaránt. Ugyanakkor egyre nagyobb „étvágyam” van a magányhoz, szeretek egymagam lenni, a saját gondolataimmal. Irtózom a jelenkor lármájától és mindennapjaink egyfajta McDonald’s-osításától.

Milyennek ítéli a katolikus egyház jelenlegi társadalmi szerepét és lehetőségeit Lengyelországban, illetve Európában?

Az egyház szerepe Európában világosabban körülírható, mint Lengyelországban. Véleményem szerint az egyház nyugaton kevésbé vesz részt a politikában, és döntően az ember magánjellegű kérdéseivel foglalkozik. A lengyel egyháznak kétségtelenül van néhány – sajnos nem túlságosan sok – kiváló képviselője, ám az úgynevezett tömeg sajnos műveletlen, olykor pedig arrogáns is. Ennek következményei azok a nacionalista áramlatok, amelyek egészen az antiszemitizmusig terjednek. A lengyel egyház szüntelenül II. János Pál pápára hivatkozik, ugyanakkor nem olvassák a fontos enciklikáit. Gyakran megesett ez a különböző ideológiákkal is, amelyek uralma alatt korábban számos éven át éltünk.

A huszadik század folyamán a nyugat-európai egyház a saját akaratából a történelem rabja lett. A gyilkolás és a gyűlölet éveiben képtelen volt egyértelműen az áldozatok mellé állni. Úgy gondolom, hogy e tekintetben jobb esélyeik vannak a protestáns egyházaknak, amelyek ez idő tájt közelebb állnak az emberhez.

Óvakodni a szükségtelen színpadiasságtól és a fennkölt díszletektől. Azt hiszem, az egyház nyelvezetének is meg kell változnia. Jelenlegi formájában nem képes lépést tartani az elkerülhetetlen civilizációs változásokkal. Ezzel magyarázható a vallási szekták növekvő népszerűsége, azok ugyanis áttételek nélkül beszélnek, nem rémítgetnek metafizikai pokollal, és nem ígérnek „mennyei lakóhelyet”. A földi lét valóságos pokol, a vallástól pedig enyhületet várunk, valamint kétségtelen erkölcsi és társadalmi útmutatást. Magamat agnosztikusnak vallom, következésképpen nincsenek ilyen jellegű problémáim, ám tudom, hogy emberek milliói számára milyen fontosak ezek a kérdések.

Létezik általános értelemben vett keresztény költészet?

Én a költészetet csakis jó és rossz versekre osztom, ám kétségtelen, hogy a papi személyek által művelt költészetben számos „vallásos mozzanatot” találhatunk.

A magyar értelmiség egy része (én is feltétlenül közéjük tartozom) szívesen hangoztatja, hogy az amerikanizáció és a globalizáció ellenében az európai nemzetek összefogása, egymás hagyományainak mind jobb megismerése lehet az egyetlen védekezés. Miként vélekedik erről?

Minden európai országnak lehetősége van a hagyományait ápolni, tiszteletben tartani a szokásait és átörökíteni azokat a következő nemzedéknek. Ennek most semmi sem áll az útjában. Sem az amerikanizáció, sem az Európai Unió. Mindez csakis tőlünk függ, és egyedül mi lehetünk önmagunk legnagyobb ellenségei. Évek óta figyelem, milyen nagy-szerűen ápolja a hagyományait Ausztria. Kizárólag tőlünk függ, vajon népszerűsítjük-e a nemzeti kultúránkat, vagy inkább Big Brother szintű, silány televíziós programokkal szórakoztatjuk magunkat. Továbbá meggyőződésem, hogy Magyarországnak és Lengyelországnak most lényegesen több lehetősége van, hogy bemutassuk és megismerjük egymás kultúráját, művészetét. Csak néhány kilométer választ el bennünket egymástól, ráadásul Európa nemrégiben a mi közös kisvárosunkká lett.

Az Ön neve ismerősen cseng a magyar irodalmi körökben, számos költőnk olvasta a verseit, jóllehet csupán egy kötete jelent meg hazánkban, 1978-ban, Kerényi Grácia fordításában, Ewa Lipska versei címmel. Milyen ismeretségben áll irodalmunkkal, kik a kedvenc magyar szerzői?

A magyar irodalom a különféle fordítások révén jutott el hozzám, és fiatalságom éveiben a lengyel kiadók számos ilyet jelentettek meg. Emlékszem Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című, kitűnő regényére és természetesen Petőfi Sándor, Bem tábornok hadsegédének költeményeire. Ady Endre, illetve az avantgárd Kassák Lajos verseit is olvastam. Esterházy Pétertől két könyvet ismerek, *A szív segédigéi* és *Tizenhét hattyúk* címűeket. Kertész Ákos prózájára is emlékszem... Hanem feltétlenül szeretnék néhány szót szentelni Kerényi Grácia emlékének, aki a lengyel kultúra kiemelkedő barátja volt – mindamellett költészetem első fordítója, akivel sok nagyszerű percet töltöttem Krakkóban és Budapesten. A mai napig nem tudtam beletörődni a hiányába. Szerencsére időről időre felbukkannak új műfordítók és a magyar, illetve a lengyel irodalom elkötelezett rajongói. Érdeemes kihasználnunk anyanyelvünk szépségét, tökélyét.

Ewa Lipska

LECKE KÖLTÉSZETBŐL

(Lekcja poezji)

Verseket olvasok egy tornateremben.

Ellenséges izzadságszag.

Málladozik a falusi dél.

Különködés ezzel a költészettel.

Hip-hop a sztereó fülvédőkben.

Lepöccintek magamról egy méhet.

A torok rekedtes motorhangja.

És én egyre korunk orvvadászairól

az ontológia csapdáiról

a szerelem durva kavicsairól

és hasonló képzelgésekről.

Ők meg azt kérdezik ismerem-e

a Poker Texast

és belogolok-e velük a neten

a legközelebbi találkozóra.

EZÉRT

(Dlatego)

Havas eső az asztalnál.

Anya apa a nagypapák helyén

megdermedt emlék. Egy tálkán karórák.

Szemüveg javíthatatlan látáshibával.

Akadozik a hallgatás.

A karácsonyi dal alig áll a lábán.

Senki nem kér semmit.

Ezért nem szeretem a világot.

MEGKÖSZÖNÖM AZ ÉLETNEK

(Zawdzięczam życiu)

Megköszönöm az életnek
hogy fölém hajolt.
Egy kávéskanálnyi napot lehelt
ha felfaltam a nyarat.
A többi gyerek kiáltozva sárkányt eregetett.

Amikor meghaltam értem élt.
Amikor éltem meghalt értem.

Megköszönöm az életnek
hogy szerette bennem a szerelmet.
Ma is lenyűgöz egy madár röpte
ahogy beszélgetésünktől vonzva lehull.

És ezt a verset is felé emelem
melybe túl sok cukor került.
Vagy túl kevés a szférák zenéjéből.

SÚGÓ

(Sufler)

Egy egész élet a kulisszák mögött.
Vagy a színpad alatti rejtekben
míg Shakespeare szárnyal.

Felmondta szóról szóra.
És bár
bal szemére bandzsít
mindig elsőként tudta
mit mond az a másik.

Egyetlen szót sem sürgetett soha.
Csakis fegyelmet követelt tőlük.

Most
annyi év után
elszívja szivarját
és már csak a szószátyár
némaságnak sug.

Bernadetta Kuczera-Chachulska

A KÖLTÉSNET MŰVÉSNETE – NAPJAINKBAN

„Egyetlen költői szöveg sem szólal meg, ha az olvasóban nincs hajlandóság arra, hogy teljes lényével hallgatással változzék” – vallja a német filozófus, Hans-Georg Gadamer. Következésképpen egyetlen költői szöveget sem értékelhet-elemezhet egy olyan személy, aki az olvasás során nem változott „teljes lényével hallgatással”. E mondatot értetlenség övezi korunkban, amikor az emberek senkinek a műveit sem olvassák, ám mindenki mindenfélét olvas.

Költészetet olvasni annyi, mint újratemetni a valóságot, amely jelen volt egy-egy mondat, verssor, két szó vagy csak egyetlen magányos kifejezés megformálásakor – hiszen a legutolsó szó mögött is ott rejtőzik a hihetetlenül összetett világ, amelyet megtapasztalt a szerző, amikor a tollat fogva *figyelmes volt*.

A költészet az elbeszélés ellentéte, azaz antinarráció: sajátos megemelésé annak, amit az ember narratíván ragad meg, és amit kizárólag a végletekig összpontosított értelem fejthet meg – csak annak van esélye a kód feltörésére. Ha Simone Weil meghatározásával „a költészet a figyelem megteremtése”, akkor bátran hozzátehetjük, hogy a költészet kultúránk középpontját alkotja. A folyóiratok szerkesztőinek és a költőversenyek zsűritagjainak munkája abból áll, hogy úgynevezett versek százait olvassák, majd értékelik őket a pillanatnyi hangzás és az intellektuális mérce (vagyis a szöveggörnyezetbe ágyazottság) alapján. Az olvasás és az értékelés tíz-egynéhány perce maga az ordító meg nem értés, a költészet művészetének agyonverése. A líra művészeté nem holmi bridzspartihoz szükséges józan ügyesség – ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a líra műveléséhez egzaltált állapotba kellene kerülni vagy egyfajta fennkölt hangulatú beszédmódra kell támaszkodni. A lírai alkotáshoz tudatosság szükségeltetik: tudatában kell lennünk a formának. A távlatokban gondolkodás is fontos: tudatában kell lennünk legalább az elmúlt néhány évszázad formavilágának. A lírai művészet helyzete manapság – meglehet – olyan nehéz, amilyen még soha korábban nem volt. A széles körben hozzáférhető kultúra (súlyát és erejét tekintve) széttartó, részekre bomló. Az irodalomelméleti tanulmányok, az esztétikai elvekben való nagy jártasság nem kedveznek sem a kritikai életnek, sem a költészetnek, ugyanis a lírát (számos más műfajhoz hasonlóan) nem nemzedéki alapon kell (úgy nem is lehet) olvasni; a költészetet nem úgynevezett költői iskolák és csoportosulások mércéjével kell olvasni. Hasonlóképpen, a költészetet nem napilapokban olvassuk, különféle tárcák kencéje mellett; a költészetre nem a megjelent kötetek száma alapján kell tekinteni; a költészet nem szalonokban születik és nem csordákban. Legfőképpen pedig a költészet

nem születhet a folytonos versengés állapotában, egy idegen kultúrából átszüremkedő, kaleidoszkópszerű (semmit sem jelentő) szóbőségéből. Ebből következően lehet, hogy mostanság, eleinte még kevesebbet használunk e szavakból, ám ha később egyre több, majd túl sok lesz belőlük, a költészet – hogy ilyen olcsó hasonlatot használjak – vízbe fullad. Mindennek dacára túlságosan egyszerű lenne megismételni a – Tadeusz Rózewicz és más jeles költők által felállított – diagnózist a költészet végéről. Mindössze annyit tudunk, hogy a líra mint művészeti ág jelenleg egyfajta küszöbön áll; a kérdés csak az, hogy e küszöb vajon a líra küszöbe vagy netán az egész kultúránké...

Ryszard Krynicki

A BUDAPESTI SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN

(Muzeum Sztuk Pięknych w Budapeszcie)

Miként kerültél ide,
egyiptomi hercegnő múmiája, te szegény,
idegen tekintetek keresztüzébe?
Most itt van a te túlvilágod.
Egy pillanatra én is a része vagyok,
míg szemlélek téged.

Más túlvilág, legalábbis eddig, nincs.
Nem tudható,
lesz-e.

LOPVA

(Ukradkiem)

Lopva, feltűnés nélkül
felemelem az ösvényről
idősebb fivérem,
egy csigát,
hogy senki rá ne lépjen.

Őt, ki bizonyára évmilliókkal idősebb.
Fivéremet a lét bizonytalanságában.
Mindketten ugyanúgy csak sejtjük,
mi végre teremtettek minket.
Mindketten néma kérdéseket írunk,
ki-ki a maga legbizalmasabb vonásaival:

később félelemből, ondóval, nyálkával.

HÁNY VILÁG

(Ile światów)

Hány további világ, hány antivilág,
látszólagos világ és tükörvilág,
kiáradó világ és elnyelt világ,

hány további túlvilág

lobban, hogy kihunyjon,
huny ki, hogy lobbanjon

egy homokszemben,
egy kavics szembogarában
e kizsigerelt bolygón,
mi egyre gyorsabban kering
a kezdetben fehér,
majd fekete törpe körül,
a százhuszonöt
milliárd
távolodó csillagrendszer
egyikének

peremén.

ZÚZMARA

(Szron)

Susogás szürke zúzmarája, kétségbeesés
kövülete. Ki hallja meg
a föld halkuló zsoltárát, a bolygók néma
szózatát, a galaktikák búcsúját. Fekete napok
roskadnak magukba
embertelen

csendben.

A KUSZA KÉZIRATOKBAN

(Na kruchych rękopisach)

Az öreg költő kusza kézírataiban
hamunymokat látni, cigaretta égette
számtalan apró lukat, kávéfoltokat,
olykor vörösbor foltját, s nagyritkán
macskatalpak alig olvasható
sorát, mely belevész

a téridőbe.

NEM SEGÍTHETEK

(Nie mogę ci pomóc)

Te makacs éji lepke, nem segíthetek –
csak leolthatom a villanyt.

MACSKÁK

(Koty)

A macskák sikerültek az Úristennek –
mondja időnként Wislawa Szymborska.
Olykor eléteszi: Csak.
Máskor: A legjobban.

Józef Tischner

GONDOLATOK ÍNYENCEKNEK

Rendkívüli bátorság kell ahhoz, hogy valaki a mai világban gyóntató legyen.

Az a benyomásom, hogy alapjában véve a kereszténység nem mögöttünk áll, hanem még előttünk. A kereszténység lényegét még nem tapasztaltuk meg. Minden korszak merít valamit az edényből, de még nem jutottunk el a lényeghez, ami legalul rejlik. Még érünk kell, hogy megragadhassuk.

A megváltás a Jó teljes megtapasztalása.

Az evangéliumi hit titka: ott meglátni Istent, ahol a legkevésbé számítanánk rá. Például egy istállóban ...

Az ember gyakrabban helyezi a reményét abba, aki hallgat, mint abba, aki beszél.

Az ember olyan fa, amely érzi magában a jót, és ezért nem akar rossz gyümölcsöt teremni.

A gúny az egész világot bejáró kacaj, mely a jó vereségét hirdeti.

Nem számít áruháznak, ha egy kérdésre nem adunk feleletet, vagy ha felelünk egy fel nem tett kérdésre. Az ilyen esetekben félreértésről beszélhetünk. Áruhá az, ha egy helyesen feltett kérdésre hamisan felelünk.

A világban megtett minden utunkat az otthonunktól való távolsággal mérjük.

Ma az a legbölcsebb, aki egy cseperedő fa láttán azt mondja: „ez egy fa”, és nem ragadtatja magát üres szavakra. Az alapvető igazságok mindig egyszerűek.

Az embernek nem szabad bizonytalan lelkiismerettel cselekednie, mert akkor az a veszély fenyegeti, hogy rosszat tesz. Amíg valaki nem bizonyos abban, hogy amit maga előtt lát, az egy nyúl-e vagy pedig a vadásztársa szőrmesapkája, addig nem szabad lőnie. Ha a sofőr képtelen autót vezetni, nem szabad a volán mögé ülnie. A lelkiismeret az emberi élet kormányja. Elromlott kormányval nem jutunk el a célunkhoz.

Nehéz olyan időkben liberálisnak lenni, amikor nem tudható, mit is jelent a szabadság. A mai világban nem a szabadság a legfőbb gond. A szabadság már megvalósult. Egy gond maradt: mihez kezdünk vele?

A mennyország jelenlegi szeretetünk mértéke szerint nő.

A másik személy iránti szeretet kegyelem.

Mai világunk rengeteg feszültséggel bíró területe a házasság. A házasság erkölcsstanát ugyanis olyan emberek számára alakították ki, akiknek ideális a személyiségük és sok idővel rendelkeznek... Ám a mindennapi élet másként fest. Ezért a házastársak legfontosabb imádsága így hangzik: Istenünk, tégy minket szabaddá, hogy jók lehessünk!

A hősiesség az emberi lét alapvető vonása.

Az emberben a hősiesség hatalmas rétegei működhetnek, de csak egyetlen feltétellel: a hősiesség a reményt szolgálja. Az ember a legnagyobb áldozatra is képes, ha látja, hogy annak van értelme. A hősi megoldások nehezek, de csak azért, mert egyszerűek; az egyszerű dolgokat pedig gyakran nem vesszük észre.

A jóság mindig kínok közt születik. Aki retteg a fájdalomtól, az előbb vagy utóbb alkuat köt a rosszal.

Az a fa, amelyik csakis virágozni akarna, idő előtti halálra ítélné magát. A kellő időben tudnunk kell feláldozni virágainkat a gyümölcsökért.

Akinek nincs olyan Ügye, amelyért élhet, az retteg a haláltól. Annak tudata, hogy van egy igaz Ügyünk, elrendezi a félelmet.

Aki a munkájában hazudik, annak a hazugság életmódjává válik.

A munka az élet szolgálatában folytatott párbeszéd.

A csapások egyik legkeservesebb formája az, amikor a dolgozó embert értelmetlen munkára ítélik.

A lelkiismeret az útjelzők közötti eligazodás érzéke. Csakis a lelkiismeret tudja, melyik útjelző táblára kell figyelniünk itt és most.

Egyesek haláltáborokat építenek, ahol mások megvalósítják az életszentséget.

Érdekes, hogy amikor valaki a kommunizmusban megtapasztalt Rosszról beszél, Nyugaton senki sem érti meg; amint előbukkan az a szó, hogy „rossz”, abban a pillanatban elszakad a megértés fonala.

Előfordul, hogy a demokrácia súlyos kapuját egyszerű gyermekek tárják ki.

Ahol szabadságod van, ott megnő a szó jelentése – ahol sokat jelent a szó, ott megvalósul a szabadság.

Képesek vagyunk harcolni az igazságért, de nehéz felkészítenünk rá magunkat.

Nem elég lerombolni a pajtát, de a helyére házat is kell emelni.

Nem tudom, vajon Lengyelország, Franciaország vagy Németország örökké fennmaradnak-e, vajon megélik-e a harmadik évezred végét – az egyház azonban egészen biztosan igen. És ebből a szemszögből az egyházban és az egyház alakításán végzett munka alapvető fontosságúnak mutatkozik a jövőre nézve.

Néha azon mosolygok, hogy legelőször is ember vagyok, utána filozófus, utána sokáig, nagyon sokáig semmi, és csak azután pap.

Adam Zagajewski

SZÓTÁR

(Słownik)

Lándzsák, zászlók, szablyák és lovak,
lovak, borotvák, arányok, kockák,
nők, zöld és meleg lámpák, lángoló
beszélgetések, könyvek sárga hamva.
A hölgy csak franciául imádkozik.
Egy könyvállványon a tatár Szűzanya
ikonja, moccanatlan, mint egy kolibri.
Népes társaság. A gyerekek számúzve
a kertbe. Örömnél keserűbb vodka, akár
az ószövetségi tréfák íze. A mosoly
hímzett örökléte. Alma és cseresznye.
Kenyér. Vegyétek el tőlük mindezt,
e semmit, a léhaság Földközi-tengerét,
az átlagos létet, mi jobbára vízízű,
vegyétek el tőlük a nadrágtartót,
a fűzőt, az övet, a tintát s a tollat,
a vásznat, a papírt, a vasat,
adjatok nekik szájat és kezet,
szemet és nyelvet, s oly férfiasak
lesznek, akár a réz, akár az acél.

DIADAL

(Zwycięstwo)

Megöltek minket és titeket,
őket is, kés alá kerültünk, a puskák
elkerekedett szeme elé,
a célkeresztekre, ám nem vagyunk
ártatlanok, mindennek ellenére sem
vagyunk ártatlanok, bicskánk van,
körmünk van, öklünk, ádázul
védekeztünk és veszítettünk; a diadal
csupán egy sóhajtásnyira hevert.

MUNKÁL Ó

(On dзиаła)

Munkál ó, fényben és sötétben,
vizesések robajában és csöndes
álmokban, bár másként, mint azt
papjaitok hirdetik, egy percre
sem eresztve pártfogásukból.
A leghosszabb vonást keresi,
utat, mely annyira kerülő, hogy
jobbára láthatatlan. Belevész
a kínba. Csupán a vakok, csupán
a baglyok érzik aprócska nyomát
a szemhéjuk alatt.

ÓDA A LÁGYSÁGHOZ

(Oda do miękkości)

A hajnalok vakok, mint az újszülött
macskák. A körmök bizalomteli nőnek,
még nem tudják, mit is érintenek majd.
Az álmok szelídek, és gyöngédség
gomolyog felettünk, akár a köd, akár
a székesegyház harangja, mielőtt lehül.

A LÁTHATATLAN ÚR

(Niewidzialny władca)

Kinek a tulajdona a Föld, kérded
álmélkodva. Nappal szögletes
koponyájú férfiak, csendőrök
veszik birtokba. Éjszakára
aztán újra a mi hazánk.
Kihez tartoznak a juharlevelek,
ki edzi meg az órarugókat?
Mennyi tévedés, ha a láthatatlan
úr a tapintható valót kormányozza,
hány és hány közvetítő, rókakép,
ravasz félmosoly, alattomos halál.

Janusz Drzewucki

MOZART, A CSILLAG

Néhány évvel ezelőtt, egy lengyel könnyűzenei folyóirat körkérdésére, hogy melyik hanglemezt vinném magammal egy lakatlan szigetre, azt válaszoltam: nem egy lemezt szeretnék magammal vinni, hanem kettőt – egy válogatást a Beatles dalaiból, illetve Mozart valamelyik művét. Miért éppen a Beatles dalait, ha egyszer gyerekkorom óta inkább a Rolling Stones rajongója vagyok? És miért Mozartot, hiszen legalább annyira (ha nem jobban) becsülöm Vivaldi és Corelli, Bach, Beethoven és Brahms muzsikáját, nem beszélve Gustav Mahlerről?

Nos, a Beatles bizonyos dalait egyfajta szimfóniáknak tartom – erről most csak ennyit. Mozartot pedig azért választanám, mert neki köszönhetően énekelni támad kedvem. (Bár okosabb lenne csendben maradnom, mivel a hallásom fabatkát sem ér, énekhangom pedig egyenesen rémes.) Igen, Mozartot hallgatva élni akarok, ugyanis az ő zenéjének hála, emberibb életet élhetek. Hiszen nem csupán magáért az életért érdemes élnem, de Mozart zenéjéért is. Éppen úgy, ahogy érdemes élni Horatius és Ovidius verseiért, Shakespeare drámáiért, Tolsztoj, Dosztojevszkij és Thomas Mann regényeiért, Hieronymus Bosch és Leonardo da Vinci festményeiért, Michelangelo szobraiért, Federico Fellini filmjeiért.

Mozart zseni volt, bármit is jelentsen ez szó. Minden egyes hangjegyében zseniális volt. Amikor zenélt és komponált, angyalok örködtek fölötte. Meglehet, Mozart maga is egy volt ama angyalok közül. Amikor hegedűre, fuvolára, zongorára és Isten tudja, még hányféle hangszerre írt műveit hallgatom, legszívesebben égnék tárnám a karom, kacagnék és zokognék. Ha a *Figaro házasságát*, a *Così fan tutti*t vagy a *Varázsfuvolát* hallgatom, legszívesebben táncra perdülnék. Ha meghallom a *Requiem* első ütemeit, minden idegszálammal egyszerre érzek fagyot és hőséget, lelkem és testem keresztül-kasul átjárja mindaz, ami és aki fontos. Olyankor ismét képessé válok maradéktalanul vallani, hogy az Ő képére és hasonlatosságára teremtetem.

Ha meghallom Hitler és Sztálin nevét, undorral és szégyenkezéssel tölt el, hogy velük együtt én is a *homo sapiens* fajához tartozom. Mozart nevének hallatán boldogan, büszkén és hálával hirdetem, hogy – akárcsak ő, Mozart, Mozart! – az emberiség családjának tagja vagyok.

Azt hiszem, minden idők legnagyobb művésze volt, Homérosztól Pablo Picassóig meghúzva a határt. Volt? Mozart *van*. Hogy meggyőződjünk erről, elegendő kimennünk este a házból, türelmesen megállnunk, és tekintetünket a derült égre szegezünk. Különbözőbb erőlködés nélkül felfedezhetjük az égbolton a Mozart nevű csillagot! Mozart él. Szerelmünkben és viszályainkban, gyöngédségünkben és haragunkban, kétségbeesésünkben és reményünkben. Ott él a magányunkban – végső megbékélésünkben e világ leggyarlóbb és legcsodálatosabb teremtményével, vagyis önmagunkkal.

Tadeusz Chabrowski

ELMÉLKEDÉS

(Medytacja)

Reggeli töprengésem idején
úgy éreztem magam, mint a sofőr,
aki egy lámpavasnak rohant,
mely hirtelen kerubbá változott,
a fénytől vaksi tekintettel.

Az én kerubom atombombaként ragyogott,
arra gondoltam, hogy ő Isten,
amikor összetört térdéből szivárogni kezdett a homály,
oly gyöngéd, mint a kínai selyem,
szárnyából pedig kiszakadt három szürke toll,
arra gondoltam, hogy nem mindenható,
megérintetem az érzéseimmel és megcsókolhatom,
akár egy székesegyházi ereklyét.

Soha ehhez hasonló nem történt még velem,
bizonyára az isteni kegyelem mennyköve volt,
egyenesen a gerincvelőmbe csapott.

A HÁROM MUZSIKUS

(Trzej muzykanci)

Figyeljék meg Picasso *Három muzsikusat*,
többé nem akarnak hiú világfik lenni,
dacosak és szeretőikre féltékenyek.
Persze, hogy nem! Ehelyett egy alacsony
padon ülnek, kubista öltönyben,
zakójukon újságkivágások virítanak,
kissé különc módon játszanak hangszerükön,
mik trombitának, gitárnak, zongorának tünnek;
dallamuknak nincs hangneme, sem nyelve,
az ecsettel festett kottasorból árad.
Visszhang hordja körbe a ködös esti utcákon,
ritmusra tapsolnak az átjárók,
a refrént a távoli dagály mormolja.

Kazimierz Brakoniecki (1952, Barczew) költő, esszéíró, műfordító, kritikus. A Borussia Kulturális Egyesület társalapítója, a *Borussia. Kultúra. Történelem. Irodalom* folyóirat alapító főszerkesztője. A warmiai-mazóviai népcsoport kultúrájának kutatója, népszerűsítője. Teljes munkássága több mint negyven kötet. 2007-ben az UNESCO kulturális nagydíjában részesült.

Tadeusz Chabrowski (1934–2016) költő, optikus, a szociológia és a filozófia doktora. Częstochowában született, pálos szerzetesként az ötvenes években emigrált. Az Egyesült Államokbeli Lengyel&Szláv Központ elnöke volt. Élete utolsó három évtizedében New Yorkban élt. Számos verseskötete jelent meg, egy részük angol és német fordításban is.

Janusz Drzewucki (1958) költő, irodalomtörténész. A *Twórczość* folyóirat szerkesztője. Az ezredfordulón az egyik legrangosabb kiadó, a varsói székhelyű *Czytelnik* főszerkesztőjeként Márai Sándor tucatnyi művének megjelentetésénél bábáskodott.

Ryszard Krynicki (1943) krakkói költő, műfordító, szerkesztő. Önálló verseskötettel 1968-ban debütált, az úgynevezett 68-as nemzedék, másképpen az Új Hullám alkotója. Költői munkássága hét kötet, műfordítóként Georg Trakl, Paul Celan és Nelly Sachs verseit ültette át lengyelre. A rendszerváltást követően megalapította a rangossá vált A5 Kiadót.

Bernadetta Kuczera-Chachulska (1957) varsói költő. Az irodalomtudomány doktora, a Stefan Wyszyński Bíboros Egyetem tanszékvezető professzora, szakterülete a lengyel romantika és Cyprian Kamil Norwid költészete. Költőként ritkán publikál, máig négy kötete jelent meg.

Ewa Lipska (1945) krakkói költő, műfordító, szerkesztő. A 68-as nemzedék tagja. A rendszerváltást követően a bécsi Lengyel Intézet igazgatója. Mindmáig húsz verseskötete jelent meg. Magyarul olvasható könyve: *Ewa Lipska versei* (Európa Kiadó, 1979). Huszonöt verse szerepel Zsille Gábor *Nők, kezdőknek és haladóknak* (Parnasszus Könyvek, 2003) című antológiájában.

Józef Tischner (1931–2000) krakkói pap, nagyhatású lelkipásztor, a filozófia professzora, tudományos és lelkeségi művek szerzője. A krakkói Pápai Teológiai Akadémia létrehozója, számos egyetem díszdoktora. Magyarul megjelent könyvei: *A dráma filozófiája* (Európa Kiadó, 1999) és *Hogyan élünk?* (Vigilia Kiadó, 2001).

Adam Zagajewski (1945) krakkói költő, esszéista. 2016-ban Janus Pannonius Költészeti Nagydíjban részesült. A 68-as nemzedék vezéralakja. 1982 és 2002 között Párizsban élt. Az ezredfordulótól tavaszoként a Houstoni Egyetem, majd a Chicagói Egyetem vendégprofesszora. Válogatott verseinek magyar nyelvű kötete: *A veled hallgatott zene* (Magyar P.E.N. Club, 2016), Zsille Gábor fordításában.

(Zsille Gábor fordításai)

Kocsis Zoltán

AZ ELSŐ POHÁR BOR UTÁN...

Pontosan annyi idős vagyok, mint Bartók, amikor meghalt. Tehát az ember gondol a halálra, és ha csak az a mellékgondolatom támad, hogy micsoda fantasztikus zenék születtek már halálélményekből – most hirtelen az egész zeneirodalmat végigpergettem magamban és egy művet nem tudnék kiemelni, mert pontosan annyira szeretem a *Máté passió* nyitókórusát, mint mondjuk a *Cantata Profana* vadászatjelenetét; vagy pontosan annyira szeretem az *Istenek alkonya* végét, mint mondjuk, Liszt *Temetését* – szóval nem tudnék én műveket kiemelni, és nem is akarnék. A zene mint egy és oszthatatlan nyújtja nekem a vigaszt, amikor a kelleténél pesszimistább gondolataim támadnak, de a zene húz vissza például olyan elhatározásoktól, amelyeknek az eredményét később sajnálnám. Például beszélünk, vagy beszéltem már a Magyar Rádió 1970-es Beethoven zongoraversenyéről. Én annak az első fordulóját után vissza akartam lépni – ezt is elmondtam már egy párszor –, egyszerűen azért, mert annyival jobbnak hallottam a versenyzőtársaimat – gondolok például Prunyi Ilonára vagy Jandó Jencire –, tehát egyszerűen jobban játszottak és kész. S ezt ma is így gondolom. És már meg is volt az elhatározás, de akkor egyszer csak a Debussy *Játékok* című balettje a kezembe került, ennek a kottája, a *Jeux*, és egy délutánt töltöttem a darab áttanulmányozásával, és hát ismételtelen felidéztem magamban azokat az élményeket, amelyeket még fel se tudtam dolgozni, ami a darab nyomán támadt bennem, és hát a darabot akkor már egy párszor hallottam, tehát azok az auditív emlékek is kísértettek, amikor felütöttem a partitúrát; láttam, hogy micsoda fantasztikus munka van ebben, hogy milyen aprólékosan van kidolgozva a hangszerelés, de még a formaalakításai is, láttam, hogy ez micsoda fantasztikusan aprólékos munka, hogy a szerző, akinek ekkor már diagnosztizálták azt a betegségét, amely végül is sírba tette, a szerző micsoda elánnal, munkakedvvel írta meg ezt a darabot – nemcsak ezt a darabot, hanem később az etűdöket, a három szonátát is, pedig akkor már nagyon súlyos beteg volt –, szóval elég az, hogy elszégyelltem magam. Hogy akkor hova jövök én ahhoz, hogy bizonyos rossz érzések vagy bizonyos megfutamodási szándék miatt lemondjak egy ilyen versenyt! Tessék gyakorolni! És akkor nyomban neki is álltam, és hát tudjuk, hogy aztán mi történt; a lényeg az, hogy Debussy hozott vissza az életbe. Mint azóta annyiszor. Na most, hogyha bejönne Bartók ide, valami csoda folytán, én nem tudnék neki kérdést föltenni, mert annyira egyértelmű a zenei értelmű akarata és a leírt hangjegyek közötti azonosság; viszont azt már nagyon-nagyon megkérdezném, hogy akkor hogy volna egyvégtében a *Brácsaverseny*, amit ugye befejezetlenül hagyott, vagy legalább a VII. vonósnégyes főtémáját játssza el, mert az nagyon érdekelne – merthogy ő

köztudomásúan belekezdett egy VII. vonósnégyesbe, amiből csak hangjegyek maradtak –, vagy hogy hogy szólna az a bizonyos 4. etűd teljes formájában – merthogy három etűdöt publikált, de van egy negyedik töredék –, de még ebből a füzetből is kérdeznék bizonyos töredékekről, amelyeket nem tudtunk megállapítani, hogy miből származnak, illetőleg, hogy mihez lennének vázlatok. Van pár töredék ebben, amit nem lehetett megállapítani, ez ugye a legjelentősebb és hát a későbbi kész művek szempontjából legérdekesebb gyűjtőfüzete, merthogy eredetileg népdalgyűjtő füzet volt; tehát ezeket a kérdéseket neki föltenném. És még akkor is föltenném, ha előre tudnám a választ. Sok olyan kérdést föltehetnék neki, amire előre tudnám a választ, de természetesen azok lennének a legizgalmasabbak, amelyekre nem tudom előre a választ. Ha esetleg játszanék is neki, nem nagyom játszanék, mert annyival érdekesebb lenne számomra az ő zongorázása; de hogyha játszanék is valamit neki, azért arról megkérdezném, hogy tényleg utánczásnak tartja-e, mint ahogy sokszor megvádolnak engem ezzel, és erre a kérdésre lehet, hogy nem tudnám, nem tudnám most az egyértelmű választ. Az egy buta kérdés lenne, hogy miért írta oda a *III. zongoraverseny* kéziratának végére, hogy: vége. De, mit tudom én, az első pohár bor után talán már ezt is meg merném kérdezni.

Részlet a Kocsis intim megvilágításban c. dokumentumfilmből (Rendezte: Surányi András)

Csaba Péter

BARÁTOM KOCSIS ZOLTÁN!

Nagyon megdöbbsentem amikor megtudtam, hogy Kocsis Zoltán nincs többé köztünk. Montrealban ért a hír; és nem hittem el, hogy ez igaz lehet. Nem olyan rég még beszéltem vele, és ő mindig olyan erős volt, és biztos abban, hogy mindent le tud győzni....

Tiszteltem és szerettem őt! Ez kölcsönös volt, és erről többször is meggyőződhettem.

Zoli nagyon akarta, hogy letelepedjek Magyarországon; de ez abban az időben nem volt lehetséges, hiszen a '70-es évek Romániájában a politikai helyzet nem volt erre alkalmas.

Erdélyben ismerkedtünk meg, éjjeleket zenéltünk és beszélgettünk mindenről; zenéről, az életről, politikáról, érzelmekről, magyarságról... Ez a cinkosság örökre megmaradt bennünk, s habár az utóbbi időkben elfoglaltságunk miatt kevesebbet tudtunk találkozni, ezek a pillanatok mégis olyanok voltak, minthogyha csak egy nappal azelőtt váltunk volna el.

Kocsis Zoltán egy zseniális muzsikus, előadó és személyiség volt, de közöttünk a kapcsolat direkt, egyszerű és igaz volt. Közös hegedű/zongoraestjeink Magyarországon, Romániában, Franciaországban, Spanyolországban közös élmény volt mindkettőnk számára. Zoli révén ismertem meg a magyar zenei és művészeti élet több markáns alakját, akikkel aztán sokat dolgoztam és zenéltem együtt a világ különböző pontjain.

Hadd mondjak el két olyan történetet, amiből megismerhetünk egy spontán, improvizáló és természetesen egyszerű Kocsis Zoltánt.

1979-ben, a bukaresti, vásárhelyi és kolozsvári koncertünk után az utolsó fellépésünk Szatmárnémetiben volt. Éjjeli vonattal mentünk Bukarestből Szatmárra, ahol este közös hegedű/zongoraestünk volt. Egész éjjel beszélgettünk, s mielőtt megérkeztünk, Zoli elkezdett arról beszélni, hogy neki másnap már koncertje van Budapesten, s nincs ideje gyakorolni a Mozart zongoraversenyt, és milyen jó lett volna, ha itt tudna próbálni.

Az állomáson várt minket a Szatmári Filharmónia igazgatója. Beszélgettünk, s egyszer csak szóvá tettem Zoli „problémáját”. Az igazgató megkérdezte, mikor megyünk próbálni? Erre mi azt válaszoltuk, hogy mi csak egy kis terempróbát tartanánk úgy déli 12 órakor.

Délben bementünk a Filharmónia Nagytermébe és ott egy hihetetlen meglepetés várt. A Szatmári Filharmonikus Zenekar ott ült a színpadon és várt minket. A betervezett próbánk helyett átvettük egyszer a zongoraversenyt. Az esti koncerten pedig a Mozart, Beethoven, Brahms és Bartók hegedűs/zongorás műsorunk után ráadásként előadtuk a Mozart kv 414-es A-dúr zongoraversenyt, Zoli zongorázott, én vezényeltem. Óriási siker volt, a közönség majd szétverte tapsával a termet az „ajándék” miatt. Ez abban az

időben azért volt lehetséges, mert Kocsis nagyon híres volt Erdélyben, és én is sokszor felléptem Szatmáron.

A másik történet a lemezfelvételekről szól. A '80-as évek elején fel kellett, hogy vegyünk a Hungarotonnak J. S. Bach 6 hegedű-/zongoraszonátáját. A munka nagyon jól ment, három és fél nap alatt felvettük mind a hat művet. Maradt még két felvételi napunk, és ott törtük a fejünket hogy most mit csináljunk. Zoli egyszer csak azt mondja, hogy mi lenne, ha felvennénk valami más zenét, s hogy menjünk el hozzájuk és válasszunk valamit a kottatárából.

Az édesapja a felvétel végén, éjjel kettőkor elvitt hozzájuk, Zoli felmászott a létrán a kottatár tetejére és onnan adogatott le mindenfélét. Végül úgy döntöttünk, hogy Kreisler-átiratokat veszünk fel és reggel hatig átjászottunk és átnéztünk egy csomó darabot. Aztán lefeküdtünk, este bementünk a stúdióba és felvettünk egy nagylemezt, 17 Kreisler-darabot, amelyekből úgy ő, mint én csak kettőt vagy hármat játszottunk azelőtt. És mivel még mindig maradt vagy 2–3 órányi idő, Zoli felhívta a papáját, aki elhozta a Bartók – Ország: *Magyar népdalok hegedűre és zongorára* kottáját, darabok amelyeket többször játszottunk koncertjeink során, és ezeket is felvettük. Zoli a darabokat egy kislemezen akarta megjelentetni, de ez nem valósulhatott meg, mert én aztán Franciaországba mentem. A felvétel a mai napig valahol a Hungaroton archívumában van.

Az egyik utolsó ötlete, terve pedig az volt, hogy csináljunk három koncertet – mivel mind a ketten hangszeres előadók, majd karmesterek lettünk –: az elsőt az egyik szólista, a másik vezényel, a Nemzeti zenekar vagy a MÁV Szimfonikusokkal, a harmadik koncert ennek a fordítottja lett volna, majd a másodikon adjuk elő J. Brahms három hegedű-/zongoraszonátáját.

Sajnos ez az ötlet nem valósult meg, mert valami miatt, főleg kalendáriumi egyeztetés miatt, mindig halasztottuk a tervet.

Kedves Zoltán, köszönöm mindazt, amit tőled kaptam, amit velem megosztottál, amit együtt átéltünk. Örökre az emlékezetemben marad a Zenélésed és a Zenéd.

Isten nyugosztaljon!

Káel Csaba

MÉRCE ÉS FOGÓDZÓ

A nagy művészek megváltoztatják maguk körül a világot. Nem radikálisan és nem erőszakosan, hiszen nincs hatalom a kezükben – hatalmat csak hangok, szavak, színek, formák vagy épp mozdulatok fölött gyakorolnak, attól függően, hogy mely művészetnek áldozták életüket. De *egy kicsit* megváltoztatják – és ez a kicsi több annál, amiről a többiek, ha mégoly kiválók is, valaha álmodni mertek. Kocsis Zoltán ilyen kivételes művész volt, a legnagyobbak egyike. Európai, sőt világraszóló jelentőségű muzsikos, de nem kell félnünk kimondani, hogy nemzetközi híre ellenére a legnagyobb hatást hazájára, Magyarországra gyakorolta – és ez közös szerencsénk.

Mert a magyar zenére – sőt a művészetről való hazai gondolkodás egészére – rendkívüli hatást gyakorolt. Kezdetben mindenki elsősorban zongoraművészek tartotta. Olyan előadó volt, aki megjelenésével pályatársait és a közönséget egyaránt arra kényszerítette, hogy újraértékeljék a zongorázásról addig gondoltakat. Ez történt 1970-ben és az azt követő években, amikor játékának élménye fokozatosan „beépült” a kollektív magyar zenei tudatba. Vele új követelmények jelentek meg, és ezek nagy erővel munkálni is kezdtek. Mindennek eredményeképpen ma, négy és fél évtizeddel Kocsis pályakezdése után a fiatal magyar zongoraművészek már egészen más normáknak igyekeznek megfelelni, mint a hetvenes évek előtt, a közönség pedig sokkal többet vár el a művésztől, mint korábban.

Amikor Fischer Ivánnal közösen 1983-ban megalapította a Budapesti Fesztiválzenekart, Kocsis Zoltán ugyanazt tette a zenekari kultúra terén, amit tizenhárom évvel korábban a Magyar Rádió Beethoven-versenyén győzedelmeskedő fiatal előadóként a zongorázás berkeiben: új értékrend elfogadását kezdeményezte, új mércét, új szemléletet, a korábnál összehasonlíthatatlanul nagyobb igényességet honosítva meg. S ez a forradalmi gondolkodás a magyar zenekari játék egészére éppoly jótékony hatást gyakorolt, mint korábban a zongorázás területén Kocsis hangszeres teljesítménye.

Tizennégy évet töltött a Fesztiválzenekarnál, s ezt követően lett az Állami Hangversenyzenekar főzeneigazgatója. Amit új, saját együttese élén töltött két évtizedében véghezvitt, hasonlóan jelentős és fontos, mint hajdani fesztiválzenekari munkája, hiszen a semmiből értéket teremteni nagy cselekedet, de a már meglévőt, a kialakultat hozzásegíteni az átlényegüléshez, önmaga meghaladásához – legalább olyan nehéz. Márpedig Kocsis, amikor az egykori ÁHZ-t átformálta a Nemzeti Filharmonikusok világklasszis együttesévé, nem kevesebbet várt el muzikusaitól, mint azt, hogy lépjenek túl korábbi önmagukon, s ebben teljes tudásával és ösztönző szuggesztivitásával mellettük állt.

Mindez nem kevesebbet jelez, mint azt, hogy Kocsis Zoltán élete minden tevékenységében – előadóként is – alkotó volt. Művészete mindnyájunk számára nyomatékosította, hogy az interpretáció: teremtés. Ő maga pedig valóban a teremtő szellemű muzikusok egyikeként dolgozott. Ezt a világra segítő, magasrendű ösztönt élhette ki nagyszerű hangszereléseiben, kutatói intellektusról tanúskodó Bartók-, Debussy-, Rachmaninov- vagy épp Richard Strauss-előadásaiban. Nyitott és befogadó szellemű értékrendjében Bachtól Cage-ig a teljes zenetörténet helyet talált, legendás munkabírást, kivételes memóriáját és maximalizmusát sokszor megtapasztalhattuk. Tudott kemény lenni, ha úgy érezte, hogy értetlenül vagy kicsinyesen akadályozzák munkájában, de türelemmel és megértéssel dolgozott együtt azokkal is, akiknek az övénél szerényebb tehetséget adott a sors. Soha nem vált önmaga szobrává, közvetlen volt és természetes – egy nagy művész, akit mindenki, akivel csak dolga akadt, tegezve Zolinak szólíthatott.

Életének utolsó, nagy évtizedét élte meg a Müpában, ahol magadatott számára a rég áhított, világszínvonalú koncertterem. Mi pedig, akik mellette és vele dolgoztunk, élvezhettük tíz éven át a boldog szüret ízesebbnél ízesebb gyümölcseit. A Müpa falai között hozta létre legnagyobb szimfonikus produkcióit, itt valósította meg legimpozánsabb oratorikus terveit – és legnagyobb örömeinkre itt válhatott termékeny és invenciózus operakarmesterré. Sokan észrevették, elmondták, megírták: hatvannégy évesen ment el, akárcsak legfőbb művész-eszménye, Bartók. Hozzátehetjük: ő is „tele poggyással”, hiszen rengeteg terve, munkája marasztalta volna még. Ugyanakkor a pályája során felhalmozott értékekre gondolva joggal érezhetjük úgy: Kocsis Zoltán munkássága félbeszakítva is hiánytalan egész. Bár ő maga már nem lehet köztünk, életműve velünk marad, erős és tartós szellemi és erkölcsi fogódzóként.

Eötvös Péter

KOCSIS ZOLTÁNRA EMLÉKEZVE

Fiatalkorunkban „kortársak” voltunk, de a későbbi években a zenei érdeklődésünk különböző irányba vezetett. Úgy láttam, hogy Zolit a XX. század zenéjében inkább a század eleje foglalkoztatta, engem pedig a folyamat, a folytatás, az élő kortárs szerzők. Ezért az utolsó években nagyon ritkán találkoztunk, de úgy gondolom, hogy ennek ellenére kölcsönös érdeklődéssel figyeltük egymás munkáját.

Közvetlen kapcsolatunk a '80-as évek legvégén volt, amikor Kurtág nekünk írta a *...quasi una fantasia...* című művét, „Kocsis Zoltánnak és Eötvös Péternek ajánlva”, amelyet aztán Zolival közösen adtunk elő különböző európai koncerttermekben. Sajnálom, hogy ebből sohasem készült olyan felvétel, ahol mi együtt játszottunk.

Az egyetlen közös felvételünket a Hungaroton készítette 1988-ban, a Stravinsky: *Les nocces*ban Zoli zongorázott és én vezényeltem.

Nagyon szerettem a precizitását, az energiáját, a sokoldalúságát. Pontosan emlékszem pár zongoraestjére, nekem a legszebben ő játszott Debussyt, Schubertet, Bartókot...

Érdi Szabó Márta

EMLÉKTÖREDÉKEK

Zoli és Tamás

A Magyar Televízió egyik legnépszerűbb gyerekműsorának, a *Fabulának* voltam a szerkesztője, s az egyik adás vendége Kocsis Zoltán zongoraművész volt. A forgatás szünetében mi másról beszélgettem volna vele, mint a hároméves Tamásunkról?

– Tényleg lejátszik darabokat különböző hangnemekben?

– Igen, legelőször a *Marseilles*-szel próbálkozott, akkor még beszélni sem tudott. Fogalmunk sincs, hol hallotta, de nagyon megtetszett neki, mert bármelyik hangnemben remekül megtalálta a folytatást. De ma már a *Kis éji zenével* ugyanígy játszadozik, s jelenleg a *Pisztráng ötös* a kedvence. Nagy hatással volt rá Kistétényi Melinda és Bartalus Ilona, akik vendégségben voltak nálunk, és persze zongoráztak neki.

– Hát kérlek, ha ennek a fele igaz, akkor ezzel foglalkozni kell, mert ha valaki tehetséges, az nem elég, az még szinte semmi! Azért tenni is kell, és pedig nem is keveset!

– De még nagyon kicsi, és jár hozzánk egy lány a Zeneakadémiáról, Ő jelentkezett, hogy érdekelné Tamás, és szeretné tanítani. Egyébként Kocsis Andreának hívják.

– Ez rendben van, de kell egy komoly felügyelet, és ne feledd, később a szigor lesz nagyon fontos, a családi szigor, és a rendszeres munka! Majd megkérdezem Radostól, ki ma a legjobb tanár Budapesten, aki a kicsikkel foglalkozik.

Zoli már másnap telefonált, és közölte, hogy a tanár neve Becht Erika, aki Radosék szerint ma a legjobb a városban, sőt, tette hozzá, talán az országban is.

– Ne feledd, amit mondtam – tette hozzá –, mert nagyon fontos! Ezzel foglalkozni kell, mert én se lennék sehol, ha apám nem lett volna olyan szigorú, mint amilyen volt. A tehetség korántsem elég! Az inkább teher!

Hát így kezdődött...

*

Évekig nem találkoztunk Zolival, Tamás mentora hosszú ideig Vásáry Tamás volt, aggódtam is néha, hogy megszakadt a kapcsolat, mert Erikát mégiscsak neki köszönhetjük! De az élet szerkeszt, és meggyőződésem, hogy nincsenek véletlenek! Tamás egyik Carnegie Hallban történt szereplése előtt reggelizni indultunk a szálloda halljában, amikor az ajtón belépett Kocsis Zoltán. Lett nagy rikoitozás, nem igazán hittünk a szemünknek,

de a meglepetés és az örömködés után este már együtt vacsoráztunk, s Zoli egy megható, kedves történettel köszöntötte Tamást.

– Képzeld, Tamás! Egyik koncertemen elment a villany, valami zárlat lehetett, és elsötétült a terem, hirtelen azt se tudtam, mit csináljak, s ekkor eszembe jutottál, s csak ezért tudtam befejezni a koncertet, mert rád gondoltam! – Ez volt a bevezető azokhoz a beszélgetésekhez, amelyeket sohasem fogunk elfelejteni! Szinte minden estét együtt töltöttünk! Vacsoráztunk, boroztunk, remekül éreztük magunkat! Zoli ekkor dolgozott Bartók Béla *20 magyar népdal* zenekari hangszerelésén, napközben jól elfáradt, s alig várta ő is az estét, a közös beszélgetéseket. Néhány nap múlva már megtalálták a kocsmák pianínóit, s rettentően élvezték az együtt muzsikálást. Itt játszották először együtt Schubert négykezeseit, amiből később Budapesten nem is egy közös fellépés lett. Tamásnak óriási élmény volt, amikor először játszották az *f-moll fantáziát*. Zoli ugyanis megpróbálta fejből eljátszani a második szólamot, ami nagy kacagások között azért volt különösen vicces, mert ő is az első szólamot szokta játszani, s így kotta nélkül elég nehezen boldogult a másodikkal. De azért a közönség hamar figyelte rájuk, s nagy volt a siker. Sajnálkoztak, hogy ez a hangszer nem alkalmas arra, hogy Bartókot is játszanak, pedig Zoli kíváncsi volt, nagyon meglepődött, hogy Tamás Bartókot is játszik.

– De miket játszol? Gondolom a *Mikrokozmoszt*, ugye?

– Persze játszom azt is, de az *Allegro barbaro* a kedvencem, és nemrég fejeztem be az *Improvizációkat magyar parasztdalokra*.

– És szereted?

– Igen, persze, nagyon!

– Ez engem nagyon érdekel, amint hazajöttök, keressetek meg, mert meg akarom hallgatni!

Az utolsó nap izgalmas lett, mert Zoli itt hallotta először Tamást koncerten. Nem volt nekünk új élmény a Carnegie Hall kis terme, mert pár éve Tamás játszott már ezen a zongorán, és az akkori siker is emlékezetes, mert a nézők között volt Rubinstein egykori menedzsere, aki nagy jövőt jósolva gratulált neki: „olyan finomságokat hallottam a játékodban, mintha újra a nagy mester hangjai csendültek volna fel a teremben.” De most számunkra még Rubinstein menedzserénél is fontosabb személy ült a teremben.

Tamás az első részben játszott.

Én három sorral feljebb ültem, mint Zoli, s úgy helyezkedtem el, hogy mindent jól lássak. Mondanom sem kell, hogy fogalmam sincs, hogyan játszott Tamás, annyira izgultam, hogy nem hallottam semmit. Elég gyakran nem is Tamásra, hanem arra figyeltem, hogyan reagál Zoli Tamás játékára. Végre, nagy nehezen szünet lett, s Zoli a kijáratnál várt minket.

– Hát, nézd Tamás! Én most elmegyek, mert nekem ebből ennyi elég volt, te olyan voltál ezek között a zongoristák között, várj, hogy is érzékeltessem? Olyan volt a játékod, mint amikor egy söröshordóba beleöntenek egy palack finom francia bort. Szép volt a Mozart, és nagyon kíváncsi lettem a Bartókra. – El is búcsúztunk ekkor, mert ő még New Yorkban maradt, dolgozott a Bartók-átiratokon, és a zenekar tagjait várta, akiket Floridában hagyott. Utált repülni, s hacsak tehetné, vonatra ült. Nekünk viszont másnap indult a repülönk, de ez a biztatás végigkísérte amerikai utunk további állomásait..

*

Nagy izgalommal készültünk a Müpába, Tamás büszkén sugdosta a fülembre:

– Azért nem mindenkire kíváncsi Zoli?! Igaz?

– Na, halljuk Tamás, látom szerencsésen megérkeztetek, én is jól haladtam a Bartókkal, de még koránt sincs kész, nem is lehet soha befejezni – morgolódott. – No, de most halljunk, tényleg kíváncsi vagyok rád!

Zoli néhány lépésre, kottával a kezében, a szoba közepén állva figyelte Tamás játékát, s meg se moccant, a kottába ritkán nézett bele, csak állt, s mereven nézte a kezét. Én meg azt sem tudtam, kire néznek, kinek a reakcióit lessem. Végre vége lett, s Zoli odament Tamáshoz és a vállára tette a kezét.

– Tamás, ez jó! Tényleg, örülök, hogy Bartókot is játszol! Gyerekek, én ehhez nem tudok mit hozzászólni, ez nagyon jó! – Tamást figyeltem, örültem boldog, elégedett mosolyának, aztán megköszöntük a lehetőséget, megöleltük egymást, és eljöttünk.

Másnap Tamás nekikezdett Bartók 3. zongoraversenyének.

*

A pontos időpontra már nem emlékszem, amikor ismét csörgött a telefon.

– Kocsis Zoltán vagyok! Te vagy, Márta?

– Igen, szervusz Zolikám!

– Te, figyelj! Tudod te, hogy játszik a fiad Chopint?

– Hát, mit mondjak? Én nagyon szeretem, ha Chopint játszik, de ha ezt Te mondod, akkor libabőrös leszek!

– Képzeld, ebédelek ma a Müpában, tudod, a Bohém étteremben, és hallom, hogy valaki Chopint zongorázik. Szólok a pincérnek, hogy ki ez? Mondják, hogy Érdi Tamás. Igazán nem is voltam meglepve, de ez a Chopin azért egészen különös volt. Érdekes, és főleg érzékeny! Ebéd után bementem a lemezboltba s azonnal megvettem a cédéjét, és alaposan végighallgattam. Te figyelj, el fogom játszani vele az *e-moll zongoraversenyt* a pécsiakkal. Rövidesen jelentkezünk!

Szólni sem tudtam! Rohantam mindenkihez külön-külön. Sanyival és Tamással kezdtem, de már a következő pillanatban, repdesve az örömtől, hívtam mindenkit.

Amikor aztán eljött a koncert napja, nagy volt az izgalom. Akkor még az Egyetem hatalmas termében voltak a koncertek, mert nem épült fel a csodálatos Kodály Központ, de itt is rengeteg ember gyűlt össze, a kegyetlenül fülledt, meleg nyári nap ellenére.

– Nem lesz könnyű félóra! – néztem a zsúfolásig megtelt termet s Tamás arcáról próbáltam leolvasni, mi járhat a fejében. Végre elkezdődött! Nem is értem Chopint! Hogy lehet, hogyha valaki, alig 20 évesen, saját magának ír egy zongoraversenyt, akkor miért ír ilyen hosszú bevezetőt? Nézem szegény Tamást! Mit lehet ebben a rémes várakozásban tenni, ülni mereven és várni, hogy vége legyen, akármilyen szép is a zene! Egyszer csak végre belépett a zongora, mindjárt az elején, és Tamás egy hangot melléütött. Összenéztünk Sanyival, s úgy éreztük vége a világnak. Pécsi barátnőnk mellettünk ült, s nem is értette mi bajunk, mit forgolódunk és nézegetjük egymást, mert persze csak az vette észre ezt a számunkra ÓRIÁSI hibát, aki ismeri és már százszor hallotta a darabot. Tamás hamar

túllépett ezen a kezdeti botlásón, és élvezte ennek a gyönyörű zongoraversenynek minden pillanatát. A vastaps ellenére szorongva vártuk Zoli véleményét.

– Hát gyerekek, már az is csoda, hogy kibírtuk ezt a szaunát! Jól van Tamás! – És hosszan újra ölelgették egymást. Tamás mosolygott ugyan, de éreztem, hogy a mosoly mögött némi szorongás van. A közönség tombolt, csak a mi szánk volt legörbülve. Én persze nem bírtam ki, hogy szóvá ne tegyem, ami történt.

– Figyelj! Ha az én minden egyes melléütésemért most valaki egy ezrest fizetne, tudod, hogy milliárdos lennék? Ez legyen a legnagyobb bajotok! Nem gépek vagyunk, hanem emberek! Nagyon jó volt! Csoda, hogy ebben a 40 fokban így el tudtuk játszani ezt a darabot! Majd csak felépül itt valami normális koncerterem, mert ebbe bele lehet pusztulni! – Tamás már mosolygott, mit törődött ő most már velünk, neki Zoli véleménye volt a fontos! Később, a szállodában azt is elárulta, hogy nemcsak a nagy meleg zavarta, hanem a hosszú bevezető alatt, azon gondolkozott, hogy Zoli mennyivel jobban játszaná!

– Nagy tanulság, hogy nem szabad másra figyelni, mert beüt a ménkű – mondta. – Később aztán már csak a zenekarra figyeltem, hallottátok, hogy nem volt semmi gond! Mindenesetre ezentúl nem érdekel a melléütés, igaza van Zolinak, emberek vagyunk, és nem gépek!

Valóban nagy fordulatot jelentettek Zoli szavai, mintha jóval felszabadultabban játszana azóta! Egy félrecsúszt hang ma már nem a megrettenést jelenti neki, hanem úgy érzem, ilyenkor mintha összekapná magát, s egyre bátrabban folytatja a koncerteket. Néha még el is mosolyodik, s ilyenkor biztos Zolira gondol!

*

És jöttek ezután a sikeres közös koncertek, Mozart d-moll zongoraversenye az NFZ-vel a Müpában, Göncz Árpád születésnapján, Liszt: *A-dúr zongoraversenye* Szegeden, a Szegedi Szimfonikusokkal.

– Kezdetben nem hittem el, hogy Zoli haragos is tud lenni, nem értettem, miért panaszkodnak rá, amikor velem mindig kedves, és előzékeny. De aztán voltak dühös próbák is, tényleg nem könnyű játszani, miközben ideges a hangulat s kiabál a zenészekkel.

– Addig örülj, amíg nem veled kiabál! – vigasztaltam –, mert az is előfordulhat, ha nem figyelsz.

– Az kizárt! Tényleg nem hallottad, hogy velem milyen kedves? – Nem tudtam vitatkozni, Zoli tényleg nagyon megszerette Tamást, de a próbákon valóban megismertük jóval keményebb arcát, amit sokan kritizáltak. Pedig valójában tökéletesen érthető! Ha valakinél felkészületlenséget, zenei pontatlanságot tapasztalt, azt nem bírta elviselni! Mérheterlen igényességgel mindig a tökéletességre törekedett! Legszebb mondatait Tamás sokszor emlegeti, egy riportban ugyanis elmesélte, hogy azt a bizonyos tökéletességet neki csupán egyszer, néhány pillanatra sikerült elérnie, azt is, gyakorlás közben. S aki folyton erre a legmagasabb rendű minőségre törekedett, aki ilyen maximalista volt, hogyne lett volna dühös, amikor nem érezte ehhez a partnerséget! Ilyenkor teljes joggal nem ismert se Istent, se embert. De ha partnerére talált, ő volt a legkedvesebb ember! Aztán jöttek a közös négykezesek. Schubert után Beethoven következett, a Várban játszották, amit kifejezetten Zoli kérésére tanult meg. Schubert *f-moll fantáziáját*, amit New Yorkban már „gyakoroltak”, még a Parlamentben is eljátszották! De ami talán a legemlékezetesebb, legizgalmasabb esemény volt, hogy boldogan vállalta az NFZ Grazioso Kamarazenekarával a fellépést Tamás 30. születésnapján, ahol Mozart *A-dúr zongoraversenye* mellett nemcsak négykezeseket játszottak, hanem Vásáry Tamással előadtak egy Schubert-zongoradarabot, Tamás legnagyobb öröme. A két mentor együtt játszott Tamás kedvéért.

– Érhet ennél nagyobb öröm, anya? – kérdezte a koncert után Tamás, de ezen senki sem csodálkozott, mert ezektől a művészekről ilyen születésnapi ajándékot kapni, valóban fantasztikus élmény volt!

– Ennél szebb és bátorítóbb szavakat soha többé, senkitől sem kaphatok! – mondta Tamás, és egyetértettünk vele, amikor a koncert után hazafelé tartottunk.

*

A koncerten Zoli ezt mondta Tamásról, ami a *Parlando* 2010. januári számában megjelent cikkben is olvasható:

„Tamás sokkal érzékenyebben nyúl a billentyűkhöz, mint a látó emberek. Úgy hiszem, hogy az ő játékában, bizonyos dinamikai tartományokban, olyan érzékenység van jelen, ami nálunk természetesen nem lehetséges. Azt merném mondani, talán Chopin mértékkel lehetne ezt a képességet mérni. Nem véletlen, hogy Chopin igen közel áll hozzá, hiszen a lengyel zeneszerző a pianissimo-piano-mezzoforte közötti dinamikai tartomány minden kétséget kizáróan legérzékenyebb mestere. Nem mintha adott esetben nem lenne jelen drámaiság is az ő zenéjében, de mindenképpen egy olyan új világot, dimenziót nyit meg, amelyet más nem. Tamás pedig eme sajátosságra hihetetlenül érzékenyen rá tud mutatni.”

Részlet a Duna Tévé felvételéből, Tamás 30. születésnapján, Petrányi Judit és Kocsis Zoltán beszélgetéséből:

„Amikor először hallottam Chopint játszani, nemhogy az átlagnál messze jobb volt az előadása, hanem kifejezetten érdekes és főleg érzékeny volt, s ez az érzékenység nagyon fontos! S most ahogy az előbb ezt a *cisz-moll noktürn*t hallgattam tőle, az jutott az eszembe, hogy Tamásnak az *f-moll zongoraverseny* még az *e-moll*nál is sokkal jobban állna, mivel ez a most hallott noktürn az *f-moll zongoraverseny* újrakomponálása. El is határoztam, hogy meghívom erre.”

Hogy ennek az ígéretes születésnapi ajándéknak a megvalósulására már nem kerülhet sor, azt akkor, azon az estén senki sem gondolta volna! Kocsis Zoltán halála máig felfoghatatlan, hiánya felmérhetetlen, és pótolhatatlan minden zenét szerető ember számára.

Ezután a tragikus esemény után, Tamás először Balatonfüreden koncertezett, s a zsúfolásig megtöltött teremben dermedt csend fogadta megrendítő bevezető szavait...

„Engedjék meg, hogy ma este ezt a koncertet barátomnak és mentoromnak, Kocsis Zoltán emlékének szenteljem. Mióta elment, nem tudok leülni a zongorához úgy, hogy ne rá gondoljak! Meggyőződésem, hogy Kocsis Zoltán nemcsak nekem, hanem önöknek is, örökre hiányozni fog.”

A koncert alatt nem volt világítás, csak egy adventi gyertya lángja égett, de mintha lángolóbban, mint máskor.

Szörényi László

ARANY JÁNOS SZÉCHENYI-KÉPE

A Széchenyi emlékezete c. óda megközelítése

Arany János *Széchenyi emlékezete* című verse nyilván sokak számára ismert, sokáig kötelező olvasmány is volt – ma már nem szerepel a középiskolai tantervben, ahol Vörösmartynak is az *Előszón* és a *Szózat*on kívül csak 2–3 egyéb versét kell megtanítani –, de hát Istenem, még majd fejlődünk kell ahhoz, hogy az analfabetizmus teljes diadalát egy legalább 25 versszakból álló és a Fradi-stadionban előadható ünnepi indulóval üljük meg, amelyre természetesen közbeszerzési pályázatot fognak majd kiírni.

Pályázatot kellett volna kiírni ennek a versnek az írására is, mondta egy nagy magyar kritikus, aki mint emigráns csak élete utolsó két évében költözött haza és itthon halt meg. Nekem még volt szerencsém találkozni Cs. Szabó Lászlóval egyszer, mikor látogatóként Illyés Gyulánál vendégeskedett. Cs. Szabó 1960-ban írt egy nagy tanulmányt, amely a következő évben meg is jelent egy németországi magyar emigráns folyóiratban, egy akkor igencsak olvasott lapban, amely nálunk jóformán ismeretlen volt, mert ha netán bekerült, akkor elkobozták.¹ Csokits János előbb egy rövid levélben, majd egy hosszú vitacikkben szállt szembe ezzel a tanulmánnyal², mivel Cs. Szabó ezt a verset rossznak minősítette (neki Arannyal egyébként is folyton baja volt, mint ez a Zrínyi-tanulmányából is kiderül); úgy látszik, valami oknál fogva nem kedvelte, elismerte a nagyságát, de nem tudott vele kijönni; a verset úgy, ahogy van, elhibázottnak, túl retorikusnak, üresen csengőnek, nem költőinek tartotta, mondván azt, hogy ha már akarunk valami meghatottságot érezni, és megközelíteni azt a lelkiállapotot, amelyet a vers első hallgatói, vagyis az Akadémián ülő akadémikusok és a meghívott közönség érezhetett 1860. október 13-án, amikor is emlékünnepséget rendezett az MTA, így a nagyközönség számára is elérhető szertartást biztosítva, hiszen maga a temetés családi körben történt Nagycenken. Cs. Szabó fölteszi a kérdést, hogy az Akadémia miért nem írt ki inkább egy pályázatot a gyászóda írására, akkor bizonyára befutott volna jobb vers is, mint Aranyé, és így – ennek híján – a költőt szinte rákényszerítették a vers megírására. Ismerjük Dessewffy Emil levelét, amelyben ő mint elnök felszólítja Aranyt, hogy írja meg, és azután kapacitálták még sokan mások, például Eötvös is, aki az emlékbeszédet mondta. Azt is mondja Cs. Szabó, hogy az

1 Cs. Szabó László: *Széchenyi emlékezete – Egy vers története*. In: Új Látóhatár, IV. évf. (1961. január-február), 1. sz. 33–49. pp.

2 Csokits János: *Itt nyugosznak a honvédek*. In: Új Látóhatár, IV. évf. (1961. március, április), 2. sz. 190. p.; *Uő: Pontok és pontatlanságok – Válasz Cs. Szabó Lászlónak*. In: Új Látóhatár, IV. évf. (1961. július–augusztus), 4. sz. 345–360. pp.

Eötvös-émlékbeszéd első kiadása együtt jelent meg a verssel, pedig bőségesen elég lett volna, mind a résztvevők, mind a későbbi olvasók számára Eötvös szövege.

Csokits János mint költő először is leszögezi, hogy Arany János akkor is mindnyájunk mestere, ha a fejünk tetejére állunk és utáljuk. Lehetetlen magyar költőnek vagy irodalmárnak lenni anélkül, hogy ne az Atyaúristen közelében érezze magát az ember, ha Arannyal foglalkozik. Ezen belül vannak osztályok. Ez az első megjegyzése. A második cikkében Csokits arról ír, hogy ha már Cs. Szabó minden alap nélkül vádaskodik, akkor legalább azokat a műveket olvasta volna el, amelyekre hivatkozik. Mert kimutatja, hogy azokat se olvasta, illetve felületesen olvasta. Mindenesetre Csokits annyit elért, hogy Cs. Szabó ugyan nem válaszolt, viszont ezen tanulmányát később egyetlen tanulmánykötetbe se vette föl (igaz, hogy Csokits se a magáét). Csokits Jánosnál mélyebben, jobban senki sem fejtette ki eddig Arany sajátos helyesírását, amely megengedi az egymás melletti különböző írásjelek egyidejű használatát, tehát van úgy, hogy három pontot használ, van úgy, hogy négy pontot, van úgy, hogy öt pontot, de az is előfordul, hogy mindezt egy nagyon hosszú gondolatjel helyettesíti; sőt találunk arra is példát, hogy három vagy négy pont után tesz még egy pontosvesszőt vagy egy kettőspontot vagy egy felkiáltójelet. Csokits bebizonyítja – és mindenki, aki érzi is a verset vagy hangosan mondja vagy mormolja magában, tehát ahogyan tulajdonképpen kell bánni egy verssel, rájön arra, hogy ez igaz –, hogy ezzel a saját személyére szabott helyesírási szisztémával Arany egyszerűen megpróbálta – idézőjelbe téve – „lekottázni” a dallamát. Az olvasó számára elő akarta segíteni azt a belső olvasást, ahogyan ő hallatni akarta a vers hangját. Csokits tehát bebizonyítja, hogy az összes létező kiadás – a legrosszabb talán a kritikai kiadás, Voinovich Gézáé, amelyet 1951-ben készített a kisebb költeményekből³ – ezeket különböző, azóta bekövetkezett helyesírási reformok hatására, vagy egyszerűen elnézésből, vagy azért, mert a nyomda nem ördöge, hanem ura, vagyis a szedő vagy a tördelőszerkesztő kijavította a saját ízlése szerint, létrejött egy nem szavalható, rendesen nem olvasható szöveg, nem beszélve arról, hogy a kritikai kiadásban egyébként rengeteg egyéb hiba mellett még a legdurvább sajtóhibák is előfordulnak, betűcserék és ehhez hasonlók, úgyhogy eléggé használhatatlan. Szerencsére most kezdődik egy új kritikai kiadás, Korompay H. János e sorozat szerkesztője, és reméljük, hogy az jobb lesz, és reméljük, hogy figyelembe veszi Csokits rendkívül fontos megállapításait is.

Én rögtön egy olyan megállapítását át is veszem, amely egy olyan költői eszközzel szól, amely szintén helyesírási, ugyanakkor voltaképpen teljesen gondolati és nem csak ritmikai, nem csak muzikális, nem csak metrikai jelentése van, ez pedig nem egyéb, mint az idézőjel! Mindjárt mutatok itt néhány példát ebből a versből, amelyek ezt illusztrálják. A legelső a negyedik versszakban található, mert addig nem tudni, milyen földrengésről olvashatunk és milyen tavaszünnepről, amelyet ez a földrengés az ellenkezőjébe fordított, vagyis örömből gyászba. Hogy kiről van szó? Talán valaki meghalt? Igen, és ez a negyedik versszakból ki is derül:

3 ARANY János: *Kisebbszövegek*. S. a. r. VOINOVICH Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951 (Arany János Összes Művei I). Ennek a kiadásnak a gyengeségeiről vö. SZILÁGYI Márton: *Utószó*. In: ARANY János Összes költeményei, II., *A Toldi-trilógia, a hun trilógia*. S. a. r. SZILÁGYI Márton. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 809–816. pp.

S fölzenge távol a menny boltos alja,
Gyümölcshozó év biztató jele,
Hallott korán megdördülő morajja – [hosszú gondolatjel, mert mindenki elgon-
dolkozik, és szünetet kell tartani]
Midőn egyszerre villám sújta le. [pont]
„Széchenyi meghalt” [na ez van idézőjelben]

Mondom, hogy még mi van. A strófa hetedik, utolsó előtti sorában megismétli az idé-
zőjelbe tett kijelentést:

„Széchenyi meghalt”

Utána, a nyolcadik sorban, szintén idézőjelben:

„Élünk-e hát mi?” [A mi még kurziválva is van.]

Akkor menjünk tovább egy kicsit. Most hagyjuk a kurziválásokat, amelyeknek külön
művészete van.

„Elvész az én népem, elvész – kiálta –
mivelhogy tudomány nélkül való.”

A legdurvább, a filológiai legmegalapozatlanabb pont Cs. Szabónál, aki egyébként
hallatlanul művelt ember volt, az, hogy nem jön rá arra, hogy ez az idézet szó szerint
a *Bibliából* való, hiszen szerinte Arany itt úgy beszél, mint egy „nemeslelkű honatya ...
a közéletből rátapadt stílussal.”⁴ Talán lássuk a *Biblia* megfelelő helyét, Hóseás könyve
4. részének 6. versét, ahol Hóseás próféta száján így szól az Úr: „Elvész az én népem;
mivelhogy tudomány nélkül való, mivelhogy te megvetted az igaz tudományt: én is
megvetlek tégedet, hogy Papom ne légy nékem; és mivelhogy a te Istenednek törvényéről
elfelejtkeztél: én is elfelejtkezem a te fijaidról.”

Nem politikáról és nem politikai retorikáról van tehát szó, hanem életről és halálról.

Lássunk egy másik példát, ez a 15. versszakból való:

S lőn új idő – a régi visszacsökkent –
Reményben gazdag, tettben szapora;
A „kisded makk” merész sudárba szökkent; [A „kisded makk” idézet Széchenyitől,
ezért is teszi idézőjelbe. Ráadásul még lábjegyzetet is csatol hozzá – ez az egyetlen
lábjegyzet, amit Arany ehhez a verséhez illesztett –, amelyben megjegyzi, hogy ez egy
Széchenyi-idézet, és megadja a teljes szövegkörnyezetet: „Minden jelenetek jövőendő
fényt mutatnak nemzetünknek, minek megjövendülésére semmivel több jóslói
tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisded makkból, ha meg nem

4 Cs. Szabó László: *i. m.* 41. p.

romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. Széchenyi.” (Az idézet a Lovakról (1828.) c. Széchenyi-mű jeligéje. Az idézőjelbe tett szókapcsolat természetesen itt olyan mondat szerkezetben áll Aranynál, amely azt bizonyítja, hogy Széchenyi valóban jó próféta volt! És így folytatódik:]

Ifjú! [Ez a megszólítás mindazokra vonatkozik, akik ebben a korban nőttek fel, és akik most gyászolnak. Tehát aki megmaradt; akit senki el nem gázolt. És ifjú az is, aki már nem ismerhette Széchenyit, de meg akarja tudni, legalább most a búcsúnál, hogy ki is volt ő. A megszólítás után pedig így folytatja:]

ez a kor: [s ez megint idézőjelben van:] „Széchenyi kora.”

Elkezdtem ezen gondolkodni, mert hozzá kell tenni egyébként, hogy a verset több tucatszor olvastam, de gondolom, ez nem csak engem jellemez, és ennek ellenére mindig új meg új dolgokat fedezek föl benne, tekintettel arra, hogy Arany elképesztően tömény költő és sokrétű.⁵ Itt az segített, hogy megnéztem a „visszacsökkent” szót, amely Arany koráig egyetlen szótárban sem szerepelt, és az azóta megjelent leggazdagabb gyűjtemény, az *Erdélyi szótörténeti tár* még nem ért el a V betűig. A régi és az új *Nyelvjárási szótár* nem ismeri ezt a formát, hanem csak azt, hogy „elcsökken, lecsökken, csökik”. Az alapszó ujjur vagy valamely más török rokonságból vezethető le – Arany nagyon szerette a tősgyökeres, régi szavakat –, és a jelentése pedig nagyon szép: „valamilyen külső ellenállhatatlan erő, esetleg átok hatására meghátrálni, visszakozni”, tehát a mágikus hitvilágban annyit tesz, hogy egy ellenség valamit rebeg vagy valakire ráolvas, azaz elátkoz, és attól kezdve az megáll a növekedésben, nyomorék lesz és elpusztul.

S lőn új idő – a régi visszacsökkent –
Reményben gazdag, tettben szapora;
... „Széchenyi kora.”

Az idézőjelbe tett kifejezés úgy hangzik, mint egy cím. Ilyen című könyv van is sok, tehát most miről van szó? És akkor hirtelen megértettem, hogy a magyar történetírásban van az Árpádok kora, van a vegyesházbeli királyok kora, van a Habsburg-házbeli királyok kora.⁶ Ezen belül I. Ferenc kora, V. Ferdinánd kora (I. Ferenc József még nem I. Ferenc József, mert még csak császár, úgyhogy órála ne is beszéljünk). Tehát magyarul: Széchenyi átírta a magyar történelem kronológiáját, új korszakot teremtett, amit az utókor majd így is fog hívni: „Széchenyi kora”. Úgyhogy ilyen finomságok vannak a versben. Hogy csak egy, a helyesírásból kiinduló eszközt mutassak.

⁵ Hogy Arany maga is így olvasta kedvenc költőit magyarul, latinul, görögül, németül, angolul, olaszul vagy akárhogy, arra vö. HORVÁTH János: *Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete*. In: HORVÁTH János *Irodalomtörténeti munkái IV*. Szerk. KOROMPAY H. János – KOROMPAY Klára. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 998. p.

⁶ Arany egyszer panaszkodik is a *Bolond Istók* második énekében, hogy mennyire unta Debrecenben – a meg nem nevezett – Karika János óráit, mert ő a világtörténelmet királyok szerint tanította: „Történelemből ha kicskét tanult is, / Meg elfelejté a vizsgálatig; / Mert a fonál, ha oly hosszúra nyult is, / Nem az volt, mi szellemnek mondatik; / De a föld minden évszáma s királya, / Meg a tanító körmönfont irálya.”

Azért jó, hogyha van egy ilyen okos ember, nagyon okos ember, mint Cs. Szabó, vele érdemes vitatkozni. Azt is mondja ugyanis, hogy nem csupán a helyesírással, a verssel és a témával van neki baja, hanem még azzal a lebegéssel is, amely a verset folyamatosan a profán és a szakrális között lebegteti. Erről szerencsére van modern szakirodalom: Dávidházi Péter akadémiai székfoglalója 2011-ből.⁷ Ő a *Keveházából* indul ki, ahol Arany először dobja be azt a trükköt, hogy hogyan lehet a „feltámad” szónak a két, régi magyar vagy kódexekig visszamenőleg igazolható jelentését egymásba csúsztatni: az egyik Jézus, illetve a holtak föltámadása, Jézus előtt Jób könyvében leginkább, azután Ezékielnél és még néhány helyen; az *Újszövetségben* pedig Lázár feltámasztása, utána Jézus föltámadása, azután általában a végítéleten minden halottnak a föltámadása. Így tehát bemutatja egyrészt a keresztény alapdogma ószövetségi környezetét, amelyből emez kinőtt vagy megerősödött és tétele-sedett, illetve azt a másik jelentést is, amely nem egyéb, mint amikor valaki ‘hirtelen újra erőre kap és győz’. Ez utóbbiak a hunok a *Keveházában* harmadnap, amikor Cezumórnál megverik a germánokat. Székfoglalójában a szerző hosszú részt szentel az Arany-életművön belül a Széchenyi-ódának is. De azért vele is lehet vitatkozni, mert ő sem vesz észre minden árnyalatot. És itt az árnyalatoknak végtelenül fontos szerepe van. Nem véletlen, hogy Arany annyira ódzkodott a vers elvállalásától és megírásától. Barta János írt erről egy nagyon érdekes tanulmányt, talán utolsó tanulmánya, amit Aranynak szentelt.⁸ Ő azt mondja, hogy a topikával nem foglalkozik, mert azt Tolnai Vilmos már elég szépen elemezte.⁹ Barta azt próbálja megmagyarázni alkotáslélektanilag és életrajzilag, beillesztve az Akadémia történetébe, hogy miért vonakodott annyira, miért húzta az időt, miért próbálta magától háromszor is elutasítani a Dessewffyvel és az Eötvössel való levelezésében, és miért morgott egyfolytában még a vers megírása után is Tompa Mihálynak írott levelében – saját magát lekicsinyelve, mondván: vacak, alkalmi költemény, de legalább már túlestem rajta satöbbi, satöbbi. Barta szerint Aranynak itt egy olyan alapvető problémával kellett szembenéznie, amely költői föllépte óta egyfolytában foglalkoztatta. Vagyis nem kevesebbet állít, mint hogy az elhárítani akart feladatra készülés és végül a teljesítés közben nemcsak Széchenyit kellett végigolvasnia, hanem, hogy úgy mondjam, saját magát is.

Újraolvasni saját magát: ez egybeesik azzal, hogy újraolvassa Széchenyit, ugyanis saját költői föllépése, azaz *Az elveszett alkotmány* óta költészete telis-tele van természetesen Széchenyi-idézetekkel, Széchenyi-paródiákkal, Széchenyi nyomán alkotott szereplőkkel és így tovább. Politikai álláspontját és művei politikai olvasatát is lehetetlen megérteni anélkül, hogy egyrészt ne olvassuk végig a *Kelet népéig* az egész Széchenyi-könyvtárat, mert igaz az, amit Gergely András barátom idéz erről a könyvről Széchenyinek, az írónak szentelt könyvében Németh Lászlótól, hogy tudniillik a magyar irodalom egyik abszolút főművéről van szó, akkor is, hogyha nagyon megnehezíti az olvasását húsz mérföld nagyságú mondataival.¹⁰

7 DÁVIDHÁZI Péter: „Harmadnap”: Arany János és a feltámadás művészete. In: Holmi, XXIII. évf. (2011), 6. sz. 708–728. pp.

8 BARTA János: Arany János Széchenyi-ódája. In: Irodalomtörténet, XVI (LXVI.) évf. (1984), 1. sz. 24–41. pp.

9 TOLNAI Vilmos: Adatok Széchenyi és Arany viszonyához. In: Egyetemes Philológiai Közöny, LV. évf. (1931) 29–33. pp.

10 GERGELY András: Széchenyi István (Magyarok Emlékezete). Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006; ld. NÉMETH László: Széchenyi: tanulmány. Bolyai Akadémia, Budapest, 1942; Uő: A legérdekesebb magyar, A legérdekesebb magyar (Két vázlat a Széchenyi-könyvhöz). In: Kelet Népe, VII. évf. (1941. 10. 1.)

Ha Németh Lászlóval együtt nézzük Arany életrajzát, akkor a költő ebben az évben is még arra kényszerül, hogy közben hülye gyerekeket vizsgáltsasson, Pestre még nem tudott feljönni, noha megígérték neki a Kisfaludy Társasági állást, ezért dolgozik tovább lelkiismeretesen és éjszakánként javítja a hülye gyerekek dolgozatát Nagykőrösön, ahol értelmes beszédpartner csak az lehet, aki nem válaszol, de ilyeneket csak a temetőben talál, ezért esti sétáját ott végzi, hogy ne kelljen szóba állnia szomszédjaival. Barta János egy aforizmában foglalta össze megfigyelését: Arany nemcsak Széchenyiről szól, hanem Széchenyiből ír! Ez nagyon fontos. Tolnai Vilmos már említett cikkében a *Kelet népét* nagyon sok helyen idézte és kimutatta hatását Aranyra. Mind hihető, amit mond, az is, amit a három piramishoz hasonlított *Hitelről*, *Világról* és *Stádiumról* mond. A hasonlat szerint tehát az önkényuralom sivatagában bolyongó magyar népet e három piramis-könyv, Széchenyi könyvei védelmezik a haláltól, vagyis a Számum viharától. Most pedig visszakanyarodnék Dávidházi tanulmányához, mivel abban szól a magyarok istenéről is. Behoz egy olyan mozzanatot, amely az Arany által is zseninek tartott Jókai *A tarcali kápolna* című, 1851-ben írott novellájából vett mozzanattal illusztrál. Ez a fantasztikus novella Schlik tábornokról szól. Nincs ugyan megnevezve az illető, de egyértelműen olyan anekdota, amely arról szól, hogy Schliket pont ott verik meg Tarcalnál a honvédek, ahol hajdanában a dédapját, aki a Rákóczi-szabadságharcban küzdött a kurucok ellen. A végén pedig olvasható egy elmélkedés a magyarok istenéről. Dávidházi úgy látja, hogy Arany már közvetlenül a szabadságharc után is egy Jókaihoz írott levelében keserűen tréfálgat a „magyarok istene” és az „allgemeiner isten”, vagyis az összbirodalmi mindenható ellentétén. Ezután következik a második említés, az, hogy tudniillik Széchenyi húsvétkor bekövetkezett öngyilkossága fölébresztette a nemzetben egy pillanatra azt a kételyt, hogy ilyen szörnyűség után lehet-e még hinni azt, hogy:

Van-é még a magyarnak istene.

Ha ezt úgy olvassuk, ahogyan szokás, akkor valószínűleg tévedünk. Szerintem nem arról van itt szó, hogy az isten létét vonná Arany kétségbe, sem arról, hogy azt vélelmezné, hogy az isten lemondott a magyarságról, hanem ismét valami olyan dologra utal, ami mindenkinek eszébe jut, aki mélyen és jól ismeri Széchenyit.

Tudjuk, hogy Széchenyi István annak a Széchenyi Ferencnek a fia, aki maga misztikus volt, aki latinul a sivatagi atyák és más régi ókeresztény írók és későbbi, egészen a barokkig terjedő korszak szentjeinek mondásaiból szerkesztett latin könyvet, ilyet íratott és szponzorált is. Aki rengeteget gondolkozott Dionüsziosz Areopagitának, az egyik legrejtelmesebb neoplatonikus őskeresztény atyának a művein. A hagyomány szerint ez az író azonos a Szent Pál athéni beszédének hatására megtért Dionüszioszsal, és később Párizsban szenvedett vértanúságot.¹¹ A neve alatt megjelent művek egyike, *A mennyei hierarchiáról*, amely az angyali rendekről szól, többek között a szeráfokról és a

11 Vö. SZEILER Zsolt: *Misztika és teológia: Dénes hatása a középkori skolasztikában*. In: Vigilia, LXXXII. évf. (2017), 2. sz. 90–97. pp. (Dénes leghíresebb értekezését, *A misztikus teológiát* ld. fordításomban: *Dionüsziosz Areopagitész: A misztikus teológia* In: »mennyire hátra van még az ember«, Török Endre 70. születésnapjára. Szerk. PINTÉR Judit – TIBA Judit – BALASSA Péter – MILOSEVICS Péter – MISZOG-LÁD Gábor. ELTE BTK, Budapest, 1993. 912–920. pp.)

kerubokról. A *Kelet népe* egész gondolatmenetét átfonja az a magyarázat, hogy a magyarok istenének fogalma összekapcsolható az angyalokével. Széchenyi azt mondja, hogy két erő határozza meg az emberiség sorsát. Minden egyénét külön-külön, és a nemzetekét is. Az egyik a ráció és az ehhez kapcsolódó tudás és előretervezés. Ez, ha egyoldalú, ugyanúgy pusztulásba visz, mint az érzelem, a szív. Az egyiket nevezi szeráfnak, a másikat nevezi kerubnak. Az egyiknek férfitermészete van, a másiknak női. És akkor rögtön ott vagyunk, hogy Arany ezt igazán tudta, mivel nála ott van e Széchenyi-féle kettősség csúfodáros, komikus vagy szatirikus változata: azaz Hábor és Armida. Az *elveszett alkotmányban* ez az a két védszellem, akik a magyarság sorsát irányítják. És akik a végén hirtelen átalakulnak valódi angyali lényekké, meguntván azt, hogy ezer évig hiába próbálkoztak megvédeni a régi alkotmányt. Ezért átalakulnak erénnyé és állhatatossággá. És ekként szólítják fel áldozásra az addig korrupcióban fetrengő, disznó és hülye magyarságot. El is megy tüstént mindenki, otthagya a templomot, látván, hogy nem érdemes itt maradni, mert itt előbb-utóbb pénzt kérnek vagy valami más bajuk lesz, úgyhogy más nem is marad ott, csak a szegények és nincstelenek, akikről azt sem tudjuk, hogy kicsodák. Arany tehát teljességgel átérezte, hogy mire gondol Széchenyi *A Kelet népében*, milyen sorstól félti benne a magyarságot, hogyan írja le azt, hogy a magyar, ha eddig kibírta, a legnehezebb körülmények között is, akkor már csak egy esély van arra, hogy elveszen – hiszen kívülről elpusztítani nem lehet, az tudniillik, hogy saját magát ölje meg. A potenciális öngyilkosságra mint a külön magyar átok következményére szintén utal Arany a versében. Erről Széchenyi szintén hosszán értekezett, és az okát így adta meg: a pártoskodás az, ami örökre szembeállítja a magyart a magyarral, és ha ezt nem győzi le, akkor elviszi az ördög. Egy helyen például azt fejtegeti, hogy ha erőszakkal magyarosítjuk a nemzetiségeket, akkor olyan kohót állítunk fel, amely előbb-utóbb felrobban. Ha viszont németesedünk, akkor elveszik a magyarságunk, legfeljebb a latinhoz térhetünk vissza. Na itt jön be az ördög.

Nem fogjátok fel ezt Barátim? Az első esetben, meglehetősen, jó magyarok képződnek, de szoros tudományilag - és innen nincs menekvés - a 'jó eróművészség' rovására, miképp meg lesz általa mentve ugyan a 'magyar', de hihetőleg elpattant katlantul légbe repülend az ember; a 'másik esetben viszont bizonyosan jó eróművesek fognak kiképeztetni, de megint - 's itt is ki nem bujhatólag - a 'magyarság' rovására, miszerint ezen esetben ismét az eróműves lesz *in salvo*, de annál bizonyosabban és szaporábban elviszi a 'magyart az ördög; mihez képest csak e 'kettő' közt van a választás: vagy csorbát ütni a 'magyarságon', vagy eróművészeti tekintetben még egy darabig az idegennek maradni zsoldosa; és én inkább ez utólsót választám! És kérdem, ha a $2 \times 2 = 4$ -et fejlesen nem akarjuk tagadni, nem világlik-e ki csak e 'kevésből is, 's nem nyujt-e ez világot annyi másra: milly ellentétben van itt, 's természetesen minden efféle eseteknél, a 'művészet a 'magyarsággal, milly kevésbé jár karöltve, sőt mennyire küzd még egyik a 'másik ellen.¹²

12 SZÉCHENYI István: *Kelet népe*, 1841. In: Gr. SZÉCHENYI István: *A Kelet népe*. Szerk., bev. FERENCZI Zoltán (Gróf Széchenyi István Összes Munkái 5.). Magyar Történelmi Társulat–Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, az eredeti kiadás lapszáma 63, a Ferenczi-kiadásban ez a 244. lapon szerepel.

Aranyra tehát az a képzelhetetlenül nehéz feladat várt, hogy egy olyan embert temessen el, aki neki költő mivoltában „személyes atyamestere”. Aki őt, mondhatni, írásaival a költői pályára lökte. Másodszor: mindezt a gyász-tiszteletet óda megírásával kell teljesítenie, mégpedig gyászóda alkotásával. Tudjuk, hogy Horatius volt a legkedvesebb költője, és Vörösmarty volt az, akitől a legjobban félt. Azért félt, mert eljutott hozzá a pletyka, hogy *Az elveszett alkotmány* bírálói közül egyedül Vörösmarty mondta azt – hogy hogy értette, azon azóta is vitatkoznak az irodalomtörténészek, hogy dicséretnek szánta-e vagy sem –, hogy nyelv és verselés olyan, mintha már irodalmunk vaskorát élnénk. Ez az Arany-filológia választóvize, aki ezt úgy értelmezi, hogy lehülyézte, az más ember, mint aki úgy gondolja, hogy megdicsérte. Vörösmarty ugyanolyan, mint Arany, végig kell olvasni, olyan ember viszont ritkán terem, aki mindkét költőt végigolvasta. Érdemes szaporítani ezt a kis táborát, és elolvasni a Széchenyi-óda rejtélyéhez Vörösmarty következő verseit: a *Vitkovics emlékezete* (1829), *Kisfaludy Károly emlékezete* (1833), *Berzsenyi emléke* (1837). (Mind gyönyörű versek, leginkább a harmadik.) Arra már így is rájöhettünk, hogy maga a *Széchenyi emlékezete* ódacím maga is idézet, hommage Vörösmarty előtt, és ráadásul olyan férfit búcsúztat benne, aki Vörösmarty kortársa volt, aki együtt élt a Vörösmarty által is elparentált nagyokkal, és arról a korról szól, amely az ő kora. Széchenyi most ment utánuk, méltó társaságba, és nem halt meg a szó közönséges értelmében, hanem eljutott egy olyan mennyországba, amely megint csak félig-meddig antik, félig-meddig keresztény.

Két év múlva, 1862 májusában Aranyt újra fölkérte a már említett Dessewffy, hogy írjon verset Széchenyiről, mégpedig a Tiszát szabályozó grófnak akkor állított tiszadobi emlékoszlopára – amely ma is áll a később épített Andrassy-kastély mellett –, tudnillik az első kapavágást ott maga Széchenyi tette, amikor elkezdte építtetni a Tisza-gátat, amelyből, mint Dessewffy Aranyhoz írott levelében írta, azóta 18 mérföld el is készült. Arany három változatot is írt, de végül egyik se került rá az oszlopra. Nyilván túl jók voltak. Gyorsan fölkérték tehát Szász Károlyt, aki írt egyet, amit viszont fölvéstek. Ilyen az Akadémia.¹³

Az első így hangzik:

Széchenyi áll itten. Meghalt. Nem hal meg az érdem:

Messze jövendőnek szüli örökbe fiát.

Széchenyi áll itten; végignéz mérnöki szemmel

S műve derék folytán helybehagyólag örül.

Ennek a versnek a költészeti elemzésével senki sem foglalkozott, ezért gyorsan utánanézttem, s rájöttem, hogy az első két sor egy fantasztikus horatiusi helynek (*Carm.* III. 2, 12–24.), azaz egy óda három strófájának összetömörített, ám részben így is majdnem szó szerinti fordítása. Az eredeti így hangzik:

Dulce et decorum est pro patria mori:

mors et fugacem persequitur virum

nec parvit inbellis iuventae

poplitibus timidove tergo.

13 Ld. ARANY János *Összes Művei*, VI, *Zsengék. Töredékek. Rögtönzések*. S. a. r. VOINOVICH Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. 133. és 239–240. pp.

Virtus, repulsae nescia sordidae,
intaminatis fulget honoribus
nec sumit aut ponit securis
arbitrio popularis aurae.

Virtus, recludens inmeritis mori
caelum, negata temptat iter via
coetusque vulgaris et udam
spernit humum fugiente pinna.¹⁴

Illyés Gyula így fordította magyarra:

Szép és magasztos halni ezért: haza!
Elér, akárhogy futsz is, a gyors halál;
a gyáva ifjuság inát sem
tiszteli, nem, iszony-ülte hátát.

A virtus átnéz, átmegegy a gáncs fölött,
méltó magasban folttalanul ragyog.
Nem népszerű szellők szerint ad
konzuli bárdot erény diszéül.

Virtus nyit annak mennybe utat, ki több,
mintsem halállal tűnjön el; ő viszi
szárnyalva mind följebb a földtől,
megveti a mocsarat s a nyüzsgést.¹⁵

Ebben a római költő egy történelmi eseményre utal, arra tudniillik, hogy Marcellus, a nagy hadvezér, aki Szicíliát meghódította, még a hadjárat előtt fölajánlotta, hogy ha győznek a rómaiak, akkor templomot fog emelni Virtusnak és Honornak, a rítusokban használt, archaikusabb nevén: Honosnak. Grammatikai és mitológiai alapon az egyik istenség férfi, a másik nő. A Virtus, akármennyire „-us”-ra végződik is, nem „Virta”, mert olyan szó nincs, noha alakilag nőnemű volna, tehát ő a köznyelvi jelentés formáját megőrizve mégis nő, illetve istennő; a Honos viszont már grammatikailag is hímnemű, tehát ő maradhat mitológiailag is férfi. Azonban rögtön össze is vesznek, mintha magyarok volnának¹⁶; tudniillik a rómaiak, akárcsak a magyarok, egy testvérgyilkossággal kezdtek

14 Vö. Kiessling–Heinze féle Horatius-kommentárt: Q. HORATIUS FLACCUS: *Oden und Epoden*. Ed. A. KIESSLING, R. HEINZE, Berlin, 1917⁶, 273 skk; ez a jegyzet már utal arra, hogy Virtusnak és Honosnak közös templomuk révén rituális összekötetésük is van, ezt azonban a régi római istenek Augustus által visszahozott kultuszát ünneplő *Carmen saeculare* 56–60. verséhez írott jegyzetében fejti ki a kommentár részletesen, ld. *Uo.* 494. p.

15 HORATIUS: *Opera omnia – Összes versek*. Kétnyelvű kiadás. Szerk. DEVECSERI GÁBOR. Corvina Kiadó, Budapest, 1961. 185. p.

16 Vö. SZERB ANTAL: *Horatius noster*. In: *Magyarságtudomány*, I. évf. (1935), 1. sz. 65–68. pp.

a történelmüket, Romulusszal és Remusszal (*Epod.* VII, 17–20.). Arany ezt nagyon jól tudta, hiszen kívülről tudta Horatiust, aki pedig ebből a gyilkosságból vezeti le az egész római történelmet. Ha végignézzük, van még hat másik Horatius-hely, amelyre céloz a halál/halandóság, illetve halál/halhatatlanság témakörében.¹⁷

Ha magát azt az alapszöveget nézzük, amelyből Horatius merített a Honos és a Virtus rituális szerepéről írva, az Livius nagy történeti összefoglalójából való (*Ab urbe condita libri*, XXVII, 25, 7.)¹⁸, akkor kiderül, hogy hiába döntött úgy a papság, hogy Virtusnak és Honosnak közös templomot épít, végül két külön fülkébe helyezték el a fiút meg a lányt, mert egyébként úgyis összevesztek volna, valamint veszélyes lehetett volna az egész római népre, mert ha belecsap a mennykő az egész épületbe, nem lehetett volna tudni, hogy a kettő közül melyik istenséget kell kiengesztelni. Megvan tehát Armida és Hábor örök viszályának klasszikus előképe. Viszont ha ebben az árvízi emlékműre írott versben az érdem szülésének rejtélyét keressük, akkor csak úgy fejthetjük meg, hogy ezen érdem írható nagybetűvel is, azaz nem egyéb, mint Virtus mint istennő, aki nem hal meg, mert mint minden isten, örökéletű, és úgy tekinthető, mint az arra érdemes halandók anyja. A messze jövődönnek, vagyis az öröklétnek szülte és szüli meg ezen nagy embereket, így Széchenyit is, akik öröklék halhatatlanságát.

És itt van a második epigramma:

Mely riadalma soká vala édentáji mezőnek,
Dúlva, mit a kegyes ég s emberi szorgalom ad,
Széchenyi a sárkányt letöré félisteni karral:
Most kígyózva simúl oszlopa lábaihoz.

Az előbb egy halhatatlanságtoposzból faragta ki Széchenyi emlékszobrát a saját epigrammájához, talapzatul odavéve még a római költő versében emlegetett mocsárt, amelyből a halhatatlan a Virtus segítségével fölemelkedik és az égbe jut. Itt most a lecsapolt mocsár, azaz a Tisza-ártér egy másik aspektusát teszi meg metaforikája alapjául Arany, vagyis azt, hogy a tiszai mocsarakban a mondák szerint még sárkánygyíkok is éltek, és a sárkány pedig, mint tudjuk, a gonosznak, sőt a keresztény legendáriumban az ördögnek a megjelenési formája. (Elég arra emlékeztetni, hogy a környékbeli ecsedi lápban lakott a Báthoryak címerét adó sárkány, hiszen a nemzetség őse, Bátor Opos megölte és innen a három sárkányfog a Báthory-címerben.) Széchenyi tehát itt egyfajta Szent György, keresztény Herkules, aki visszaállítja azt az Isten által a magyaroknak adott paradicsomot, vagyis az Alföldet, amely így majd újra olyan lesz, mint a hajdan elveszett Éden.

17 *Carm.* I, 12 (amely egyébként Pindarosz ötödik iszthmoszi ódáját imitálja); csak az ódai hangnem a méltó műfaj nagy emberek dicsőítésére, és egyedül a Virtus biztosítja a halhatatlanságot: *Carm.* IV, 2; a nemzetet megmentő isteni hősök magasztalása: *Carm.* III, 3 és *Carm.* IV, 5; nem halhat meg az a férfiú, aki kérdemli a múzsától a magasztalást: *Carm.* IV, 8, 28 skk.; a költészet legyőzi a halált és örök hírhez juttatja a hőst: *Carm.* IV, 9; *Carm.* III, 2: „Virtus nyit annak mennybe utat, ki több, / mintsem halállal tűnjön el” (Illyés Gyula ford.).

18 Magyarul ld. Titus LIVIUS: *A római nép története a város alapításától*, IV. Ford. és jegyz. MURAKÖZY Gyula. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1972. 129. p.; vö. Walter PÖTSCHER *Virtus* szócikkét In: *Der kleine Pauly*, V. Deutsche Taschenbuch Verlag, München, 1979. 1297. hasáb.

Érdekes, hogy először, a kézirat tanúbizonysága szerint nem is „édentáji”-t írt a költő, hanem „édenkerti”-t.¹⁹

A harmadik, igencsak Vörösmarty modorát idéző epigramma feladja az előbbi kettő szoborállítási szándékát, Széchenyi itt már mint a káoszt eloszlató démiurgosz szerepel, csupán parancsszavával:

Dúlt az elem. Robogó özönét rettegve kis ember,
Hasztalanúl az eget jajja repeszti vala.
Széchenyi szól: s a tétlen erő munkára gyülekszik;
Széchenyi kezd: s ím őt hirdeti máris a vég.²⁰

És így tovább. Magyarul: Aranynak sikerült megoldania a lehetetlent, úgy, hogy lezárt egy korszakot és emléket állított nemcsak az ünnepeltnek, hanem saját egész addigi pályájának is. Igaz, hogy egy kissé mélabús emléket. Nem véletlen, hogy azután, hogy megszabadult ettől a gigászi feladattól, megírta *Az örök zsidó* című versét.

Abban ugyanis már nem kötötte őt annak a mélyen átértett és megszenvedett abszurditása, hogy össze kell egyeztetnie egymással – mégpedig hagyományos allegorizálás nélkül – az ókori görög-római és a keresztény hitvilág tanatológiáját. *Az örök zsidó* középkori mondanaköre újabb lehetőséget adott neki, hogy költői mitológiába burkolózva, de kíméletlen őszinteséggel szóljon a halálról.

Elhangzott: Széchenyi 225 – Emlékkonferencia, Balatonfüred, 2016. október 29.

19 ARANY János *Összes Művei*, IV, id. kiad. 239–240. pp.

20 Akritikai kiadásból kiderül, hogy Arany ez alá a harmadik változat alá oda is jegyezte ceruzával: „*Azt gondoltam, szobor lesz, úgy hallom, oszlop, statua nélkül.*” Végül, mint tudjuk, a szerényebb emlékműre sem az ő versét tették. Arany úgy döntött, hogy csak az elsőt veszi fel a még általa szerkesztett *Összes költemények* sorába, a másik kettőt félretette, és azokat csak atyja halála után a fia által szerkesztett *Hátrahagyott versek* kötet közölte. Ld. *Uo.*

Hermann Róbert

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF MINT KATONA

Széchenyi Istvánt általában mint Magyarország megújítóját, a nagy reformert, a nagy gondolkodót, nagy politikai filozófust szoktuk emlegetni. Kevésbé van benne a köztudatban, hogy 17 éven keresztül aktív katonai szolgálatot teljesített a császári-királyi hadseregben. Ez nagyjából annyi idő, amennyi az 1844. évi kétgarasos terv és a döblingi pisztolylovás között eltelik. Tehát nem rövid időről van szó.

Széchenyi ebben a 17 évben négy hadjáratban vett részt, 1809-ben az elhíresült győri ütközettel végződő nem túl sikeres hadjáratban, 1813-ban, 1814-ben és 1815-ben pedig a Napóleon ellen vívott három nagy felszabadító hadjáratban. Ezek során ott volt két nagy csatában, Drezdánál és Lipcsénél, és emellett még jó néhány kisebb összecsapásban is.

A pályája során találkozott Karl Schwarzenberg herceggel, sőt, az ő főhadiszállására volt beosztva. Ez az a Schwarzenberg herceg, akinek a nevét Bécsben a tér viseli, ő volt a szövetséges haderő a parancsnoka 1813–14-ben. Találkozott Blücherrel, Bernadotte-tal, a svéd trónörökösrel, Joachim Murat marsallal, Wellingtonnal, és ismerte Simonyi József őbestert is. Bejáratos volt az Udvari Haditanácshoz, öt kitüntetést kapott a háborús érdemeiért, azonban 1813 után láthatóan elakadt a karrierje. Ezt követően 14 éven át hiába küzdött azért, hogy még egy ranggal előrébb lépjen, tehát századosból végre előléptessék őrnaggyá, főtisztból végre törzstiszt legyen. Elmondható, hogy a katonai szolgálat meghatározó élmény volt az életében, a későbbi munkáiban is rendszeresen hivatkozik rá, az országgyűlési szereplései alkalmával is, azt hiszem, hogy éppen 1843-ban, amikor a kétgarasos tervet beterjeszti az országgyűlésnek, akkor elmondja, hogy úgy érzi magát, mint Blücher marsall a lipcsei csata előestéjén, és hogy azért is öltözött fel ilyen szépen, mert ha az ember csatába megy, akkor adja meg ennek a módját.

Azt már erős túlzásnak tekintem, amit némely kutató felvet, hogy Széchenyi a magyar hadtudományi gondolkodás egyik megújítója lett vagy lehetett volna. Kétségkívül vannak hadtudományi jellegű elméletei, de ezek meglehetősen falmellékiek, nagyjából olyanok, mint a Švejkben a derék hadnagy különböző megjegyzései arról, hogy hogyan kéne az osztrák-magyar hadsereg taktikáját és stratégiáját megújítani.

Maga a katonai karrier 1808-ban kezdődik, amikor már várható a következő Napóleon elleni háború. Törvénycikket hoznak a nemesi felkelés meghirdetéséről, és mindhárom Széchenyi fiú: Lajos, Pál, illetve a legkisebb, István is elhatározzák, hogy katonának állnak. A papa, Széchenyi Ferenc megpróbál a hónapok alá nyúlni (mégiscsak Magyarországon vagyunk), és beajánlja a fiúk közül Pált és Istvánt Moritz Gomez de Parientos altábornagynak, a császári-királyi Hadilevéltár (Kriegsarchiv) igazgatójának, aki egyben

a magyar nemesi felkelés kijelölt táborkari vagy, ahogy ma mondanánk, vezérkari főnöke. Fél év intenzív tanfolyam után Gomez altábornagy jelzi, hogy a fiúk már alkalmasak a katonai szolgálatra.

Közben 1809-ben ténylegesen megindul a nemesi felkelés megszervezése és meghirdetése. Széchenyi Ferenc levelet ír egyrészt József nádorhoz, aki a nemesi felkelés parancsnoka, másrészt pedig Károly főherceghez, a császári-királyi haderő fővezéréhez, hogy nevezzék ki tisztté mind a két fiát. Széchenyi István abban a pillanatban még nincs 18 éves! Ebben az életkorban szoktak beiratkozni katonai akadémiára, nemhogy rangot kapni. József nádor elutasította a grófot, de a papa Károly főhercegnél eredménnyel járt és 1809. április 7-én mind a két fiút, Pált és Istvánt is előléptették főhadnaggyá. Ez, akárhogy is nézzük, elég gyors karrier volt.

Április 10-én mozgósítják a nemesi felkelést. Győrnél vonják össze őket és elkezdnek egy nagy sánctábort építeni. Széchenyi itt mutathatja meg először hihetetlen szervezőképességét. A Széchenyivel kapcsolatos legendáriumban az is szerepel, hogy nem tudott rendesen magyarul, s felnőtt korában sajátította el az anyanyelvét. Nos, nagyon is tudott. Ezt önmagában bizonyítja, hogy őt bízták meg azzal, hogy a kijelölt napszamosok fizetését rendszeresen folyósítsa. Tehát neki kellett elérnie, hogy azok jó magyar szokás szerint az útépitéseken ne támassák a kapát, a lapátot, a gereblyét és egyebeket, hanem ténylegesen dolgozzanak. Széchenyi emiatt, mint Napóleon, két-három órát alszik, de hát fiatal szervezet, jól bírja. Szorgalmasan adminisztrálja a dolgot, és amikor megjelenik az elszámolásaival Ertl vezérkari alezredesnél, a sánctábor építésének a felelősénél, akkor a derék alezredes kinyitja az ablakot és az összes elszámolást kidobja az ablakon. Majd azt mondja, hogy ő nem foglalkozik ezzel a dologgal. Az elszámolási fegyelem e laza kezelési mintájának a későbbiekben majd még lesz jelentősége.

Az ifjú gróf június 13–14-én ott volt a Győr körüli harcokban. A győri ütközet elveszett, a magyar sereg egy része Komárom felé vonult vissza, másik része a győri sánctáborba szorult. Június 14-ről 15-ére virradó éjszaka Széchenyit küldték futárként Komáromba. Neki kellett értesítenie az ott lévő nádort arról, hogy a Győrbe bezárt csapatok közül a Meskó József tábornok vezette hadosztály megpróbál kitörni a sánctáborból, s a franciák állásait megkerülve csatlakozni a főcsoportosításhoz. Ez egyébként utóbb sikerült is. Sajnos, ez nincs benne a köztudatban, pedig a győri ütközetben a csapatok teljesítményére nemcsak a futás volt jellemző, hanem ez a Meskó-féle kitörés is.

Széchenyi tehát június 15-én csónakba ült és megpróbált lecsorogni Komáromig. Közben a partról a franciák tűz alá vették, ki is lyukasztották a csónakot, nyilván beledugta az ujját, a lyukba, hogy ne süllyedjen el. Gönyűnél sikerült partot érnie, onnan már gyorsan eljutott Komáromban, ahol átadta az üzenetet. Utána Pozsonyba ment, amit szintén ostromoltak a franciák, majd pedig, amikor vége volt a háborúnak, augusztus 25-én Tatán I. Ferenc király legfelsőbb megaláztatásában részesítette. Ez ugyan még nem kitüntetés („csak a szégyen”, ahogy mondani szokás), de arra mutat, hogy a kamasz főhadnagy teljesítményét figyelemre méltónak ítélték a legmagasabb fórumokon is.

Úgy látszik, a katonai teljesítménye annyira meggyőző volt, hogy számfeletti főhadnagyként a nemesi felkelés állományából áthelyezték egy reguláris alakulatba, a 7. huszárezredbe. (Pál testvére közben úgy gondolta, hogy neki elég ennyi a katonai szolgálattól.) István századparancsnoka egy olyan Somogy megyei nemes lett, aki familiáris

viszonyban van a Széchenyi családdal, aminek egyenes következménye, hogy Széchenyit nem különösebben piszkálják az ottani katonai szolgálat során. Az alakulat egyelőre még Magyarországon állomásozott, hiszen béke volt.

Széchenyi 1811 tavaszán viszont átkérte magát egy dzsidásezredbe. A huszárezredek magyarországi kiegészítésű lovas alakulatok, a dzsidásokat vagy ulánusokat viszont Galíciából verbuválják vagy sorozzák, tehát a legénység is lengyelekből vagy ukránokból állt. Széchenyi azért kérte az áthelyezését, mert a sógora, Zichy Ferdinánd ennek az ezrednek a parancsnoka volt, és az ifjú gróf alighanem azt gondolta, hogy itt kicsit jobban fogja magát érezni. Maga a csere 16.800 forintba kerül. Ez akkoriban, amikor 50–60 forint volt egy átlag közalkalmazotti fizetés, azért egy jelentős összeg, akárhogy is nézzük. Magának a cserében résztvevő másik tisztnak, aki eljött a dzsidásoktól, 3.000 forint lelépési díjat fizetnek. Jó üzlet volt.

1811-ben az ezredet átvezényelték Csehországba, 1812 tavaszán Magyarországra. 1813-ban pedig, amikor már lehetett látni, hogy megint háború lesz – közben Napóleon megverték Oroszországban –, Széchenyi Ferenc gróf kérte, hogy Istvánt helyezték át a császári-királyi vezérkarhoz, ami meg is történt. Az ifjú gróf közvetlenül a császári-királyi főerők parancsnoka, Karl Schwarzenberg tábornagy mellé került és a Prága melletti Liebenben szolgált.

Közben mindenfajta tényleges katonai érdem nélkül megkapta a következő előléptetését: másodosztályú lovassági százados lett. Ez azt jelentette, hogy ha a századnál lévő első osztályú lovassági századost megölik a csatában vagy az ütközetben, akkor neki kellett volna vezényelnie a századot. Mindezt úgy, hogy tényleges harctéri vezényelői tapasztalata még nem volt.

Augusztusban megtörtént a hadüzenet, Schwarzenberget nevezték ki a porosz, orosz, illetve az osztrák haderő fővezérévé. Gyakorlatilag ez volt az első alkalom, hogy a három nagyhatalom egyesült erővel lépett fel Napóleon ellen. A szövetségesek benyomultak Szászországba és augusztus végén már meg is indult az első támadás Drezda irányába. Ebből jó nagy vereség lett: Napóleon augusztus 26–27-én megmutatta, hogy az oroszországi hadjárat kudarcának dacára még mindig jól érti a hadi mesterséget, és jól megverte a szövetségeseket. Szegény Széchenyi is elég rosszul járt ezzel az összecsapással. Már a csata napján lázas volt, a pocsék időben megázott, a visszavonulás során a lovát elrabolták a szövetséges kozákok, a pénzét ellopták a franciák. Szóval, sok nyomorúságon esett át, s elég reménytelenek voltak a kilátásai.

Schwarzenberg, aki gondoskodott a beosztottjairól, ezek után Prágába küldte egy kis gyógyulásra, ahol Széchenyi elkövette élete egyik nagy hibáját, amennyiben egyáltalán hibának minősül. Lábadozás közben beszélgetett a többi tiszttel, akik között voltak oroszok, poroszok, osztrákok, és egy egyébként nagyon pontosnak bizonyult jóslatot mondott. Kijelentette ugyanis, hogy Ausztriának, az osztrák monarchiának nincs igazi összetartó ereje, ezért egy évszázadon belül fel fog bomlani, és Közép-Európa valószínűleg az oroszoké lesz. (Ha nem is napra pontosan, de többé-kevésbé valóban ez történt.) Igen ám, de ezt egy titkos ügynök följegyezte és egy év múlva az ezzel kapcsolatos jelentés eljutott Ferenc császárhoz és királyhoz is. Ferenc nyilván nem reménykedhetett abban, hogy megéri ezt a száz évet, de hát mégiscsak a családról van szó, az ember nem örül neki, hogyha az alattvalói ilyeneket jósolnak.

Szeptember elején aztán Széchenyi bevonult a főhadiszállásra, majd pedig részt vett a következő nagy összecsapásban, az október 16–19. közötti lipcsei csatában. Lipcsénél a két fél szándékait tekintve meglehetősen egyértelmű volt a helyzet: a szövetségesek megpróbálták bekeríteni és megsemmisíteni Napóleont, Napóleon pedig megpróbálta egymástól elválasztani, áttörni a szövetségesek arcvonalát, és ilyen módon részenként megverni őket. Napóleon állt a belső körön, a szövetségesek a külsőn. A hadtudomány szabályai szerint a belső arcvonalon álló fél helyzete azért előnyös, mert a veszélyeztetett pontokra kisebb energiával irányíthatja át a csapatait. A külső vonalon lévőknek hosszabb utat kell megtenniük, viszont eközben kevésbé zavarhatja őket az ellenség. A belső vonalon lévő fél a dió, a külső vonalon lévő a diótörő, hogy egy köznapra párhuzammal éljünk. Minden azon múlik, hogy mennyire kemény a dió héja – vagy hogy milyen erős a diótörőt nyomó kéz.

Október 16-án volt a csata első napja, akkor a poroszok és a svédek még nem érkeztek meg a csataterre, az aznapi összecsapás lényegében döntetlenre végződött. Napóleon tartotta az állásait, de nem sikerül áttörnie az oroszok és osztrákok arcvonalát.

Az első csatanapon maga Széchenyi is ott volt Schwarzenberg tábornagy kíséretében, golyózaporba került, 300 orosz kozák élén még lovasrohamot is vezetett a francia lovasági támadás visszaverésére, és ő maga is kapott egy lapos vágást a hátán. Október 17-én mindkét fél arra várt, hogy megérkezzenek az erősítések. Aznap délután Schwarzenberg Széchenyit egy levéllel Blücher marsallhoz, a porosz fővezérhez küldi azzal, hogy 18-án reggel 9-kor indul meg az általános támadás és szíveskedjen megjelenni a csatában. Széchenyit sötétedés után indították el, ami azt jelenti, hogy délután 5–6 óra körül, hogy megerősítse ezt a támadási parancsot.

Egy ilyen nagyszabású csatában, ahol több százezer ember áll egymással szemben, ahol a csatateren iszonyú a zűrzavar, minden tele van emberi hullákkal, jajgató sebesültekkel, lódögökkel és sebesült lovakkal, egy ilyen küldetés egyáltalán nem volt egyszerű feladat. Ilyenkor bármi megeshetett egy futárral és ezért egy ilyen súlyú parancsot vagy üzenetet általában több futárral küldtek el, mert valamelyik majd csak oda fog érni. Széchenyi ezek közül volt az egyik.

Valamikor az esti órákban érkezett meg Blücherhez. A porosz vezér hosszú időn keresztül afféle pofozóbábuja volt Napóleonnak, tehát mindig megverték, és ezért, teljesen érthető módon, egyre mérgesebb volt a császárra. Most úgy látta, hogy végre itt az ideje, hogy megfizessen ezért a sok megaláztatásért. Blücher a csata előtti napon éppen cicomázta magát: fésülködött, rizsporozta a parókáját, fényesítette az egyenruháját. Széchenyi csodálkozott is, hogy ahelyett, hogy a haditervet nézegetné a földabrosz fölé hajolva a vezérkari tisztjeivel, ilyen haszontalanságokra feccsérli az idejét. Valamit mondott is ezzel kapcsolatban, mire Blücher közölte: holnap ünnep lesz, talán megverjük Napóleont, és erre méltó módon fel kell készülni. Csak hát nem tudni, hogy mi lesz a svédekkel meg Bernadotte-tal, a svéd trónörökösrel, aki korábban mégiscsak Napóleon marsallja volt; vajon megjönnek-e időben, mert Bernadotte nem akarja pazarolni a svédjei vérére. Szóval, Blüchernek elég lesújtó véleménye volt a derék svéd trónörökösről.

Erre Széchenyi állítólag fölajánlotta Blüchernek, hogy ő maga megy el Bernadotte-hoz és megpróbálja rávenni arra, hogy jelenjen meg ő is másnap reggel 9-kor a csatában. Sok bizonytalanság van e körül a történet körül. Öten írták meg a magyar történetírásban, egyik

kiválóbb, mint a másik, Thurzó Kálmán, Bártfai Szabó László, Viszota Gyula, Török Pál és Ács Tibor. A történészek között eltérő vélemények fogalmazódnak meg arról, hogy Széchenyi egyáltalán elment-e Blücherhez, illetve továbbment-e Bernadotte-hoz, és hogy ott egyáltalán mi történt. Thurzó Kálmán kétségbe vonja azt, hogy Széchenyi járt volna Bernadotte-nál, Bártfai Szabó László, Viszota Gyula, Török Pál, Bárány György (George Barany), Ács Tibor és legújabbban Oplatka András viszont az út megtörténte mellett érvelnek.

Tény, hogy maga Széchenyi közvetlenül a csata után mit sem írt erről a küldetésről, holott a szüleit amúgy rendszeresen tájékoztatta a vele történekekről, a későbbiekben pedig csak Döblingben tért ki a történekekre, mint azon saját hazugságainak egyikére, amelyekkel jól becsapta a világot. Ugyanakkor Zichy Ferdinánd gróf kb. egy hónappal a történeke után feleségéhez, Széchenyi Zsófiához írott levelében elég életszerűen – noha kissé talán kiszínezve – írta le a történeket, láthatólag Széchenyi elbeszélése alapján. Az időközben Bárány György által publikált breitenfeldi egyezmény szövege is megerősíti azt, hogy Széchenyi járt Blücher főhadiszállásán, és valószínűsíti azt, hogy továbbment Bernadotte-hoz is. A futárút részleteivel (útvonal, időtartam, visszaérkezés időpontja) kapcsolatban tehát vannak bizonytalanságok, de nincs olyan tényező, aminek alapján megcáfolhatnánk azt, hogy Széchenyi eljutott Bernadotte főhadiszállására is.

A források összevetése alapján nagy valószínűséggel tényleg elment Bernadotte-hoz. Amikor Széchenyi megjelent, s átadta Blücher üzenetét, Bernadotte állítólag húzódozott, kifogásokat keresett. Állítólag Széchenyi erre azt mondta neki, hogy ő visszamegy a főhadiszállásra, de akkor Bernadotte adjon neki írást arról, hogy átadta az uralkodók és Blücher üzenetét. A svéd trónörökös is tudta, hogy ha ő ezt írásba adja és nem jelenik meg időben a csatában, akkor nagyon nagy baj lesz. Erre ráerősített az, hogy Blücher is megjelent a svéd főhadiszálláson, és valószínűleg inkább az ő fellépése döntötte el a dolgot, nem annyira Széchenyié. Lényeg az, hogy Bernadotte megígérte, hogy másnap reggel 9-kor ő is megjelenik a csataterén. Erről Blücherrel még egy egyezményt is kötöttek Breitenfeldben. Hozzáteendő, hogy Bernadotte ugyan az egyik hadsereg parancsnoka volt, de ebben éppen svédből volt a legkevesebb: a 18.000 svéd katona mellett több tízezer orosz katona szolgált alatta, akiknek parancsnokai nyilván rossz néven vették volna, ha saját uralkodójuk intenciói ellenére kimaradnak a döntő összecsapásból.

Széchenyi a küldetés során oda-vissza 50–60 kilométert tett meg lovon, nagyon rossz időjárási körülmények között. Egy olyan kiváló sportember számára, mint ő, akiről különböző leírásokból tudjuk, hogy milyen, Sándor Móricéval vetekedő lovas bravúrokra volt képes, sőt időnként még „az ördöglovast” is legyőzte lovaglási versenyben, ez nyilván normál körülmények között meg sem kottyant volna. De így, csatateri körülmények között, ez nem volt kis teljesítmény.

Bernadotte-tól egyenesen visszatért Schwarzenberg főhadiszállására, jelentette, hogy átadta az üzenetet Blüchernek és az éjszakai lovaglás dacára, október 18-án és 19-én ténylegesen is részt vett magában a csatában. Az ottani teljesítményéért megkapta az első osztályú lovassági századosi kinevezését, sőt, a jelen lévő I. Sándor orosz cártól a Szent Vladimir Rend IV. osztályát.

A futárút következtében Széchenyi köré valóságos legendárium szövődött, például arról, hogy az ő személyes fellépése döntötte volna el a lipcsei csatát. Véleményem szerint ez erős túlzás – Bernadotte-ra sokkal inkább hathatott Blücher megjelenése.

Ugyanakkor a svéd trónörökös nem siette el a dolgot – október 18-án reggel 9-kor indult el a táborából, holott a császári-királyi csapatok már reggel 7-kor támadtak. Az oroszok is Bernadotte-ra vártak, így a csata csak Bernadotte északi hadseregének megérkezését követően, délután 2 órakor bontakozott ki teljes nagyságában. Bernadotte megjelenését követően azonban érvényesült a szövetségesek erőfölénye, s miután 300.000 emberük, majd a Napóleon seregében harcoló német csapatok egy részének átállását követően még ennél is több katonájuk állt szembe Napóleon 190.000 főnyi seregével, az erőviszonyok végképp az ő javukra billentek. Napóleon október 18-án este elrendelte a visszavonulást. Miután a Pleisse folyó egyik hídját túl korán robbantották fel, a francia hadsereg egy része Lipcsében rekedt és kénytelen volt megadni magát. A szövetségesek a négy napig tartó küzdelemben mintegy 47.000 embert, Napóleon ellenben több mint 60.000 embert, 300 löveget és 900 lőszerkocsit veszített.

Széchenyi ezek után részt vett a franciaországi hadjáratban, különböző küldetéseken. Volt olyan, hogy beleesett egy mocsárba, és az arra járó huszároknak kellett kihúzni onnan. Ahogy írja, már azon gondolkodott, hogy főbe lövi magát, mert innen nem lehet kijutni, de aztán rájött, hogy a pisztolya kétcsövű. Az egyik csövet elsütötte, hogy hátha valaki észreveszi és a huszárok valóban így találtak rá. Ezért aztán a másik csövet már nem kellett fölhasználnia. Ott volt akkor is, amikor a szövetségesek bevonultak Párizsba, majd pedig különböző futár-küldetéseken járt el.

A hadjáratban játszott szerepéért még két további kitüntetést kapott, a porosz Pour le Mérite-t, illetve a szardíniai Szent Móric és Lázár Rendet, valamint az osztrák Ágyú- vagy Hadseregkeresztet. Érdekes módon ez az egyetlen osztrák kitüntetés. Ez viszont olyan, amit marokkal osztottak, tudniillik a zsákmányolt francia ágyúk bronzából öntötték a keresztet, és mindenki, aki részt vesz a hadjáratban, megkapta ezt. Egy sajátos párhuzammal élve, kb. olyan volt, mint a Kádár-korban a Munka Érdemrend bronz fokozat harmadik osztálya.

Ezek után Alfred zu Windisch-Grätz herceg (a későbbi 1848–49. évi császári-királyi fővezér) kíséretében Turinba küldték a szárd király visszahelyezése érdekében. 1814 novemberében pedig áthelyezték egy újabb, az 5. huszárezredbe. November elején Murat marsallhoz, a nápolyi királyhoz küldték, aki ugyan sógorságban állt Napóleonnal, de azért a trón erősebb vonzerőnek bizonyult, mint a sógorság és 1813–14-ben gyakorlatilag átállt a másik oldalra. Ennek az évnek a végén került Ferenc császár és király elé az a bizonyos kémjelentés, amiben Széchenyi megjósolta a monarchia végét. A szakirodalom nagy része szerint ez akasztotta meg aztán a további katonai karrierjét.

1815 márciusában Széchenyinek menekülnie kellett Nápolyból. Ugyanis amikor Napóleon egy villámgyors akcióval visszatért Elba szigetéről Franciaországba, s száz napra újra átvette a hatalmat, Murat, elveszítve a realitásérzékét, úgy döntött, hogy most visszaáll a császár mellé, és megpróbálja megvalósítani az olasz nemzeti egységet. De a közkeletű mondás szerint, a világ három legvékonyabb könyve közül az egyiket az olasz vitézségről írták, és Murat az olasz csapatokkal kudarcot vallott a császári királyi hadsereg ellenében.

Széchenyi huszárszázadosként vett részt ezekben a Murat elleni hadműveletekben. Lényegében ez volt az első tényleges harctéri vezénylői szolgálata. Nem lóti-futi futártisztként meg segédtisztként van jelen a csatatéren, hanem ténylegesen meg kell mutatni,

hogy mit tud. Ezekről a teljesítményeiről – a tolintinói csatában április 29–május 3. között, illetve május 4-én Maceratánál – nagyjából azt lehet tudni, hogy Széchenyi nagyon vakmerő tiszt, azonban egyáltalán nem figyel szinte semmire. Rendszeresen a huszárjainak kellett kivágniuk őt a különböző kézitusákból, ahogy azt nemrégén Lenkefi Ferenc kollégám kiváló tanulmánya bizonyította. Ebből is látszott, hogy nem rendelkezik katonai áttekintő képességgel. Május végén, a hadjárat befejezését követően Nápolyban megkapta a Szent Ferdinánd Rend lovagkeresztjét is, ez lesz az ötödik és egyben utolsó kitüntetése.

Ezt követően bekövetkezik a békeidő, nincs háború. Ilyenkor nagyon nehéz előrelépni, mert hogyha az előljárót nem üti meg a guta, nem esik le a lóról vagy nem gyullad ki benne a pálinka, akkor sokáig állásban marad. És főleg akkor nehéz az előrelépés, ha valaki nincs ott a hadseregnél.

Széchenyi is nagyon unta a csapatszolgálatot, ez a leveleiből is kiderül, és ez az az időszak, ami számunkra csak úgy maradt meg, hogy külföldi utazásokat tesz – Angliától a Közel-Keletig mindenfelé –, és hogy ez ébreszti rá Magyarország hihetetlen elmaradottságára.

Ez kétségkívül így van. De közben áthelyezték egy újabb alakulathoz, ez a 4. (Sándor orosz trónörökös) huszárezredhez, itt volt Simonyi őbester a parancsnoka, akivel nem különösebben jöttek ki egymással. Rendszeresen szabadságoltatta (vagy inkább szabadságolta) magát. Azonban szabadságaival kapcsolatban az volt a probléma, hogy időnként elfelejtett szabadságengedélyt kérni. Márpedig ez a katonaságnál alapvető feltétel volt, és ezt még egy grófnak vagy századosnak sem feltétlenül nézték el, ha elmulasztotta.

Emellett Széchenyi olyankor is rendszeresen felutazott Bécsbe vagy Budára, amikor éppen szolgálatban volt, és megpróbálta elérni, hogy léptessék elő őrnaggyá. Ez egy sajátos önellentmondás: Széchenyi szeretett volna katona lenni, ugyanakkor nem volt ott az egységénél. Miután előléptetési törekvései sikertelenek maradtak, 1824 májusában már benyújtotta a kilépési nyilatkozatát, de aztán visszavonta. Aztán újabb szabadságra távozott, s hol Bécsben, hol pedig Sopronban tartózkodott.

1825 januárjában aztán jött a hideg zuhany: az ezredparancsnokság felszólította, hogy számoljon el az 1813–14. évi futárútjainak előlegeivel, összesen 2086 forinttal és a ruhapénzével. Manapság is nagy zavarban lennénk, ha valakitől 12 évvel ezelőtti kiküldetéseinek az előlegeivel kellene elszámolnia: egyáltalán megvannak-e még azok a papírok vagy van-e egyáltalán ötletünk arról, hogy azok hol lehetnek. Széchenyivel is ez volt a helyzet. 1813 óta kétszer is alakulatot váltott, az 1813–14-es futárúton volt, hogy a teljes poggyászát és minden vagyonát elveszítette. Nem csoda, hogy igencsak megdöbbenhetett, amikor ezt a felszólítást megkapta.

Közben 1825 szeptemberében megjelent Pozsonyban az országgyűlésen, mint főrend. Ekkor novemberben hangzott el a híres felajánlása a Magyar Tudós Társaság alapítására. Némi szépséghiba volt, hogy bejelentette ugyan az ezrednek, hogy elmegy Pozsonyba az országgyűlésre mint főrend, de nem kért szabadságot. Így amikor Pozsonyban találkozott Ignaz Hardegg altábornaggyal, a pozsonyi hadosztályparancsnokkal, akkor az jól leteremtette a lábáról és felelősségre vonta, hogy mit keres Pozsonyban. (Hogy a baj még nagyobb legyen, Széchenyi huszárruhában volt ott, tehát a tetejébe még egyenruhát is viselt.) Széchenyi azzal védekezett, hogy országgyűlés van; mire Hardegg szemrehányást tett neki,

hogy nem kért szabadságot. Erre Széchenyi fölrohant Bécsbe, beszélt Ferdinánd főherceggel, a magyarországi főalparancsnokkal, és ezzel el volt intézve a szabadságkérelem.

1826-ra aztán megunta az állandó leckétetést és végre benyújtotta a kilépési kérelmét, rangjának megtartása nélkül 1826. április 15-én törölték az ezred névsorából. Május 16-án állították ki az obsitlevelét. Igen ám, de egyelőre nem kapta meg, mert június 7-én ismét felszólították, hogy számoljon el a futárutak előlegeivel. Széchenyi kérvényezte, hogy küldjék meg számára az ezekkel kapcsolatos úti rendelvényeket, ezek kiszolgáltatása viszont késett. Három év múlva végre megkapta azokat az úti rendelvényeket, amelyek alapján utólag ki tudta számolni, hogy mivel tartozik a kincstárnak. 1830 januárjában – ekkor már négy éve nincs állományban – benyújtotta az elszámolását, decemberben pedig visszafizetett 161 forint 51 krajcárt. Erre 1830 szeptemberében végre megküldték neki az obsitlevelét, amivel sikerült végre lezárnia katonáskodása hosszú történetét.

Mit mondhatunk Széchenyiről mint katonáról? Kétségtelen tény, hogy bátor katona volt és jó fizikummal rendelkezett. Kitüntetései is voltak, de ezek olyanok voltak, amiket szinte marokkal osztottak. Kevés volt a tényleges harctéri teljesítménye és gyakran az óvatlanságig vakmerő volt.

Irreguláris személyiségként nehezen viselte a hadsereg vakfegyelmét. (Hozzáteendő, hogy később politikusként is idegen volt tőle a pártfegyelem – ez is hozzájárult politikai elmagányosodásához az 1840-es években.) Tényleges állományú katonák nem szokták a kormányzatot nyilvánosan bírálni, bármi volt is róla a véleményük. Széchenyi 1825-től kezdve egyre egyértelműbb politikai szerepet vállalt. Ezt sem szerették a császári-királyi hadseregben; azt pedig még kevésbé, hogy az ifjú gróf a reformellenzék értékrendjét vallotta.

Problémái voltak az adminisztratív és a hivatali fegyelemmel is: késve vagy egyáltalán nem nyújtotta be szabadságkérelmeinek egy részét; nehézségei voltak a pénzügyi elszámolással (bár itt a hivatal is hihetetlenül kicsinyes volt vele szemben). Szintén sajátos ellentmondás az, hogy Széchenyi állandóan panaszkodott amiatt, hogy már ez a bajtársa is őrnagy, meg amaz is őrnagy; ugyanakkor ő maga is folyamatosan protekció útján próbálta meg elintézni az előléptetését.

Érdemes hangsúlyozni, hogy a kezdet kezdetén a karrierje kimondottan gyors volt: tényleges katonai érdemek nélkül léptették elő kétszer is, úgy, hogy alig volt harctéri teljesítménye. Ugyanakkor a 17 év 2 hónap szolgálati idejéből 9 évet volt szabadságon, azaz, a katonaidejének több mint a felét a hadseregtől távol töltötte. Kétségtelen, hogy az 1813. évi besúgó-i jelentés nem tett jót a katonai karrierjének, de ténylegesen megállapíthatatlan a hatása, mert nem tudhatjuk, hogy más tisztekről ugyanebben az időben mit jelentettek, és hogy ezeknek a katonai karrierje megakadt-e vagy sem.

Végül még egy kérdés: mi lett volna, ha előléptetik? Lett volna eggyel több középszerű huszárőrnagy a császári-királyi hadseregben, de nem lett volna belőle soha Széchenyi István, „a legnagyobb magyar”. Így azt hiszem, hogy Széchenyi minden ezzel kapcsolatos csalódottsága ellenére, – kedves mesteremet, Katona Tamást idézve – a veszteség látszólagos.

Irodalom

- ÁCS Tibor: *Katonaévek*. In: *Széchenyi és kora*. Szerk. ÉRI István. Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Budapest, 1991. 29–45. pp. (Tájak-Korok Múzeumok Könyvtára 3.)
- ÁCS Tibor: *Katonaként is magyar*. *Széchenyi István katonaélete és hadügyi reformeszméi*. Zrínyi Kiadó, Budapest, é. n. [2009.] (Hősgaléria)
- ÁCS Tibor: *Széchenyi István hadügyi reformeszméi*. In: *Széchenyi Magyarország és Európa. Tudományos konferencia*. Magyar Tudományos Akadémia és Budakeszi. 2000. szept. 21–23. Szerk. PELYACH István – KÖRÖSINÉ MERKL Hilda – SIMON V. Péter – BUDAY Miklós. Széchenyi Társaság, H. n. [Budapest], 2004. 68–78. pp.
- ÁCS Tibor: „*Tábornok akarok lenni*”. *Széchenyi katonaévei a császári-királyi hadseregben*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, CXL. évf. (1991) 3–57. pp.
- BARANY, George: *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791–1841*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1968.
- BÁRTFAI SZABÓ László: *Gróf Széchenyi István katonai pályája. 1809–1826*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1928. (29. kötet.) 38–68. pp.
- CSERHÁTI László Gábor: *Széchenyi, a sportember*. In: *Széchenyi mint magánember*. Szerk. PELYACH István. Logod Bt., Budapest. 2011. 123–141. pp.
- LENKEFI Ferenc: „*Macera Macerátánál*”. *Adalékok gróf Széchenyi István huszárcapitány megmentéseihez az 1815-ös hadjáratban*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, CXXIX. évf. (2016) 2. sz. 415–429. pp.
- OPLATKA András: *Széchenyi István*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- SIMON V. Péter: *Széchenyi a napóleoni háborúkban*. In: *Széchenyi Magyarország és Európa. Tudományos konferencia*. Magyar Tudományos Akadémia és Budakeszi. 2000. szept. 21–23. Szerk. PELYACH István – KÖRÖSINÉ MERKL Hilda – SIMON V. Péter – BUDAY Miklós. Széchenyi Társaság, H. n. [Budapest], 2004. 139–143. pp.
- Gróf Széchenyi István levelei szülőihez*. Összegyűjtötte, előszóval és jegyzetekkel ellátta ZICHY Antal. Athenaeum R. Társulat, Budapest, 1890. (Gróf Széchenyi István Munkái. IX. k. Gróf Széchenyi István levelei IV.)
- Széchenyi István gróf lovaglása a lipcsei csata előestéjén, 1813*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1888. 319–321. pp.
- NOSZICZI THURZÓ Kálmán: *Gróf Széchenyi István szerepe a lipcsei csatában (1813. október hó 16–19.)*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1914. 335–362. pp.
- TÖRÖK Pál: *Gróf Széchenyi István, mint katona*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1943. 171–194. pp.
- VISZOTA Gyula: *Gróf Széchenyi István, mint katona*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, LII. évf. (1942) 1–22., 132–155., 256–268., 354–368. pp.

Elhangzott: Széchenyi 225 – Emlékkonferencia, Balatonfüred, 2016. október 29.

Csorba László

SZÉCHENYI ÉS KOSSUTH VITÁJÁRÓL – 170 ÉVVEL KÉSŐBB

Azzal kezdhethjük, hogy amit Széchenyi és Kossuth vitájának nevezünk, nemcsak az, amiről ők egykor valóban eszmét cseréltek, hanem az a szellemi ráadás is, ami minderre ráakódott az azóta elmúlt 150–170 évben. A múltó évtizedek során ugyanis sokszor gondolták úgy komoly koponyák, hogy e két szereplő személyiségében, „lelki alkatában”, gondolataiban, társadalmi elhelyezkedésében, azokban a szerepekben, amikbe belekerültek, azokban a megoldásokban, amelyekkel próbálkoztak, ezekben több van annál, mint ami egykor közöttük történt. Olyan többlet, ami alkalmas arra, hogy a későbbi időszakokban is értelmezze azt, ami a magyar emberekkel, a magyarnak nevezett történelmi közösséggel történt. Az újabb és újabb korok problémái belevetültek Széchenyi és Kossuth kapcsolatába – és az Önök gondolkodásában is, az itt a jelenlevők szinte mindegyikének az agyában is ott van mindez. Méghozzá sokkal kevésbé az, amiről ők egykor valóban vitatkoztak, hanem sokkal inkább az, ahogy a későbbi időszakokban ebbe beleláltak mindenféle fontos dolgot a honfitársaink, ami azután bizony felülírta, átírta a régi valóságot. Új valóságok, új élmények születtek e változások hatására.

Ha a nagy emberek életét műalkotásnak tekintenénk, akkor azt mondhatnánk, hogy természetesen mindaz, ami a szellemi hagyatékukkal később történt, az csak még gazdagabbá, még izgalmasabbá, még lenyűgözőbbé teszi az eredeti személyiséget. Többek között ugyanis ezáltal derül ki az, hogy mennyivel többek voltak ők, mint egy véletlen történelmi pillanat esetleges szereplői. Hiszen minden műalkotásnak az az örök csodája, hogy ha új és ismét új helyzetekbe, új és új kontextusokba kerül, akkor is mindig új és új tartalmakat tud mondani. Bár elmúlik a kor, amelyben született, mégis annyi minden van benne, hogy újra és újra tud beszélni olyan emberekhez is, akik egész más világban, egész más problémákban születtek és élnek. Talán igaz ez a nagy egyéniségek, a fontos történelmi szereplők életművére is – talán így is tekinthetnénk rájuk. De a történésznek az a rögeszméje, az a sajátos önfegyelme, az az ő titokzatos mámora, hogy kizárólag azt próbálja figyelembe venni a történelmi magyarázat során, amire a szakma szabályai szerint valamilyen bizonyítékot, tanúságot, forrást, támpontot talál. Vagyis az utólagos tágító értelmezés – ez a gazdagítás, ahogy előbb láttuk – a történelmi szereplőknél nem lehet olyan korlátlan, mint a műalkotásoknál. Én tehát most elsősorban nem arról szeretnék beszélni, miképp láttuk mi őket a későbbi korokban, hanem kifejezetten arról szólok, hogy egykor, a maguk korában ténylegesen, valóságosan miről vitatkoztak.

Bécsben, a Wilczek-palotában – akkoriban a Széchenyiéké volt, persze még nem így hívták – született Széchenyi István gróf. Gyermekkora természetesen Nagycenken zajlott. Pályájának indulása kapcsán szólnunk kell a nagyszerű szülőkről. Bár a Széchenyi-vagyon abban az időben még nem volt hitbizomány, a rokonoknak mégis ügyesen – a halálesetek véletlenjének és az okos birtokpolitikának egyaránt köszönhetően – sikerült elérniük, hogy az 1754-ben született Széchényi Ferenc újra szinte a teljes egykori Széchényi-vagyonnal rendelkezett. E családi vagyon eredeti felhalmozója és első gyarapítója még Széchényi György volt, a kiváló esztergomi érsek, sikeres gazdasági szakember, elegáns és tekintélyes nagyúr, egyben pedig az ellenreformációs politika roppant hatékony szervezője és terjesztője. Öccsének ükunokája, Széchényi Ferenc azonban nemcsak a nagy vagyont élvezhette, hanem a szerelemmel teljes házasság örömeit is. Neje egy esztendővel volt idősebb nála, Festetics Julianna, korábbi sógornője (korán elhalt József bátyjának felesége), a jó barát Festetics György húga. Festeticcsel együtt tanultak Bécsben, és a kor nagyszerű eszméi, a felvilágosodás emberbaráti eszmevilága dobogtatta meg a szívüket. Nem tekinthető véletlennek, hogy ilyen indíttatást követően a fiatal Széchényit megragadta a Habsburg Birodalom fejlesztésének, a magyar közélet jobbításának az lelkesedése, az a mámore, ami II. József császár egyéniségét és életútját is jellemezte, így hivatalt is vállalt e program szolgálatában. József nagyszabású kísérlete, a birodalmi modernizáció hatalmas programja azonban, mint tudjuk, kudarcba fulladt – ám mégis, halála után nem lehetett ugyanott folytatni, ahol korábban abbahagyták. Széchényi azonban már előbb félreállt, amikor azt tapasztalta, hogy a jozefinista modernizáció a magyar államiság klasszikus történeti-politikai örökségét is fel akarja számolni. Számára ugyanis nem csupán az emberbaráti, hanem a hazafi szempontok is fontosak voltak.

Ám újra megnyílt a cselekvés lehetősége 1790-ben, amikor József öccse, Lipót, a korábbi toscanai nagyherceg lépett a trónra, aki sokkal ügyesebb diplomáciával törekedett a bátyjához hasonló politikai célok elérésére. A történelemben a drámai változások azonban sokszor a szereplők véletlen sorsával befolyásolják az eseményeket: II. Lipót alig két esztendei uralkodás után váratlanul meghalt. Fiával, Ferencsel pedig megszakadt a reformer uralkodók sora. Bár kellően értelmes volt ahhoz, hogy vigye a birodalom ügyeit, de nem volt hozzá igazi ambíciója: mindig szüksége volt valakire, aki helyette a stratégiai döntéseket meghozza. Előbb öccsére, Sándor Lipót főhercegre támaszkodott, majd Metternich herceg lett a fő tanácsadója. Sándor Lipót sajnos úgy vélte, Magyarország részéről komoly elszakadási törekvésekre lehet számítani. Azt hitte, a nemesi reformerek tulajdonképpen vörös jakobinusok, és amikor 1795-ben egy viszonylag kisstílú, ártalmatlan összeesküvés nyomaira bukkantak, amelyet annak vezetője, a problematikus személyiségű Martinovics Ignác igyekezett veszélyesnek bemutatni, kíméletlen megtorlást tanácsolt az uralkodónak. Sokan ismerik azt a különleges, allegorikus képet, ahol az összeesküvés lefejezését úgy érzékelteti az ismeretlen rajzoló, hogy egy hatalmas fa virágai helyén a résztvevők portréit látjuk, egy óriási pallos pedig elvágja a fa törzsét. Ugyanakkor a környezet realiztikus: jól fölismerhetően Budán, a Generális kaszálóréten vagyunk, vagyis a mai Vérmezőn; itt abrakoltatták a várbeli katonaság lovait és itt volt a vesztőhely. Ennek helyét egyébként a hagyomány a mai napig őrzi: a parkterületnek a Széll Kálmán tér felőli végében a gyalogos közlekedők ösvényeket tapostak ki kereszt alakban, és ahol az ösvény két szára keresztezte egymást, egyben megjelölte a vesztőhelyet is. Ma egy szimbolikus,

egyszerűre faragott kőszarkofág emlékezik az áldozatokra. Hogy hol temették el őket, azt a hatalom titokban tartotta – csak a dualista időkben, a századfordulón bukkant rá véletlenül a magyarázó vázlatrajzra a főváros levéltárosa. De ez másik történet már – térjünk vissza Széchenyi Ferenchez: az egyik kivégzett mártír, Hajnóczy József az ő titkára volt, így bizonyára megfordult a fejében, hogy a terrorfolyamat őt is elérheti. Talán ez is szerepet játszott abban, hogy miközben korábbi politikai tevékenységétől elfordult, egyben a személyiség belső változása is lejátszódott: büntudat gyötörte, amelyből mély vallásos rajongással próbált kiutat keresni. Végül nagyszerű elhatározásra jutott: 1802-ben könyveit és régiségeit a nemzetnek ajándékozta, amivel letette a Nemzeti Múzeum alapjait. A jelenetet Than Mór megfestette a múzeum nagy lépcsőházi csarnokában: középen József nádort látjuk a Szent István Rend díszruhájában, amint éppen Széchenyi Ferentől, aki a bal szélén az Aranygyapjas Rend ruhájában áll, átveszi az alapítólevelet. Ez a nemes gesztus jelezte, hogy lehetséges az emberbaráti és a hazafi gondolatok új típusú, aktív és modern szintézise, ami már a változás felé mutat.

Pár olyan elemre utalok most, amelyeket részben már említettek kollégáim. A keleti utazás azért nagyon fontos a Széchenyi-történetben, mert itt ér célhoz a fiatal gróf világnézeti útkeresése, bekövetkezik szellemének egyfajta megállapodása. Elképesztő kitartással pótolja műveltségi hiányait, és rendszerezi azokat a gondolatait, amelyek a vallásra, hitre, katolicizmusra, erényre vonatkoznak. Megszilárduló vallásosságának központi motívuma a szigorú felekezeti előírásoktól való eltávolodás, és a cselekvés- és erényközpontúság, amelyben immár benne van a modern egyén, a modern személyiség szabad világnézeti választása.

Angliai útjainak hatása is drámaian fontos – ahogy írta, három dolgot kell megvizsgálni Angliában: a lótenyésztést, a gépeket és az alkotmányt! Ezekkel kell foglalkozni, meg persze száz egyéb dologgal, amiben a szigetország előttünk jár. A gróf ugyanis rátalált élethivatására: föl kell emelni a magyar hazát – elérni azt, hogy olyan legyen, amilyen Anglia! Széchenyi eszmerendszerének kialakulásában Gergely András azt hangsúlyozza, hogy a sokféle eredetű benyomások végül miképpen összegeződtek a személyes élményekben, hogy a megtalált igazi jó barát, Wesselényi Miklós báró hatására hogyan állt össze a tennivalók akcióprogram-terve a fiatal gróf gondolatvilágában. A titkosrendőrség is rájött, hogy Wesselényinek milyen komoly hatása volt Széchenyire. Hozzátehetjük, hogy ez a hatás nemcsak személyes volt, hanem koncepcionális jellegű: a reformprogram kialakításában is nagyon fontos az erdélyi jó barát szerepe. Közöttük éppen az az eszmesúrlódás zajlott, amit Széchenyi a reformokról való közvélemény kialakításában a legfontosabb előfeltételnek tekintett. Minderről Wesselényi is ír saját könyve, a *Balítéletekről* lapjain, csakhogy sokkal lassabban formálta rendszerre gondolatait, mint a barátja. Ha nincs a *Hitel*, akkor lehet, hogy ma a *Balítéletekről*-t ismernénk úgy, mint a magyar reformkor alapművét. De Széchenyi kivételes kommunikációs tehetség is volt, képes volt a megfelelő pillanat azonnali megragadására – így két könyvet is publikált már, amire Wesselényi megírta a magáét.

Széchenyi személy szerint nemigen talált ki semmi újat. Lángesze a létező ötletek, gondolatok egységes programba formálásában nyilatkozott meg. Logikus rendszerben a kezdő lépés a kommunikációnak jut: legelőször a magyar nyelvet kell modernizálni, vagyis egy Tudós Társaságot kell létrehozni, amely elősegíti a tudományok magyar nyelven való művelését. Majd „közepesülni” kell, vagyis egy középpontban összegyűlni, ahol

az elit kapcsolattartását olyan fontos társasági intézmények segíthetik, mint a lóverseny és – az angol klubélet honosítására hivatott – kaszinó.

Majd jönnek a nagy művek, amelyekben az 1830-as évek programját foglalja össze a gróf. Nincs itt mód mindebbe belemerülni, csak pár mozzanatot idézhetünk fel. Magyarország világtörténelmi helyét egy gazdasági kulcsmotívummal érzékelteti: a Duna egy vak zsák! Mit jelent ez? A Duna nyugatról folyik kelet felé, ami lehetővé teszi, hogy a nyugat áruait, a nyugat eszméit elhozza a keleti tájakra. Magyarország számára ezzel megnyílik egy óriási lehetőség: mi itt vagyunk az útvonal kellős közepén, fantasztikus kulcsállam Európa szívében! Igen ám, de a Duna a Kazán-szorosnál és a Vaskapunál majdhogynem bezáródik, ahogy átrágja magát a Kárpátok sziklagerincén, olyan alacsony járású lesz, hogy nyáron át lehet ugrálni a sziklákon az egyik oldalról a másikra. Ezt a beszűkülést kellene megnyitni, és akkor egész éven át a hajózóút működhetne Konstantinápolyig! És vajon hol lesz majd ennek a fantasztikus kereskedő-útvonalnak a nagy, grandiózus elosztóállomása? Magyarországon kell lennie, még hozzá ott, ahol egy öreg, középkori, hegyi városka és a folyó túlsó partján a frissen fejlődő gazdasági centrum összetalálkozik egymással – ha e két települést egy állandó híddal ügyesen összekötnénk egymással...

A Londonba látogató Széchenyi számára a Hammersmith Bridge lendületes ívét és robosztus pilléreit meglátni és megszeretni egy pillanat műve volt! Na, ezt kellene megcsinálni Magyarországon! Fölkereste William Tierney Clarkot, a tervezőmérnököt, és a naplójába berajzolta a függőhíd tervét, hogy miképp is kell elképzelni az állandó hidat, ami Budából és Pestből majd Budapestet fog csinálni. És a tervet tettek követték – megint csak nincs itt mód részletezni –, míg végül 1849 őszére elkészült a nagyszerű alkotás, a modern Magyarország szimbóluma.

Most pedig – miután röviden végigfutottunk Széchenyi pályáján –, forduljunk az észak-keleti tájak felé. Egy kisenemesi kúriát látunk Monok községben, ahol Kossuth László ügyvéd lakott, az Andrásy-birtokok jogásza, vagyontalan nemesi értelmiségi, Túróc megyei család sarja. Felesége, tyrlingi Weber Karolina az olaszliszakai postamester lánya volt, német eredetű család leszármazottja, akinek egyik fölmenőjét állítólag maga Antonio Caraffa tábornok végeztette ki Eperjesen 1687-ben, a híres „vértörvényszék” működtetése idején. Tehetséges Lajos fiukat az újhelyi piaristák iskolájába vitték, akiknél eminens tanulóként érettségizett. Fontos hangsúlyozni: az a tény, hogy egy evangélikus fiatalember katolikus iskolában végezte az első nyolc évet, a felekezeti elköteleződés túlzott szenvedélye ellen hatott, a vallási szűkkeblűség ellen, ami pedig oly sok nagyszerű elmét tett tönkre a múlt századokban. Ez az élmény megnyitotta a fiatalember szívét, elméjét a tolerancia irányába.

Eperjesen a híres evangélikus kollégiumba járt, majd Patakon végzett a nem kevésbé híres ottani, református főiskolán, és a tehetséges, ifjú jogász átvette apja klientúráját Zemplén megyében. Hamarosan a vármegye szolgálatában is sok feladatot vállalt, táblabíró lett, részt vett az 1831. évi koleralázadás idején a megye védelmében. Azután kialakult egy olyan konfliktus, amelyet követően új irányt vett Kossuth pályája. A fiatal ügyvéd – a korabeli társasági szokásokat vigyázatlanul követve – elkövetett egy hibát, amit ellenfelei kihasználtak ellene, és végül olyan helyzet alakult ki, hogy el kellett hagynia Sátoraljaújhelyet. Következményeit tekintve kicsit hasonló a helyzet, mint amire Széchenyivel kapcsolatban Hermann Róbert utalt az előbb: ha a gróf megmarad katonatisztnek,

akkor lehet, hogy a szabadságharcban valahol Eszéknél legyőz 15 horvát határórt, de sokkal többre nemigen viszi – ám amiatt, hogy megszabadult a mundértól, országos távlatot kapott az életútja. Ugyanígy meglehet, ha Kossuth ott marad Zemlénben, akkor remek alispán lesz belőle, aki szervezte volna a megye életét, de semmi különös – így viszont, hogy Pozsonyba került, országos méretű feladatokkal birkózhatott meg a tehetsége! Távollévő főrendek kérték fel, hogy helyettük elmenjen a diétára és nem sajnáltak némi pénzt áldozni arra, hogy az országgyűlési tanácskozásokról tudósítsa őket. Nos, a táblabíróról kiderült, hogy remek tollú szerkesztő: az országgyűlési vitákról roppant gazdag, szellemes, nyelvileg szórakoztató, a reformeszméket alkalmazó és népszerűsítő, elképesztően pontos beszámolókat írt és küldött szét az országban. Ez volt az *Országgyűlési Tudósítások*, amelyet kezdetben csak zempléni barátainak küldött meg, de egyre növekedett iránta az érdeklődés, ráadásul az egyes példányokat rengetegen kölcsönadták, sok százan olvasták. Nyilvánosságot és közvéleményt teremtett ezzel Kossuth, amely annyira megerősödött, hogy amikor az országgyűlés véget ért, immár arra tartott igényt, hogy most a megyei gyűlésekről és a városi vitákról kapjon tájékoztatást egy hasonló karakterű kéziratú újság, a *Törvényhatósági tudósítások* lapjairól.

A bécsi udvar is érzékelte, hogy az ellenzéki mozgalom történetében új szakasz kezdődik és úgy vélték, ezt erőszakos eszközökkel le kell törni, meg kell akasztani. Terrorpolitikát kezdeményeztek, melynek során Wesselényi Miklóst, az új, immáron liberális reformellenzék országos vezérét, azután Lovassy Lászlót, az országgyűlési ifjúság hangadóját, és a közvélemény-teremtő Kossuthot is letartóztatták. A Budai-hegyvidéken mai napig megvan az *Isten szeme* fogadó egykori épületéből kialakított hajdani gyerekkollégium, fönn a Disznófőnél, és a közelében áll Tóth István szobra, a főváros első Kossuth-emlékműve, amelyet annak emlékére emeltek, hogy itt tartóztatták le 1837 májusában a pár napi pihenésre visszahúzódo lapszerkesztőt. A talapzat domborművén éppen a katonák kísérik őt a budai várba, a József kaszárnnyába, amelynek a falán szintén emléktábla utal arra, hogy ott raboskodott Kossuth. A lapszerkesztő országos ismertsége és országos tekintélye itt születik meg, a börtönben és a perben való sziklaszilárd helytállása során, a szólásszabadságért való kiállása következtében. Azért, mert nem engedett egy jottányit sem abból, hogy az állam polgárainak joguk van szabadon elmondani a véleményüket az állam kormányzatáról, így hazug az az érvelés, amely a kormányt a szent és sérthetetlen uralkodóval azonosítja. A tanácsosokat ugyanis mióta világ a világ, mindig lehetett bírálni és ha rossz tanácsot adnak, felelősségre kell vonni őket. Tehát ha mi a hazát szeretjük, ha annak kormányzatáról a véleményünket elmondjuk, azt úgy fogalmazzuk meg, hogy különbséget teszünk a király és a tanácsosai között. Ezzel az érveléssel tehát Kossuth a modern polgári szólásszabadságot védte, az emberi és polgári jogok egyik legfontosabbikát, olyan következetesen, olyan tekintéllyel, ami aztán megalapozta a következő évtizedben játszott politikai szerepét.

A korszak, a polgári átalakulás céljait világosan megfogalmazta a költő és politikus Kölcsey Ferenc: „jelszavaink valának haza és haladás!” Vagyis azt a gyakorlati programot, hogy a feudális, nyomorult, elmaradott kis hazából olyan fejlett, gazdag és okos országot kell csinálni, mint amilyen Anglia, úgy kell megvalósítani, hogy egyfelől benne legyen az emberi jogi gondolat, az emberi szabadság és egyenlőség liberális gondolatvilága, de benne legyen a mi történelmi örökségünk is, az állami és politikai önrendelkezés

hagyománya – az, hogy mi döntünk saját magunkról, egyén és közösség egyaránt. Ez a reformkor lényege, és kivételesen nagyszerű államférfiak álltak a küzdelem élén: az 1830-as évek vezérférfiai Széchenyi és Wesselényi, az 1840-es éveké pedig Deák és Kossuth. No mármost, aligha kétséges, hogy egy ennyire komplex, összetett, nagyszabású vállalkozást sok vita, feszültség kíséri, a módszerek, az irányok, a programok és tennivalók alakítása terén. Ez természetes, ez így van rendjén, nem is lehet másképpen, mert ez a világ és az emberi cselekvés normális rendje: megvitátjuk a dolgokat, mielőtt nekilátunk a végrehajtásnak, a cselekvésnek. És aligha csodálható, hogy a negyvenes évek nemzedéke nem mindent látott úgy, ahogy a harmincas évek generációja. A viszonyt – persze a fiatalabbak szemzőgéből! – Kossuth így fogalmazta meg egy roppant plasztikus képből: „Ha a törpe az óriás vállára áll, messzebb lát, mint maga az óriás.” Van ebben ideológia is, persze, megteatralitás, de van benne logika is: aki később jön, több tapasztalattal rendelkezik, mint elődei. Ugyanazokon az alapokon áll, de többet lát, előbbre néz, mint a korábbi időszak szereplői.

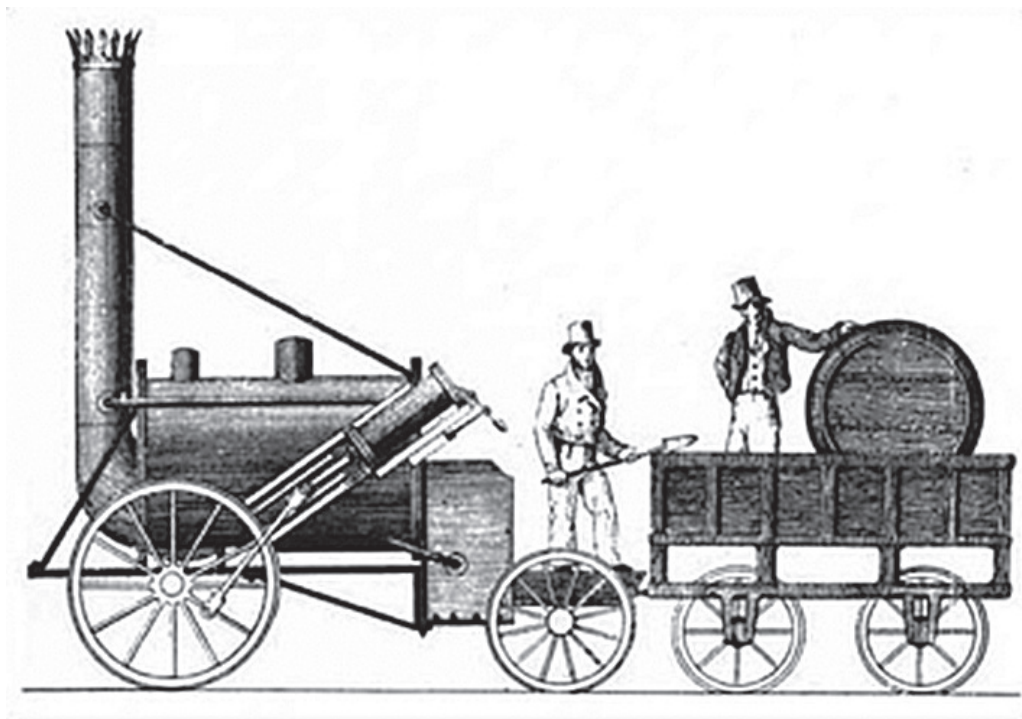
A korszak sok vitája közül a legnevezetesebb Széchenyié és Kossuthé. Akkor kezdődik, amikor Kossuth kiszabadul a börtönből és – Landerer Mihály nyomdatulajdonos segítségével – engedélyt kap politikai hírlap indítására. Ahogy 1841 elejétől megjelennek a *Pesti Hírlap* első számai, Széchenyi úgy látja, baj van. A reformok követelésének az a módja, ahogyan Kossuth ír és beszél, a gróf szerint veszélyeket rejt magában. De nem ellencikkeket ír, hanem egész könyvet, röpiratot szentel a bírálathoz. Ez a könyv lesz *A kelet népe*, amelyben így jellemzi álláspontját: „Én a 'Pesti Hírlap' szerkesztőjének szándéka' tisztaságáért de legkisebbé sem kételkedem, mit újra és újra kijelentek; elveit is jobbadán és legfőbb vonásaikban osztom; sőt egy cseppet sem vonakodom ezennel kinyilatkoztatni, hogy azokat legnagyobb részben magaméivá teszem, [...] ekkép egyedül «azon modor» ellen lehet és van kifogásom, melly szerint mint ő hiszi, «felemeli a' hazát», mint hiszem viszont én «sírba dönti a' magyart».” És hogy milyen ez a modor, így fogalmazza meg: „Kossuth Lajos' kezében egy [...] hetenkénti hírlap nem lehet egyéb, mint a' lehető legélesebb fegyver; de ez, fájdalom, nem operálni, [...] de meggyilkolni fogja a' hazát, [...] 's pedig szoros tudományilag azért, mert az érzelm' 's nem az értelem' köréből emeli roppant hatású szózatát, [...] egyenesen francia modor szerint működik, melly modor [...] nem más mint az, melly után indultak Mirabeautul kezdve Camille Desmoulins, Danton, St.-Just, Marat, Robespierre [...] kik egyenként jobbadán jók [...] valának, de a' szív' és érzelmek' tévútaiba keveredvén, [...] végre olly vakbuzgó tébolyságba estek, hogy nyavalygó ábránduk szerint az emberiség' díszére, felebarátaik' jóllétére felcsordultig fertőztették embervérrel a' hazai oltárt”. Tehát röviden: Kossuth modora forradalmi őrzöngéshez fog vezetni.

Igaz volt vajon ez a vád? A kortársak elsőprö többsége és az utókor szerint is ebben a gróf tévedett. Kossuth nem volt radikális forradalmár, hanem becsületes középutas, a liberális derékhad képviselője. Persze a támadásra felelni kellett, így Kossuth megírta *Felelet* című munkáját, amelyben finom iróniával említette: „én, megvallom, ha gróf Széchenyi István volnék, legüreseb órámban is hasznosabb dolgot tudnék tenni, mint modor ellen 24 ivet írni”. Ahogyan a helyzetet fölvezolta, azt szociológiailag is pontos helyzetelemzésnek tekinthetjük. Széchenyi úgy hitte, hogy ő ébresztette fel a nemzetet, tehát joga van beleszólni abba, hogy a nemzeti reform jövője hogyan alakul. Ám nincs

olyan, hogy egyetlen ember fölébreszt egy egész nemzetet! A nemzet már ébredőben volt, így Széchenyi igazi teljesítménye abban nyilatkozott, hogy megértette: ébredéskor mi a teendő! És Kossuth a *Felelet*ben nemcsak megismételte híres mondását a grófról, de pontosan megfogalmazta történelmi szerepét, jellemezte rendkívüli jelentőségét: „Ki korán jó, izoláltan [elszigetelve] áll, ’s az egyedülállónak lépteit maradandó hatás nem követheti. [...] A’ ki későn jó, fényes nappal gyújt világot, ’s még hálát adhatunk, ha működése csak haszontalan. [...] Gróf Széchenyit a’ kor szükségének hatalma alkalmas perczen ragadta meg. Ő korának nyelvéné lőn; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik. [...] Ujjait a’ kornak üterére tevő, és megértette lüktetéseit. És ezért, egyenesen ezért tartom én őt legnagyobb magyarnak.”

Már említettük, hogy a reformellenzék vezérkarában senki nem osztotta Széchenyi helyzetelemzését és aggodalmait. Sőt, Deák egy Wesselényinek szóló levelében arra figyelmeztetett, hogy veszélyes lehet a gróf túlzása: „Széchenyi akaratlanul apológiát írt az ellenünk használt terrorizmusra”. Persze, hiszen a terrorpolitikának épp az volt a logikája, hogy a magyarok a birodalomra veszélyes forradalmat csinálnak, ezért kell erőszakkal lecsapni rájuk. Ha tehát Széchenyi szerint is Kossuth forradalmár, akkor sajnos Metternichnek van igaza...

A *Felelet* visszhangja egyértelműen Kossuthnak kedvezett, de Széchenyi nem engedett, újra és újra kereste az alkalmat a szellemi csatára. Nincs itt mód és lehetőség minden kérdéskört számba venni, amelyről eszmét cseréltek a reformkor még hátralévő 7–8 esztendejében. Csak párat emelhetünk ki, hogy illusztráljuk a témák sokféleségét és érdekességét. Mindjárt az egyik legfontosabb ezek közül az a kérdés, vajon a fősza- badítandó jobbágnépet szabad-e politikai jogokban részesíteni? Szabad-e szavazati jogot adni számára, hogy a közügyekbe beleszólhasson? Széchenyi kedvenc lapjában, a *Jelenkor*ban írt erről, és egy bibliai jelenetet hozott fel álláspontja igazolására. Mindenki ismeri az evangéliumokból azt a történetet, amikor a helytartó megkérdezi a palotája előtt gyülekező tömeget, hogy az ünnepre való tekintettel kit engedjen szabadon: a rablógylkos Barabást vagy a názáreti prófétát? Mint tudjuk, a tömeg Barabást választotta. Ezt az akkoriban még történetileg hitelesnek vélt elbeszélést azért idézte fel Széchenyi, hogy igazolja: nem szabad a politikai jogokba bevonnai a tömegeket, mert ostobák és műveletlenek, így rosszul fognak dönteni: „ítéletében mindig hibázott a nép, és még Krisztus urunkat is minoritásban [kisebbségben] hagyá Barabás átellenében”. (*Jelenkor*, 1843. 2. sz.). Mit válaszolt erre Kossuth? Szerencsére szöveg szerint megvan a reagálása a *Pesti Hírlap* hasábjairól. Íme a szöveg: „tudom, hogy a nép ítéletében gyakran tévedhet, s hogy Krisztus urunkat is minoritásban hagyá Barabás ellenében; [...] de azt is tudom, hogy a nép, tévedjen bár ítéletében, de ítél; s Krisztus urunknak halni kellett, mert a nép őt minoritásban hagyta Barabás ellenében.” Mit lehet akkor tenni? Volt válasza erre a kérdésre is: „ellenben bölcseségnek tartom azon ügyekezni, hogy mit egyes értelmes ember, becsületes szándokkal a közre nézve jónak hiszen, az a közönség helyeslését megnyerje; mert – alkotmányos országban, az alkotmányos nép akaratja nélkül, azt még csak nem is boldogíthatjuk”. (*Pesti Hírlap*, 1843. 218. sz.) Hinni kell tehát a tanítás erejében, az emberi természet, jellem, erkölcs perfekcionizmusában, vagyis örök javíthatóságában, és abban, hogy aki gyakorolja a döntést, ha kezdetben hibázik is, idővel megtanulja majd, miképp dönthet a maga javára.

Máshol azt írja Kossuth, hogy Széchenyi álláspontja így szól: előbb tanuljatok meg úszni és utána bemehettek a vízbe! Igen ám, de úszni csak a vízben lehet megtanulni – tehát vállalni kell a kezdeti rossz döntések kockázatát. Ritka bölcsességről tanúskodik a záró gondolat: az embereket akaratuk ellenére nem lehet boldoggá tenni. Ez a mélypszichológiai felismerés egyben rámutat politikai felfogásuk drámai különbségére: Széchenyi nem volt demokrata, Kossuth viszont demokrata volt. Széchenyi azt gondolta, hogy az emberek buták és ostobák, hogy a saját ügyeikben jól döntsenek. Egy kiválasztott elitnek kell helyettük jól dönteni. Kossuth viszont azt gondolta, hogy az embereket a modern korban már nem lehet kizárni abból, hogy döntsenek, még ha buták is, még ha ostobák is. A feladat éppen ezért pontosan az, hogy olyan viszonyokat kell kialakítani, megszerkeszteni, hogy lehetőleg minél kevésbé döntsenek rosszul önmagukról.

Az 1840-es évek nagy csörtéi mellett persze akadtak olyan reformkezdeményezések is, amelyekben egyetértett a két nagy vitaellenfél. Széchenyi régóta kereste a megoldást, hogy a közteherviselést miképp lehetne elősegíteni, bevezetni. Nagyszerű gondolata támadt: egy óriási, országos pénztárat kellene létrehozni, amibe mindenki – tehát a nemes is – önként befizet egy bizonyos összeget. Pl. ha mindenki csak két garast fizet be telkenként, akkor is kijönne 6 millió fölötti summa, de vegyünk csak 5 milliót, és ha arra fölveszünk 100 milliós kölcsönt, abból finanszírozni lehetne a teljes infrastrukturális reformot, a vasútfejlesztést, a folyószabályozásokat, stb.! Kossuth azonnal üdvözölte a tervet, és csak annyit kért, hogy a fölhalmozandó összegből a jobbágyok is fölvehessenek az örökváltásra (terheik teljes megváltására) kölcsönt.

Jelentős vitakérdés volt az is, hogy a fumei vasúttervet illetően miben különbözött Széchenyi és Kossuth koncepciója. A gróf az egységes, országos piac megteremtésének nagy ügyét a Pest központú sugaras vasúttervvel kívánta elősegíteni. Ezzel természetesen

Kossuthék is egyetértettek, de arra figyelmeztettek, hogy ha előbb épül meg a közvetlen Bécs–Trieszt vasúti összeköttetés, mint a vukovár–fiumei vonal, akkor a magyarországi terményexport nem a magyar, hanem az osztrák tengerpart forgalmát fogja gazdagítani. A vita tehát a vonalépítés sorrendiségére vonatkozott, de végül egyik tervet sem sikerült tettekre váltani. A trieszti összeköttetést az 1850-es években megvalósította a semmeringi vasút és így Magyarország elveszítette újkori történelmének egyik legkomolyabb lehetőségét, hogy javítani tudja pozícióit a birodalmi közlekedéspolitikában.

Az akadémiai beszéd körüli vitában, majd a Védegylet miatti összecsapásokban Széchenyi egyre több hívet veszítette el és az 1840-es évek közepére politikailag elmagányosodott. Ám a cselekvésről nem tudott, nem akart lemondani, így végül tárgyalásba kezdett a konzervatívokkal, akik a Tisza-szabályozás elindításának ígéretével el tudták érni, hogy belépjen a kormányba és vállalja a Helytartótanács közlekedési bizottságának vezetését (ez tkp. a közlekedési miniszteri posztnak felelt meg). A reformerek zöme azonban nem Széchenyi, hanem Kossuth mögött sorakozott fel: barátai és támogatói között találjuk Teleki Lászlót, Batthyányi Lajost, Deák Ferencet, Eötvös Józsefet. Bár természetesen ők sem minden kérdésben értettek egyet egymással, de a gróffal szemben Kossuthot szellemileg és gondolatilag is jóval közelebb érezték magukhoz, mint ahogyan azt majd a szabadságharc után a reformkort legendásító Kemény Zsigmond beállítja. Olyannyira, hogy az 1847–48-as országgyűlésen azért lehetett Kossuth az ellenzék vezére, mert Batthyányi Lajos és Kázmér grófok nem sajnálták a pénzt sikeres követválasztási kampányának finanszírozására.

1848 tavaszán azután hatalmasat fordult a világ kereke és a Széchenyi-Kossuth vita aktív szakasza lezárult. Miután győzött a forradalom, a Batthyány-kormány soraiban immáron együtt küzdenek a korábbi nagy vitaellenfelek. Természetesen millió egy kérdésben továbbra sem értettek egyet, de a legfontosabbakban igen: Magyarország alkotmányos önkormányzatának és polgári átalakításának azokban a lépéseiben, amelyeket az április törvények tartalmaztak és írtak elő. Ezzel pedig 13 évvel korábban megvalósították Deáknak azt a híres mondását, amit 1861 tavaszán fogalmazott meg az országgyűlésen, imígyen: „Szeressétek jobban a hazát, mint amennyire utáljátok az ellenségeiteket.”

Ez a gondolat egyben arra is figyelmeztet minket, miért is nem lehet manapság a Széchenyi–Kossuth ellentétbe belevetíteni a modern magyar nemzet nagy lelki, történelmi problémáit. Nem kettőjük között húzódott ugyanis a magyar történelem nagy drámai választóvonal! Széchenyi és Kossuth ugyanazon az oldalon álltak: a reform és az átalakulás oldalán. Márpedig ha ők a magyar világban összecsapó fő ellenfelek, akkor hol van Metternich, hol a bécsi udvar? Tehát nem az eredeti vitapozícióik, hanem a későbbi évtizedek, jó másfél évszázad történelmi élményvilága volt az, ami beléjük vetítette a magyar nemzet nagy sorskérdéseit. Ha azonban ma egy középiskolást megkérdezzük, azt tapasztaljuk, hogy képtelen Széchenyibe és Kossuthba belezárni napjaink döntő dilemmáit – egyszerűen eszébe sem jut, hogy őket használja gondolkodása metaforikus keretének. A világ megváltozott és ez a két ragyogó koponya már nem mindennapi küzdőtársunk: az aktuális politikai térből lassan visszatérnek a valódi történelem világába.

Végül egy rövid történetet hadd meséljek el annak érzékeltetésére, milyen hamis indulatokat keltve lehet megtéveszteni a tanulásra vágyó ifúságot. Az elbeszélés szerint egy alkalommal a bencés diákokat a tanár úr fölviszi a Gellért-hegy tetejére. Letekintenek,

látják az alattuk elterülő csodavárost, és a tanár megkérdezi: „Na gyerekek, mit látunk odalenn? Mi folyik a hidak alatt?” „A Duna!” „Helyes, és mi íveli ott át?” „A Lánchíd.” „És a Lánchídat vajon kinek köszönhetjük?” „Széchenyi Istvánnak.” „No, és mi úszik ott a Lánchíd alatt?” „Gőzhajó.” „És a gőzhajózást vajon ki fejlesztette Magyarországon?” „Széchenyi István.” „Hát mi az a palota ott, a pesti hídfőnél?” „A Magyar Tudományos Akadémia.” „Vajon ki alapította?” „Széchenyi István.” „És mi füstölög ott hátul?” „A Nyugati pályaudvar.” „Hát vajon a vasúti közlekedést ki fejlesztette hazánkban?” „Széchenyi István.” „Derék! És ott jobbra vajon mi az a sárga épület?” „A Nemzeti Múzeum!” „Ki alapította?” „Széchenyi István.” „No nem Széchenyi István, hanem az apja, de azért a családban marad. Most pedig gyerekek – és a tanár úr benyúl a zsebébe, kivesz egy pénzért – na gyerekek, kinek az arcképe látszik ezen a pénzért?” „Kossuth Lajos.” „No hát ha valaki megmondja, hogy Kossuth Lajos mit tett a magyar hazáért, megkapja ezt a pénzért!” Csönd. Mire a tanár így szól: „Na nem mindegy az, hogy a hazáért él, vagy a hazából él az ember.”

Magam is hallottam ezt a mesét előadni egy neves színészünktől, és szomorúan láttam a közönség boldog ujjongását, nyerítését a nemtelen poén hallatán. Nem fogták fel, hogy szeretett hősük teljesítményét kisebbiti, ha annak fölemeléséhez mások gáncsolására van szükség Széchenyi zsenijéből azonban semmit nem von le az égvilágon, hogyha elismerjük, hogy más történelmi szereplők is kiemelkedő szerepet játszottak az élet színpadán.

A történelem persze kicsit besegít a mérték hamisításában. Látjuk a nagyszerű hidat, a méltóságteljes akadémiát, a zseni egykori tevékenységének ma is élő, száz jelét. Ám amit a másik államférfi tett, lassan elfeledteti a múlt idő. Ha ma kimondjuk a szót: jobbágyfelszabadítás, szinte csak egyszerű zörejsort hallunk. Már 168 éve, hogy nincsenek jobbágyok – és milyen jó hogy nincsenek!!! Ám épp ezért ez a szó egy mai középiskolás tanulónak majdhogynem ugyanúgy szinte érthetetlen kifejezés, mint az ősiség vagy a hitbizomány. Valami távolról dereng arról, hogy valami borzalmas dolog szűnt meg akkoriban. Talán aki Nádasdy Kálmán és Ranódy László híres filmjét, a *Lúdas Matyit* látta, annak van még némi fogalma arról, mi a deres, milyen a megalázó földesúri önkény. Kossuth Lajos azonban egészen pontosan tudta, milyen iszonyatos a jobbágynyomor, mert 1827-ben részt vett a jobbágytelkek megyei összeírási munkálataiban. 124 községben (az ő aláírásával), elejétől végéig bejárta az összes jobbágyportát, szembesült a mai ésszel fölfoghatatlan nyomor bűzével, mindennapi emberpróbáló borzalmaival. Egy humoros epizódot öregkori leveleiben is fölidézett, amikor a köztisztaság kérdéséről írt Helfy Ignácnak: eszerint amikor megkérdezett egy jobbágy öregasszonyt, fürdött-e már aznap, azt felelte: minek, hiszen már kétszer leizzadtam...! Tehát a mai eszünkkel egyszerűen fel nem tudjuk fogni, miféle féllálati létből emelkedtek ki honfitársaink a jobbágyfelszabadítás révén. Ráadásul, amíg a földesúr és a jobbágy közötti szakadék kettéosztja a haza lakóit, addig közös nemzet sincs, mert csak egyenjogú emberek között működik valódi csoportszolidaritás. Visszatérve tehát a Gellérthegy tetejére, az élelmes diákoknak ezt kellett volna felelniük a bencés tanár bácsinak: „Az egyenjogú polgárokból álló, egységes, modern magyar nemzet megteremtését, a jobbágyok felszabadítását köszönhetjük Kossuth Lajosnak – na, ide a pénzt, drága Tanár úr!”

Van egy forráscsoport, amely máig őrzi annak emlékét, hogy 1848 nyarán a jobbágytömegek pontosan tudták, ki tette értük a legtöbbet, kinek köszönhetik az embernyomorító

függésből való felszabadulást. A magyar népdal ez a forrás. Nem volt se tévedés, se véletlen, hogy Kossuth nevét foglalta bele a dalaiba az a sok millió ember, akik közül majd kétszázezren azt is vállalták, hogy fölcsapnak honvéd katonának és a vérükkel áldoznak azért, hogy a régi világ vissza ne jöjjön. Demagóg ízű a kijelentés, mégis igaz: nem a Tudományos Akadémiáért, nem a Lánchídért mentek harcba ezek az emberek, hanem hogy ne legyen soha többé deres és robot.

Ennek a kis történetnek tehát az a tanulsága, hogy megértsük: az egyik zseni nagyszerű teljesítményének elismerése semmit nem von le a másik tetteinek értékeiből. Széchenyi és Kossuth vitáját ma két kiemelkedő államférfi olyan politikai viadalának látjuk, amelyben nem a nemzet örök, időtlen sorskérdéseiről, hanem a polgárosodást elősegítő, modern reformok részkérdéseiről folyt az eszmecsere. Nincs semmilyen kényszer, ami azt erőltetné, hogy az egyiket le kellene nyomni ahhoz, hogy a másikat fölemelhessük, hogy csak úgy dicsérhessük az egyiket, hogy közben igazságtalanul bántjuk a másikat. Nem félisteneket, hanem embereket látunk, tele mindnyájunkra is jellemző kicsinyességekkel, hibákkal, bántásokkal és következetlenségekkel – de akik egyben szeretetre méltó zsenik is voltak, akik lenyűgöző teljesítményükkel megteremtették azt a modern Magyarországot, amelyben ma is élünk.

Elhangzott: Széchenyi 225 – Emlékkonferencia, Balatonfüred, 2016. október 29.

Gergely András

MIKÉNT JUTOTT SZÉCHENYINEK MINDERRE IDEJE

Nagyon sok mindentől megkíméltek az előző előadások engem, nagyon sok mindent elmondtak Széchenyiről, amelyre szükségünk van ahhoz, hogy egy összegező képet alkossunk. Én tehát most nem időrendben haladok valamilyen folyamaton végig, hogy akár katonáskodása, később vitája Kossuthnal, hanem megvizsgálom azt, hogy miként jutott Széchenynek minderre ideje. Frivol ez a kérdésfelvetés, mert megint csak kiindulva a mai ifjaktól, hogy mit érzékelnek a problémákból, vállat vonnának és azt mondanák, hogy elvégre egy zseni volt. A jobb vállukat megrándítják. Vagy megrándítják a bal vállukat és azt mondják, hogy elvégre is egy gazdag ember volt, arisztokrata, magáról nem kellett gondoskodnia, nem kellett háztartást vezetnie, gyerekeket nevelnie, volt tehát ideje. A dolog nyilvánvalóan nem ilyen egyszerű.

Miben állott ez a zsenialitás? Erre próbálok prózai választ adni. Szétszórja magát, úgy gondolkodott, magát szórakozottnak is tekintette, szétszórtnak, majd villámgyorsan tudott koncentrálni. Ennek a módszernek az volt az alapja, ahogy az öregebb történészek ma is dolgoznak: cédulákkal. Az íróasztala homlokfalánál volt egy iratszékényszerű fiókos berendezés, fiók nélkül, ahova gondolatait és ötleteit fölírta egy cédulára és bedobta a megfelelő fakkba. És amikor már elég sok összegyűlt, akkor onnan kikaparta, megnézegette és akkor rögtön írt egy cikket vagy röpiratot. Hogy egy példát mondjak: a *Selyemrűl* című röpiratára. Nem volt ő selyemszakértő és be se vont másokat a munkába, csak összegyűjtötte az adatokat, menet közben mintegy, mindig fölírta azt, ami ezzel kapcsolatos és bedobta a megfelelő helyre, és a végén írt egy röpiratot arról, hogy mennyire szükséges a szederfák ültetése és ezáltal a selyemhernyó-tenyésztés föllendítése.

De egy tényezőt nem hagyhatunk ki, amely a szubjektumból fakad bizonyos mértékig, és ez a kevés alvás. Én magamból indulok ki, hogy mennyit alszom, és inkább többet alszom, mint kevesebbet ifjú koromban, de ő 4–5 órát aludt csak. Tehát részt vett este a társadalmi életben, éjfél tájban feküdt le, hajnali 4-kor, fél 5-kor fölébresztette magát és végezte a dolgát. Hát nyilvánvaló, hogy ilyen tempóban rengeteget lehetett végezni. Dupla annyit, mint más.

Volt egy munkaeszköze – nem kalapács és nem körző volt ez, hanem a napló. Egész életében naplót írt, és ez a napló munkaeszköz is volt. Mert ugyanúgy, ahogy az emlékeztető szavakat elhelyezte a fakkokba, a naplóban időrendben jegyezte föl a gondolatait, élményeit, a tapasztalatait, és arra emlékezett, hogy ez egy mikori élmény – gondoljunk a Lánchíd alapvető rajzolatjára, amit angliai útja során tesz a naplóba – és visszanyúl oda.

Visszalapoz. És akkor tudja, hogy ott arra van szükség és megtalálja a szükséges adatot. Később a naplófeljegyzések egyre rövidebbek lesznek, éppen elfoglaltsági miatt, de mégis a legfontosabbakat följegyzzi, hogy kivel beszélt, miről tárgyaltak. És arra vissza tud térni, de három hónappal és két nappal ezelőtt mi erről és erről beszélgettünk. Tehát a napló egy munkaeszköz volt a számára, egyszersmind egy párbeszéd folytatását jelentette önmagával. Széchenyi nemigen hallgatott másra, azt hiszem, hogy a Széchenyi–Kossuth-vitából is ezt érezhettük, Csorba László előadásában, nem hallgatott annyira másokra. Volt egy belső vitapartnere, kételkedett önmagában. És ezeket a kételyeket a naplójába rejtette. Tehát ahányszor a naplóját kinyitotta, és erre többnyire már éjfél tájban került sor, akkor önmagával szembesült. Szembe kellett néznie korábbi énjével, korábban mit mondott, megsértett például valakit. Hogy lehetne ezt jóvátenni? Tehát nevelte önmagát, és ezáltal intenzívebbé, hatékonyabbá tette a munkáját.

Rendkívüli dinamika jellemezte. Abban az értelemben, hogy a mozgás, az utazás, az teljesen a lételeme volt, szinte állandóan utazott, a naplójából össze lehetne gyűjteni azt is, hogy hányszor borult föl a kocsijával például. Mert sietett mindig, hajszolta a kocsist, menjen, menjen, és a jelszava is az volt: „Megint, megint, s szünetlen:” Ez volt a *Hitelnek* a jelmondata. Ez a mozgás persze nem volt öncélú, hiszen az élményeket és tapasztalatokat gyűjtötte össze. De a dinamika jellemezte írásművészetét is. Grafomán volt. Grafomán volt, ezt mondjuk ki nyíltan. De grafomán a XIX. században volt, amikor még mindenki rengeteget írt. És ez a grafománia lehetővé tette, hogy hihetetlen gyorsasággal írjon, pláne olyan könnyed témákról, mint az előbb említett *Selyemrűl* például, de más témákat is könnyedén föl tudott dolgozni. A lóversenyezésről külön könyvet írt, szerkesztette a *Kaszinó évkönyvét*, amikor pedig Dessewffy József fordult ellene, vitapartnerének a *Világ* című könyvével válaszolt, és abban villámgyorsan felvázolta a kaszinó működésének alapelveit, annak hasznát, célszerűségét és így tovább, és így tovább. Nem kellett kutatnia vagy tovább gondolkoznia a részleteken.

Az időt tehát remekül tudta kihasználni. Ez nem azonos azzal, hogy keveset aludt, mert más ember is keveset alszik, például azért, mert nem tud aludni, de intenzíven kihasználta a rendelkezésére álló időt. Jól berendezte, elrendezte. Ő kétfelé tudott figyelni. Kemény Zsigmond írja le Széchenyit jellemezvén, hogy amikor ülésbe ment, egy ménkü nagy bőrtáskát cipelt, és ez már önmagában jellemző, hogy maga cipelte a táskát, és nem pedig valamelyik inasa hordozta utána. Amely több volt, mint egy mappa, hanem tényleg egy irattáska, aktatáska, ma úgy mondanánk. És amikor az ülésbe megérkezett, akkor helyet foglalt, neki persze mindig az első sorban fönntartottak helyet, akármilyen ülés volt ez: megyegyűlés, országgyűlés, akármilyen, és elkezdett figyelni a szónokokra, de közben kinyitotta a táskáját, intézte a levelezését, tollat, pennát vett – nehézkes lehetett akkor még írni, mártogatni kellett a tollat, ő acéltollal írt egyébként már, de mártogatnia kellett és még vigyáznia, hogy ne fröcskölje le magát és szomszédait –, és közben intézte a levelezését, vagy ha valami eszébe jutott, emlékeztető szavakat írt a következő cikkéhez, de mint Kemény Zsigmond leírja, időnként fölpillantott és súlyos megjegyzéseket tett a szónokra. Szellemeskedett és közbeszólt, amit persze nem mindenki engedhetett meg magának, de Széchenyi igen, fönntartotta az élénkséget és a közfigyelmet is magához tudta terelni. Tehát ez a kétfelé, sőt háromfelé figyelés, ha úgy vesszük, egy különleges sajátossága volt, persze ez már

egy tanult képesség félig-meddig, lehet, hogy ez nem jellemezte őt mindig. Nagyon önkritikus volt saját magával, mikor visszatekintet gyerekkorára, akkor egy nagyon csekély szellemi képességű kisdíák képét rajzolta elénk, magántanuló volt, nem tudjuk, hogy valóságosan mekkora tudást tudtak a tanítók beléplántálni.

Nézzük a környezetét. Átmenetet képez itt a környezethez, hogy arisztokrata volt, ez tényleg szempont. Ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Kiváló kapcsolatrendszert örökölt, szerzett, épített ki és ápolt. Minden ajtó megnyílt előtte. A császár és király többször fogadta előléptetése ügyében. Kegyesen meghallgatta, kegyesen elbocsátotta, és tudjuk, nem történt semmi. Vagy Metternichel, amikor tárgyalni akar a fontos magyar államügyekben, akkor is megnyílt előtte Metternich ajtaja és tudott vele beszélni, amikor csak akart. Persze nem rohant hozzá minden héten, de mégis. A születési presztízst, az arisztokrata létet egy szerzett presztízsz is kiegészítette. Kossuth elnevezte a legnagyobb magyarnak, ez villámgyorsan szállóigévé vált, de már előzetesen is mint az ország legelső emberét tartották számon. Ez egy nagy presztízst kölcsönzött neki. Ha valakinek odaszólt, mondott valamit, akkor rögtön fölfigyeltek, azt az utasítását végrehajtották. Egy bizonyos kultusza is volt, a festményeken oly szépen láttuk ezt a vetített képeken, és ezt a kultuszt is nagyszerűen ki tudta használni: a kitüntetések hordta, ha kellett; díszruhába öltözött, ha kellett; és az arisztokrata föllépésének néha az extravaganciájával tűnt föl, amikor mindenki magyar ruhában járt, persze hogy akkor nem tűnt volna föl Széchenyi a magyar ruhában. De ő akkor pepita kockás angol öltönyt kezdett mondjuk, hordani, és ráadásul abban lóháton járt, de nem csizmában, hanem félcipőben. Ezeket az extravaganciákat elnézték akkor egy grófnak, de ezek mintegy márkajelei voltak Széchenyinek, és hatást gyakorolt a képzőművészekre is, de az egykorú közönségre is, akik lesték vagy meglesték, hogy mikor láthatják Széchenyit. Hiszen benn lakott a városban már az 1840-es években, folytonosan Pesten lakott.

És nem feledkezhetünk meg – mert nem volt egy racionális gép – az érzelmi többletről, amit a család, először szerető szülei biztosítottak számára. Az arisztokrata neveléshez nem tartozott hozzá a szerető szülői gondoskodás, rábízták a gyereket a nevelőkre, nevelőnőkre

és ünnepnapokon a gyereket kicsinosították, a szülők elé állították, az elmondott egy verset a szülők köszöntésére és ennyi volt a kapcsolat. Ridegebb volt, barátságtalanabb. Itt egy biedermeier családi élet bontakozik ki előttünk, ezt rajzok is megörökítik, és ez egy érzelmi háttérrel adott neki. Ráadásul, ráadásként mondom mint kegyelmi ajándék: a szerelem. A szeretet Crescentia iránt, aki egy férjes asszony volt, meg kellett várnia, amíg az megözvegyül, de kivárta, és akkor elvette feleségül. Harmonikus, jó házasság volt az övék, felesége biztosította az érzelmi többletet, amire szüksége volt, és természetesen gyakorlatilag működésében is tudta támogatni.

Megérkeztünk a jól megválasztott munkatársakhoz. Most már a választott környezethez és ezzel lassan a végéhez is közeledik rövid előadásom. Elsőnek egy örökséget említék meg, nem volt az ritka, hogy megörökölték a gyermekek a szülőktől a tanítót mint gondozót, mint későbbi gazdatisztet, jószágkormányzót – a korábbi tanítóból jószágkormányzó lett. Mert értelmes volt a tanító, megszerezte a szükséges gazdasági ismereteket és hasznára vált urának. Széchenyi nemcsak egy ilyen rendkívül értékes emberre talált, hanem egy kiváló barátira, egy atyai barátira is Lunkányi János személyében, aki házitánítója volt, majd azután jószágainak igazgatója lett és hűséges, bizalmas, belső barátja egészen 1848-ig. Akinek ő aztán nemességet vásárolt, hogy hatást gyakoroljon általa a megyei politikára. A keze kinyúlt Sopron vármegye politikájába, és más ismerősök, rokonok révén más megyék politikájába is.

A barátok. Wesselényi. Itt tényleg elhangzott már elég sok Wesselényi Miklósról. Ez a barátság milyen döntő fordulatot jelentett abban, hogy egészen különböző helyekről összeszedett, egyenként helytálló gondolatai összerendeződtek egy reformkoncepcióvá, és nála a *Hitelben* csapódtak le, Wesselényinél a *Balítéletekrőlben*. Széchenyi is hatott természetesen Wesselényire, de most nem ezzel foglalkozunk. A nála fiatalabb Wesselényi példát adott neki sok mindentől, és más arisztokrata barátok is. Sajnos kevesen voltak, de azért mégis egy baráti kör vette körül Széchenyit. További nevekkkel nem akarom bombázni már a jelenlévőket, éppen elég elhangzott. Egy döntő személyiség még a pesti időszaka alatt – Lunkányi János Nagycenken élt mint jószágkormányzó, a Lunkányi-házban, ami emléktáblával van megjelölve, ha megyünk Sopron felé, bal oldalt van a kastély a főbejárattal és jobb oldalt van Lunkányi, a jószágigazgató háza. Titkárát emelném most ki, Tasner Antalt, aki Pesten volt vele együtt, ő segítette a cikkei lemásolásában, tisztázásában, levelezésének lebonyolításában, és akiben 100%-osan megbízhatott, a naplót is ráhagyta örökül, hogy égesse el, ha akarja; revideálja, ha akarja; vagy az utókorra hagyja úgy, ahogy akarja. Szerencsére csak egy revízió történt, Tasner Antal és fia törölt a naplóból néha nem jelentéktelen passzusokat, de nem tudjuk, hogy mit, amikor ezeken a anyagokon végigmentek és úgy adták át az utókoroknak.

Ami nagyon érdekes: a szakemberek talán véletlen, de nagyszerű kiválasztása. Elhangzott már William Tierney Clark neve, aki a Lánchidat tervezte, és említsem meg névrokonát, Adam Clarkot vagy Clark Ádámot magyarosan, mert ő itt maradt Magyarországon és kvázi magyar lett, aki a Lánchíd építésvezetője volt. Mind a kettő kiváló szakember volt. Vagy a vízügy vonalán ismert név: Vásárhelyi Pál. Nem sok mérnök volt akkor Magyarországon, de a néhány között a legjobbat sikerült megtalálnia. Remek érzéke volt a tehetségek kiválasztásához, ahogy ő mondta, saját szavaival: utilizálásához, vagyis hasznosításához.

Szerette volna a politikusokat is utilizálni, Kossuth Lajost is, ez persze nem sikerült, hiszen Kossuth nem az a típusú ember volt, aki így képes lenne alárendelni magát, teljes tisztelettel bár, de Kossuth, mint hallottuk, elhatárolódott Széchenyitől.

És végül, az ellenfeleket is jól meg kell választani, mert ha valaki, vegyük azt, hogy az uralkodó ellen indít támadást, hát az hamar börtönben találja magát. Nincs mese, az felségsértés. Azt nem lehet csinálni. És ilyen örökre kinevezett pozíciókat mint az országbíró például, akivel Széchenyi egyébként polemizált a Lánchíd hídfizetése ügyében, de nem voltak állandó ellenfelei. Hanem Metternich tekinthető annak, akivel megpróbált párbeszédet folytatni, Metternich ellenfele is volt és felettes énje is volt. És valóban, Metternich is egy nem mindennapi képességekkel megáldott ember volt, akitől Széchenyi tanulhatott vagy vele oppozícióba helyezhette magát, és úgy határozhatta meg magát. És itt van Kossuth, erről hallottunk, ezt már nem kell itt részleteznem, és talán még megemlíteném az 1848-as miniszteri arcképcsarnokból gróf Batthyányit, a miniszterelnököt, akivel szintén komoly polémiái voltak, de hozzájuk viszonyítva határozta meg önmagát, illetve a saját nem realizált énjét, a merészebbik énjét találta meg ezekben az emberekben. Sőtér István, az irodalomtörténész szellemes megállapítása, hogy egy meg nem élt énjét, bátortalan énjét találta meg Kossuthban. Kossuth tulajdonképp azt mondta ki, amit a lelke mélyén ő is gondolt. Ezért is fordult szembe annyira Kossuthtal. Volt egy érzelmi töltés is. Gondoljunk arra, hogy elhangzott, hogy megjósolta a birodalom felbomlását. Ami egy véletlen jóslat, borközi kijelentésnek is fölfoghatjuk, és ellenfele volt igazából az egész birodalom is, ha úgy vesszük.

Még nem esett szó Döblingről. Döblingben már nem volt ilyen ellenfél. Lehetett volna az uralkodó, de az ellen is föllépett a *Nagy magyar satírában*, gúnyosan írt róla, nem mondom, na de személyesen nem ismertre és személyes viszony nem fűzte Ferenc Józsefhez, tehát ezt nem tekinthetjük úgy, mint egy ellenfelet; és megtalálta mondjuk, Bach miniszter személyében, de az a kormánypolitika pillanatnyi szidalmazása volt. És nem pedig ellenfél. És az ellenfél hiánya, a felettes én hiánya, a kontroll hiánya vezetett oda, hogy egy páratlanul éles satírát írhatott a döblingi magányban, és ez pedig nem a *Blick* volt, mert a *Blick* egy szelíd kivonata volt egy sokkal durvább, sokkal mérgeesebb és magyar nyelvű röpiratnak, a *Nagy magyar satírának*. (Ezt később megtalálója nevezte el *Nagy magyar satírának*.) Ez a majd' ezer oldalas szöveg egy kíméletlen satíra a rendszer ellen, a magyar satirikus irodalom legnagyobb és legremekebb alkotása, ahol az égvilágon semmi gátlás nem volt már Széchenyiben. Se az uralkodó iránt, se a kormányhatalom iránt. Érdemes kézbe venni ezt a munkát, itt a részletekbe már sajnos nem tudok belemenni, csak azt érzékeltetem, hogy élete végén Széchenyi, furcsa módon radikalizálódik. Általában a legtöbb ember öreg korára lehiggad. Széchenyi radikalizálódott és életveszélyes vállalkozásba bonyolódott, hiszen ha nem menekül időben az öngyilkosságba, akkor vagy egy valóságos elmeegógyintézetbe csukják, ami borzalmasabb a halálnál is, vagy pedig élete végéig börtönbe zárják. Így ért véget Széchenyi élete, majd' 70 éves korában.

Elhangzott: Széchenyi 225 – Emlékkonferencia, Balatonfüred, 2016. október 29.

ÉRDEMES VOLT-E RIPPL-RÓNAINAK HAZAJÖNNI PÁRIZSBÓL?

E. Csorba Csillával és Klimó Károllyal Topor Tünde beszélget

Nagyon sok szeretettel köszöntök mindenkit az Artmagazin és a Vaszary Galéria beszélgetéssorozatának Rippl-Rónai József művészetével foglalkozó estjén. A kiállítás kapcsán foglalkozunk vele, különös tekintettel azonban Rippl-Rónai talán legfontosabb döntésére, vagyis kicsit általánosabban: egy művésznek, aki külföldön is nagy karriert futott be, érdemes volt-e visszatérnie Magyarországra. Milyen összetevői vannak a külföldi és később az itthoni karriernek?

Szeretném bemutatni vendégeinket: E. Csorba Csilla művészettörténészt, a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatóját és Klimó Károly festőművészt, akinek külön személyes kötődése is van Rippl-Rónai Józsefhez, nemcsak mint festőelődhez, hanem talán még intenzívebben – de erről majd később.

Először Csillát kérdezném, aki fantasztikus tanulmányt írt arról, hogy Rippl-Rónai festészetének milyen kapcsolódási pontjai vannak a fotóhoz. Tulajdonképpen a témája új kutatási területnek is nevezhető, hiszen nem túl régóta tudott az, hogy nagy festőink szinte mindegyike használt fotót – vagy segédeszközként, vagy pedig izgatta őket maga a fotó mint technika vagy mint új művészeti ág. Csilla éppen ezt járta körül egy 2005-ben megjelent tanulmányában. Rippl-Rónai esetében párizsi korszakának kicsit monokróm, szürkés, barnás világa mutat-e kapcsolódást a fotó technikájához, és ha mutat – mert tudjuk már, hogy mutat –, akkor mi ez?

E. CSORBA CSILLA: Legelőször szeretném leszögezni, hogy sajnos nem vagyok Rippl-Rónai kutató, művészetével két esetben sikerült behatóbban foglalkozni: az Irodalmi Múzeumban íróportréi számbavételekor, illetve a fotózással kapcsolatos elmélete és gyakorlata megismertetésekor. A művészettörténethez kötődő múltam egyik meghatározó állomása volt az e szakra való felvételim pillanata, amikor Marosi Ernő professzor Rippl-Rónai Móricz-portrójáról kérdezett. Már ekkor felötlött bennem, hogy én ezt a Móricz arcot már láttam fényképen, s mégis milyen más a pasztellel, sűrű vonalakkal megírt arckép. Ez egy nagyon-nagyon érdekes és nagy téma, amit most Tünde felvetett, erről sokat lehetne beszélni. A Magyar Nemzeti Galéria 1998-ban megrendezett nagyszabású Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállításának katalógusában arról közöltem tanulmányt, hogy a festő franciaországi tartózkodása során milyen barátok, közvetítők segítségével került a fényképezés közelébe, illetve bele a sűrűjébe. Köztudott, hogy a Nabis-k festőcsoportjával állt napi kapcsolatban, ismerték, értékelték egymás művészetét, s azokat a kísérleteket is, amelyet a fény segítségével folytattak. Korábban nem volt a hivatalos

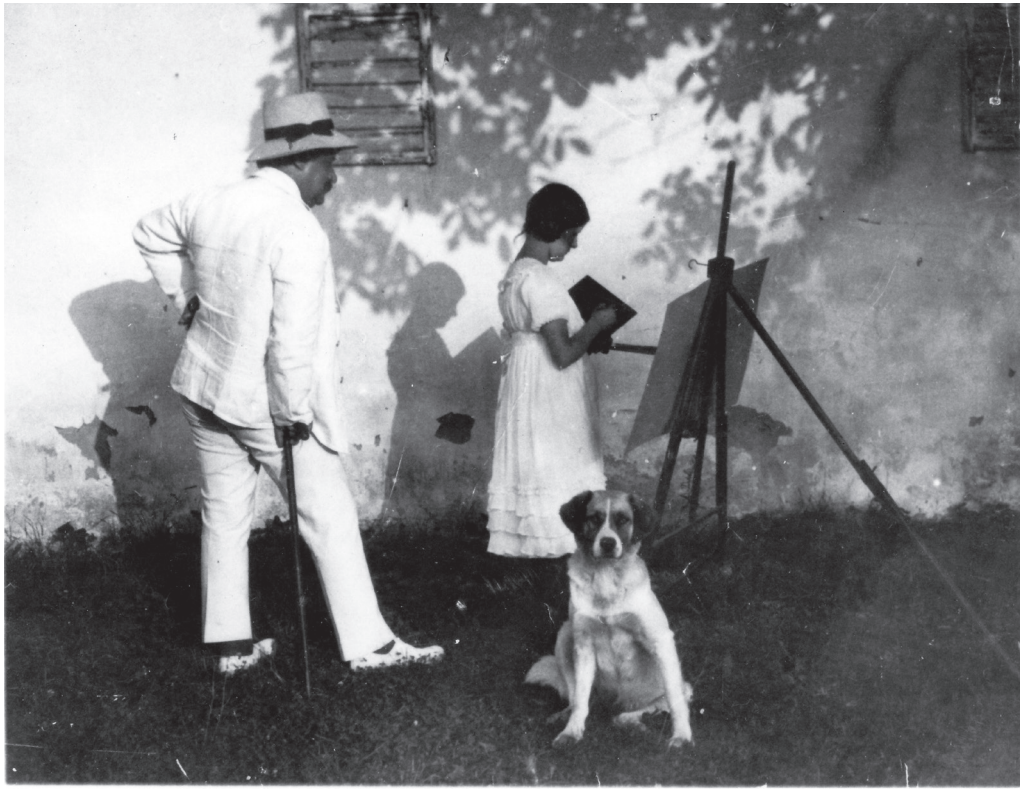
diskurzus része, hogy a festők fotóhasználatáról értekezzünk, s arról a módról, ahogy a fényképezőgépet a maguk érdeklődésének szolgálatába állították. Ma már tudjuk, hogy Rippl Pierre Bonnard-hoz, Vuillard-hoz, Maurice Denishez és másokhoz hasonlóan, s mégis egyedien használta a fényképet festmények elővázlataként, impresszióként. Párizsi tartózkodása idején sok példát láthatott arra, hogy a fénykép mily módon lehet egy alkotó folyamat része a festő számára. Megtapasztalhatta mindezt már müncheni tanulmányai során is, ha másnál nem, hát első mesterénél, Munkácsynál, aki a fényképkészítés magas iskoláját sajátította el. Gondosan beállított kosztümös felvételeit a *Trilógia* festése idején használta, de az előrendezett, fotón előzetesen megörökített jelenetek, csoportozatok pl. a *Honfoglalás* című kép készültkor is felbukkannak, s mint építőkövek lesznek részeivé festményeinek. Munkácsy hagyatékában maradtak fényképek, így erről a művészi gyakorlatáról már régen vannak ismereteink, felvételei nemzetközi kontextusba is helyezhetők, így pl. nemrég az *Inspiration Fotografie – Von Makart bis Klimt* című kiállításon volt látható Bécsben, a Belvederében. Az önmagát krisztusi pózba, keresztre feszítve ábrázolt fotó sokat elárul képhasználatáról, s kis adalékot is nyújt a festmény-előkészületek nehézségeiről, hiszen a festő balesetet szenvedett a „keresztre-feszítési jelenet” fényképezőgép előtti beállításkor.

A XIX. század második felében festők számára – részben pénzspórolási okból – már elterjedtebb gyakorlat volt, hogy a beállított modelleket lefényképeztették, s a felnagyított pozitív képezte egy majdani, ún. realista festmény alapját. Rippl-Rónai ezt a módot elsajátította, de ő a Nabis-k körében szerintem egy másfajta fotóhasználattal is találkozott, és ez elsősorban Degas-tól eredt. *Degas apró emlékeimben* című, a *Nyugatban* megjelent írásában Rippl dicséri a francia festő „szép úgynevezett elrontott lemezeit”, melyekhez hasonlókat maga is csinált: „Életnagyságú, barnás színű, elmosódott kép volt a falán”, amelyet Munkácsy régi reprodukciónak hitt. Degas-nál ő egy új szemléletet tanult, hiszen Degas a fotót a grafikával egyenrangú alkotásnak vélte, nem egyszer fényiratait ajándékozta ismerőseinek. Feltételezésem szerint a Rippl-Rónainál megszokott műfaji sokszínűség, a pillanat által meghatározott eszközválasztás, így a grafikán belül a tollrajz, ceruza, pasztell eltúrta az új médium, a fotó autonóm megjelenését. Többet látott a fotóban, mint a fényképezés, a grafikának egy újat hozó különös irányát lelte meg benne. Degas-ról Rippl-Rónai írja, hogy amikor a festőnek megromlott a látása „... nem festett, hanem mintázgatott, s ami a legérdekesebb nála – a legfervensebb módon neki állt a fotografálásnak, de teljesen művészi értelemben. Valóságos Degas-képeket állított be halványabb reprodukálásában.” Testvérének, Ödönnek szóló levélben olvashatjuk: „Néhány reprodukciót is mellékeltem, és pedig két gyönyörű negatív fényképet Botticelli után, és egy természet után csinált fényképet Függer grófnénak, nincs retusírozva olyan, mint egy finom rajz.” A fénykép és a rajz egymást erősítő, néha szerepet cserélő, különös kapcsolatának lehetünk tanúi az ő korai, színredukciós korszakának alkotásait, valamint írásos beszámolóit követve. A festőtől vett idézetek arról szólnak, hogy az 1880–90-es években a fénykép adta lehetőségek tágították a képzőművészek látásmódját, a festmények kompozícióinak alakításától (pl. szűk képkivágás vagy felülnézet) a színhasználatig (monokróm, barnás, szürkés felületek) számos „nyomot” fedezhetünk fel, amelyek eredőjét a saját maguk – Degas, Vuillard, Rippl – kísérletezései támasztják alá. A nagy kísérletezőről, Degas-ról szóló emlékezés szerint, amikor a nagyon szép képeit

elkészítette Mallarméről és önmagáról, akkor kilenc petróleumlámpára és egy „rettenetes negyedórára” volt hozzá szükség. A Degas-nál látott majdnem monokróm, lágy körrajzú, impressziókat közvetítő pasztellek rokoníthatók a fotóművészetben ez időben bekövetkező stílusváltás eredményezte példákkal. Az amatőrök által elindított úgynevezett piktorialista fotográfia, azaz a művészi fényképezés tör utat magának az akadémikus, műtermi, beállított, kosztümös felvételekkel szemben. A technika fejlődése lehetővé teszi, hogy műtermen kívül a természetben fényképezzenek, vagy otthonokban, vagy bárhol, s akár lágyító lencsét alkalmazzanak, s a felvételek készítését ne csak a valóság hű, realista, túl éles kontúrú visszaadása inspirálja, hanem az atmoszférateremtés, a hangulatok és érzelmek éreztetése. Az amatőr fényképészek többfajta technikával készülő, pasztellre, akvarellre, szénrajzra emlékeztető képein a kontúrokat elmoszák, egy kicsit *sfumato*-s hatás uralkodik, mintha egy kicsit köd lenne valamennyi képen. Az 1880-as évek végétől a fotóművészeti újságok hasábjain, európai kiállításokon láthatók az ún. „festőies” fényképek. Azt gondolom, hogy Rippl-Rónai részben ebből az irányzatból merített, másrészt az intim, vallomásos, maguk készítette felvételek az élességállításban, a laborálásban való járatlanság miatt eleve életlenek maradtak. Megemlíthetjük a Párizsban népszerű művész, Eugène Carrière munkásságát, aki sokakra gyakorolt nagy hatást. „Carrière mintha ennek a Párizsnak levegőjéből vette volna művészete eszközeit; ez a művészet is éppen ilyen színtelen, szürke, komor, füstös és misztikus, mint ez a levegő. [...] Hanem barnái és szürkéi közt azért finom színeket sejtetni ki, mert a szuggerálásnak, a sejtetésnek, a szimbolikus megihletésnek senki sem olyan nagy mestere, mint a szófukar Carrière” – írták róla halálakor, 1906-ban. Carrière-től s a korabeli fényképészekről Rippl első, francia korszakában a fény-árnyék hatás intenzív alkalmazását, a színek helyett a formák harmóniáját, a levegő rezgésének érzékeltetését, a szürkék-barnák szépségét tanulta.

Erre még visszatérünk, mert innen tudunk továbblépni a beszélgetés fő témájához, csak mesziről indítottunk, de most Károlyt kérdezném, hogy mi a Rippl-Rónaihoz fűződő személyes kapcsolódás kezdete?

KLIMÓ KÁROLY: Tisztelettel üdvözlöm a kultúrára szomjas hallgatóságot. Egy kicsi kitérőt tennék, miután tavasztól őszig itt vagyok ezen a vidéken, itt dolgozom egy műteremben, gyakran megfordulok Füreden is, és nagyon jó érzéssel tölt el, hogy Füred városa nagy erőfeszítéseket tesz, hogy egy komoly regionális kulturális központtá váljon, és ne kelljen gyakran Budapestre utazni, mert itt Füreden a kultúrában olyan események történnek, amelyek abszolút megállják a helyüket, hogy úgy mondjam, fővárosi viszonylatban is. Pontosan ez a Rippl-Rónai-kiállítás is egy példa arra, hogy milyen komoly kulturális robbanás történt itt az utóbbi időben Füreden, és ezzel a kiállítással tulajdonképpen ennek vagyunk a tanúi. Visszatérve az eredeti kérdésre, Kaposvárott végeztem iskoláimat, ott jártam gimnáziumba, rég volt, ami azt jelenti, hogy önök közül nagyon sokan nagyon távol voltak még a földi élettől, mert ez a '40-es évek végén, '50-es évek legelején történt – pontosan '54-ben érettségiztem. Akkor Kaposvár megyei jogú város volt ugyan, de egy kisváros. Magától értetődően nekem mint gimnazistának adódott a lehetőség, hogy megismerkedjek Rippl-Rónai művészetével, jelentőségével. Rippl-Rónainak – mint köztudott – volt a város végén, vagy már túl a városon egy villája, ahol nyaranként

dolgozott. Abban az időben, amikor én gimnáziumba jártam és úgy döntöttem, hogy képzőművész szeretnék lenni, értelemszerűen az érdeklődésem Rippl-Rónai életműve felé fordult. Gyakran vettem a fáradságot, elmentem, megnéztem e régi kis kúriát. Akkoriban is lakott benne valaki – az ötvenes évek elején. Rippl-Rónainak ugyanis két nevelt fia volt. Volt szerencsém mind a kettőt ismerni, Martin Ferenc képzőművész volt az egyik, aki Pécsen élt és neves magyar modern képzőművésznek számít; a másik nevelt fia pedig egy orvosdoktor, aki külföldről tért vissza. A Rákosi idők alatt a zürichi diplomájával nem tartozott a legkívánatosabb személyek közé, úgyhogy kórházi orvosként dolgozott Kaposváron. Viszont mint nagy tudású orvosnak olyan híre volt, szinte csodadoktornak számított, így hétvégeken a kúria előtt lévő parkban húsz–harminc parasztszékér táborozott, ezek messze megyéből jöttek a csodadoktorhoz, mivel máshol nem sikerült nekik gyógyulást találni, hátha Martin doktor meggyógyítja őket. Ebben az időben én a kis rajzmappámmal megkerestem Martin Róbert doktort, aki nagyon nagy szeretettel és kedvességgel végignézegette a dolgaimat, biztató véleményt mondott. Talán túl szerényen állította, hogy ő nem ért konkrétan a művészethez, annak ellenére, hogy Rippl-Rónai környezetében nőtt föl. Természetesen megismertem a villának a belsejét is, és elnézést, hogy talán kevésbé elméleti vagyok és itt kicsit anekdotikusan beszélek, de talán nem érdektelenek ezek a részletek. Az történt, hogy teljesen kifosztották ezt a házat a második világháborúban, de Martin doktor körbejárta az egész környéket és visszavásárolgatta a megtalált Rippl-Rónai-képeket. Úgyhogy mikor én megismertem a villát belülről, akkor már lényegében ott függtek azok a művek, amelyek korábban is

ott voltak, Rippl-Rónai idejében. Ez nagy élményt és inspirációt jelentett nekem, mert abban a kispolgári környezetben, ahol én éltem, nem nagyon láttam jelentős képzőművészeti alkotásokat, és ez volt tulajdonképpen – hogy patetikusan fogalmazzak – az a fény, ami engem egy bizonyos irányba el tudott kalauzolni, nem beszélve arról, hogy a megyei múzeumban is voltak nagyon nagyszerű munkái Rippl-Rónainak. Hétvégeken rendszeresen ott tanyáztam, sokszor egyedüli látogatóként a múzeumban, és élveztem a Rippl-Rónai-képeknek a szépségét, hatását, amelyet rám gyakoroltak. Körülbelül így nézett ki ez a miliő, s még ezt lehetne sokat folytatni.

Hogy élt Rippl-Rónai Kaposvárott? Ez a távoli kúria messze volt a városka központjától és ő szeretett délutánonként kávéházba járni és ott a barátaival kártyáztatni, borozgatni. Volt egy kis hintója, egy pici ló húzta – egyébként ő maga jó testes, korpulens ember volt. Kocsi nélkül ez körülbelül öt-hat kilométer sétát jelentett volna, így ezzel a kis hintóval járt be a Turul kávéházba és ott töltötte a délutánjait. Mindig volt nála egy doboz pasztellkréta, valami papír is, és akkor, ha kedve támadt, akár ott a kávéházban is csinált valami szép kis pasztellskiccet valakiről, és aztán ezek a gyors alkotások ott a városban, többnyire a családok falain függött. Nos ezt a kicsit elbeszélő, narratív visszaemlékezést így tudtam önök elé tálalni, de valószínűleg szükség lenne arra is, hogy egy kicsit elméletileg beszéljünk.

Akkor elméletezzünk egy kicsit, de még mindig maradjunk azért a személyes emlékeknél, hogy amikor találkoztál a képeivel, akkor az életmű melyik része volt rád nagyobb hatással? A párizsi korszak vagy pedig a színes, a magyar, a magyaros Rippl-Rónai? Az úgynevezett kukoricás képek? Egyáltalán milyen viszonyban volt a művészete azzal, amit magad körül láttál?

KLIMÓ KÁROLY: Tulajdonképpen abban az időszakban egy nagyon alapos áttekintést Rippl-Rónai életművéről nem is tudhattam magaménak. Élmény volt látni azokat a munkákat, amelyek ott voltak a múzeumban, tekintélyes darabok, de a családoknál, ahol megfordultam, ott inkább kisebb pasztellek voltak. Voltaképpen később volt csak módomban arra már, hogy egy szép albumot, amit annak idején Petrovics Elek állított össze, meg tudjam szerezni magamnak, ebben volt aztán áttekintési lehetőség az egész életműre, de a teljes életművét eredetiben természetesen nem ismertem. Ez később következett be. Abban az időben inkább ebből a késői pasztell-korszakából, tehát abból a kedélyesebb, vagy élet-közeli korszakából való munkái ismertek számomra. A *Kövezik a kaposvári Fő utcát*, azt például ismertem valahonnan, meg több más hasonló, kisebb munkáját, aztán később volt már alkalmam arra, hogy egy komolyabb áttekintést kapjak Rippl-Rónairól, művészetéről, és voltaképp – legalábbis számomra – az úgynevezett „kukoricás korszak”, ezek a csodálatos párizsi városképek, a Lesznai Anna kastélyáról készült kép, ezek azok a festményei, amiben szerintem a művészete csúcspontra jutott, bár ez érdekes kijelentés, mert egyszer csak jön valaki és azt mondja, neki egy másik csúcspont létezik Rippl-Rónai esetében, s ezt ugyanúgy el lehet fogadni. Van a latinoknak egy nagyon szép régi mondásuk, hogy ízléskérdésekről nem lehet vitatkozni – ez azért ízléskérdés is, lehet, mert tulajdonképpen Rippl-Rónai színvonala teljesen egységes. Annak ellenére, hogy föl lehet stíluskorszakokra osztani életművét. Így a kérdésre, hogy akkor, amit Kaposvárott megismertem és ami megragadott Rippl-Rónaiban az az, hogy milyen kötetlenül, milyen szabadon, milyen nagyszerűen lehet látni az életet, és ábrázolni.

Azt azért tudni kell, hogy Rippl-Rónai nemzetközi megítélése, vagy legalábbis a nemzetközi műpiac érdeklődése inkább a párizsi korszak művei felé fordul, most azért került a Musée d'Orsayba olyan kép is, ami nem ennek a szűken vett tíz évnél – amíg Párizsban élt – a terméke, de azért, ha az árakat nézzük, mindenféleképpen azok a művek a nemzetközileg értékeltebbek, amik a Nabis-korszakhoz kapcsolódnak. Csillát kérdezem, hogy melyik korszakot tartjuk értékesebbnek, és egyáltalán van-e értelme, hogy rangsoroljuk a korszakokat?

E. CSORBA CSILLA: Én azt hiszem, hogy nincs értelme. Rippl maga zárta le életének egy fejezetét s szakította el azokat a szálakat, amelyek talán jobban benne tartották volna a nemzetközi ismertség hálójában. Párizsi korszakában egyenrangúan vett részt az európai művészetben, a sajtó is gyakran megemlékezett róla. Az ő alkotásai ugyanúgy kerültek ki különböző szalonoknak a kiállításaira, francia nagydíjat nyert, nagykövetek versenyeztek a képeiért vagy a kegyeiért. Részben francia származású felesége segítségével benne volt a társasági életben, ami szerintem az érvényesülésnek egy picit az alapja, követte a stílusokat, olvasott volt, együtt élt, mozgott, barátságokat kötött ismert művészekkel, gondoljunk csak Maillol, Vuillard, Knowles dokumentálható kapcsolatára. A sok új benyomás, amelyet részben a *Revue Blanche* folyóirat körétől is nyert, átalakították, megerősítették művészetét. Én e korai, színredukciós, grafikákra emlékeztető, kicsit monokróm, síkszerű, japán és más hatást (pl. Whistler) tükröző korszakát nagyon szeretem. Rippl-Rónainak óriási érzéke volt ahhoz, hogy mindenholnan fölvegyen valamit, és azt bele tudja építeni a művészetébe. Lázár Béla írt róla egy nagyon szép kritikát, és ebben szerepel, hogy a festő mindenholnan merítkezik, majd „átgyúr, fokoz, újraalkot, egyszerűsít”, és ebből fantasztikus kis remekműveket alkot. És ez a metódus jellemző egész életművére. Számomra nagyon markáns gesztus, hogy cezúrát tudott húzni és hazajött. Hogy egy ilyen kezdet után, amikor már éppen megtelepedett, amikor már éppen kiépültek a kapcsolatai, amely talán a legnehezebb egy művész számára, egyszerűen csak fogja magát és hazajön.

Itthon új színhatások, szerető családi légkör, új életérzés fogadta, ebből táplálkozva alakította később szellemi és tárgyi világát. Ez természetesen váltást jelent témáit, dekoratív színharmoniait illetően. Egy darabig itthon is készülnek a párizsi korszakból ismert félhomályba olvadó női fejek, de hamarosan minden megtelik színnel, a családi szobák, a műterem és a kert is.

Széleskörű érdeklődésére az is jellemző, hogy mennyire intenzíven követi a fényképezés fejlődésében bekövetkező változásokat, ezt mozgásábrázolásaival tudnám alátámasztani. A XIX. század utolsó harmadában már olyan kamerák készülnek, amelyek a mozgást tudták érzékelni; mondjuk, a ló lábának a mozgását egy galoppversenyen. Rippl-Rónai sokat tanult Degas-tól is, több olyan képet találunk nála, ahol mozgás-fázisfotókra emlékeztető mozdulatokat rajzol, pl. amikor párizsi utcát csákányozzák. Egyik kedvencem *A kuglizók* című képe, amelyről ő maga mesél az *Emlékezéseiben*: Neuilly környékén „öreg kuglizó urakat s főleg azok mozgását figyelte, mint tömegmozgást, az öregesen szürke tájhangulatban.” A ködös, téli levegő éppúgy kerül vászonra, mint az ez időben brómolaj-nyomással készülő nemes-eljárású fényképeken.

Fotóhasználatnak különös válfajával nem hagy fel hazaérkezése után sem, olyan, mint egy posztmodern író az intertextualitással, ő egy hozott, kapott motívumot épít

be egy-egy kompozícióba, így más elemekkel való kölcsönhatásban összetettebbé, sokrétűbbé teszi a jelentést.

A fénykép és a képzőművészet bonyolult kapcsolatáról, főként a XIX. századnál maradva, európai viszonylatban is sok példát lehetne említeni. Vannak olyan példák is, amelyeket Rippl elvetett. Itt van például Franz von Stuck, a nagy müncheni művészfedelem, aki a fotót úgy használta, ahogy Rippl-Rónai nem szeretette volna. Ugyanez volt jellemző Lenbach, Kaulbach gyakorlatára is. „Hol látjuk ezt a régi mestereknél, akik karakterizáltak? Hol van közülük egy is, aki ehhez az eszközhöz nyúlt volna? Egy sincs, mert a tisztességes művészi érzés is tiltotta volna náluk a segédeszközök ily módon való használatát. [...] De hát művészinak nevezhető az a rajz, amit a fénykép közvetlen lealkalmazásával nyertünk, hogy ne mondjam, lenyomásából? Nekem jobban tetszik Munch, Munkácsy, Delacroix, Manet, vagy egy Degas ügyetlennek mondható rajza, mint ez a bizonyos éles és gépiesen tökéletes Lenbachos rajz, ami oly merész módon kitolakodik a vékony – de számításból vékony – festés alól?” E hosszú idézet arról vall, hogy Rippl mindig is távol állt a gépies másolás, a „lenyomás” gyakorlatától.

Mivel a fő témánk mégiscsak az, hogy Rippl-Rónai jól tette-e, hogy hazajött Magyarországra; a fotóhasználatához fűződő viszonyában, vagy legalábbis az erről való nyilatkozataiban van változás. Tehát amíg például Párizsban meri használni a fotózást és a többiekkel együtt folyamatosan fotóznak, egymást is fotózzák, Vuillard mamája a laboránsuk, tehát ez egy teljesen elfogadott módszer. Utána viszont, amikor hazajön, akkor mintha megtagadná a fotóhoz való viszonyt; és ezt csak ahhoz szeretném kötni, hogy elég sok mindent kellett megtagadnia amikor hazajött. Például amikor a szimbolikus, kicsit elmosódott körvonalú, szellemképszerű portréit, nőalakjait kiállította Magyarországon, akkor a kritikusok nagyon-nagyon jókat viccelődtek ezen, hogy na, a nyugatról hazajött hazánkfia – majdnem úgy, mint ahogy a Coca-cola a kapitalista mételey, körülbelül ugyanezen a gondolati alapon mondták, hogy ez egyáltalán nem rendes magyar művészet, hanem nyugatmajmolás, Rippl-Rónai képei olyanok, mintha a kísértetek kijönnének a temetőből. Vagy valami hasonló hasonlaltal éltek. Tehát az a fajta szabadság és az a fajta elfogadottság, ami Párizsban körülvette, az az itthoni közegben nem volt annyira jellemző. Úgyhogy itthon a fotót használó mivoltát is megtagadta.

E. CSORBA CSILLA: Rippl-Rónainak nemcsak azért volt nehéz hazajönni, mert otthagyt egy már-már felépített kis karriert, hanem azért is, mert itthon nem fogadták annyira nagyon tárt karokkal. (Legalábbis 1906 előtt). Hasonló volt az ő fogadtatása, mint mondjuk, Ady Endre költészetéé vagy Bartók Béla zenéjéé, és ezért talán nem véletlen, hogy Ady és Rippl-Rónai egészen egymásra találtak. Rippl-Rónai az *Emlékezéseiben* a legnagyobb barátjának tekinti Adyt, hat alkalommal lefestette, írt róla, külön a költő szeméről egy gyönyörű tanulmányt, a halálakor egy megható elsirató írása jelenik meg Rippl-Rónainak, aki nagyon jól írt, nem csak jól festett, így talán nem véletlen, hogy a XX. század két meghatározó egyénisége egymásra lelt. Ha jól emlékszem, Rippl-Rónai ismerteti meg Bartókot Adyval és Móriczcal is.

Rippl-Rónainál nem érzed azt, hogy igazodott a hazai elvárásokhoz? Tehát hogy az elemeltebb és szabadabb kifejezésformából visszatér a természetelűbb és naturalisztikusabb

kifejezőmódhoz? És Károlytól is ezt kérdezem majd, hogy pont azok a pasztellek, amik neked annyira tetszettek, vagyis amikkel először találkoztál, azok naturalisztikusabbak és zsánerszerűbbek, mint azok a korai pasztellek, amiket lent látunk, és amik absztraktabbak, elvontabbak.

KLIMÓ KÁROLY: Erre a következőt válaszolnám, egyébként két fonálon szerettem volna elindulni; egyrészt belehelyezni egy nemzetközi kontextusba Rippl-Rónait, hogy hol is az ő igazi helye; ő hogy viszonyult az akkori, a korabeli Magyarországhoz, és a korabeli Magyarország hogy viszonyult Rippl-Rónaihoz. Persze volt egy konkrét kérdés itt a képeivel kapcsolatban; hogy is szólt ez a kérdés?

Hogy te mint festő, és ráadásul mint nem látványelvű festő, te melyiket tartod jobbnak, vagy melyiket gondolod a magad számára inkább előképnek tekinthetőnek, ezeket a zsánerszerű, késői pasztelleket vagy pedig a korai, kicsit szimbolikusabb megfogalmazásúakat. Vagy egyáltalán ennek a kérdésnek számodra van-e így értelme?

KLIMÓ KÁROLY: Rippli egy kifejezetten hedonista típus volt, ugye? Szeretett jókat enni, szeretett borozni, nagyon különleges érzékenységet fejlesztett ki magában a szép nem iránt is, úgyhogy Rippl-Rónai, mikor hazajött Magyarországra – és én ebben a motívumban látom azt, hogy ő hazajött tulajdonképpen, nem mintha Párizsban mindezeket a javakat, amiket említettem, nem találta volna meg –, valahogy ez a kedélyes, joviális világ, ami akkor egy magyar kisvárosban jócskán létezett, nagyon vonzó volt a számára. Neki ez volt a természetes közege, miközben a helyét a nemzetközi művészeti porondon, amelynek akkor Párizs volt a legmagasabb megnyilvánulása, vagy lehetősége, ő ott is nagyszerű volt és mélyen elismerték a legkiválóbb francia művészek. De valahogy ez a stílusváltás, művészetének változása, amiről itt beszélünk, az ebből is következett szerintem, hogy remekül érezte magát ebben a joviális kisvárosi környezetben, elengedte magát, és az a feszült nemzetközi világ, ami Párizsban létezett, ez a sokszínű, multikulturális közeg valamiért nyugtalanította; de hát ehhez persze hozzátartozik az is, hogy az első világháborúban internálták mint ellenséges ország polgárát, szóval elég sok tényező volt, ami miatt visszakíváncozott, és ebből lett szerintem egy életérzés, életfilozófia, ebből lett ez a stílusváltás is, de valójában én úgy érzem, hogy ezekből a kisvárosban készült munkákból is ki lehet gyöngyszemeket emelni, és abban teljes mértékben egyetértek a Főigazgató Asszonnyal, hogy a korai munkákban van valami avantgárd vagy pionír jelleg, ezek a későbbiek már inkább beilleszkednek egy általános posztimpresszionista stílusba. Tehát itt valahol kétségtelenül volt egyfajta feszültség Rippl-Rónai életében.

Rippl-Rónai viszonya a korabeli Magyarországhoz? – elég ambivalens. Részben lehangoló is, mert egyszer valamikor nagyon régen, amikor böngészgettem egy *Magyar művészet* című, a '10-es években, '20-as évek elején kiadott folyóiratot, amelyet ráadásul Lyka Károly szerkesztett, aki nagy nesztora volt a korabeli magyar művészetnek, nos ebben volt egy levélváltás a Képzőművészeti Főiskola főigazgatója és Rippl-Rónai között. Rippl-Rónai Párizsból írt, már akkor nyilván hazafelé készülődött, gondolatban legalábbis, kérdezve, hogy nem lenne-e lehetőség számára, hogy tanítson a Képzőművészeti Főiskolán? És az intézmény főigazgatójának, Kelety Gusztávnak válasza, hogy

pillanatnyilag egyáltalán nincs üres tanári hely, de gondol rá és a későbbiekben talán tanársegédnek tudnák alkalmazni! Ez, azt hiszem, egész frappánsan kifejezi azt, hogy mit gondoltak hivatalosan Rippl-Rónairól, aki Párizsban tényleg a legkiválóbbak között is megállta a helyét. Aztán a későbbiekben változott a helyzet. Rippl-Rónai egy-egy kiállításán – például a Múcsarnokban (megnéztem egyszer egy korabeli katalógusban) körülbelül 3–5.000 pengő közötti értéket képviselt egy képe, és ez akkor egy igazán nagyon komoly és magas összeg volt. A korabeli mecénások, például Andrássy gróf rendszeresen vásároltak is tőle, tehát ilyen értelemben volt egy szűk réteg, egy haladó arisztokrácia és polgárság, mondjuk így, mert ilyen is van, hogy haladó arisztokrácia. Tehát volt kereslet a képeire. Rippl-Rónainak tulajdonképpen hivatalosan sok nehézsége volt, például pontosan az, hogy egy egyetemi vagy főiskolai tanári állás, a hivatalos, az állami kultúrpolitika részéről tárgyaltalan volt, ezt elutasították és sok minden mást, de egyébként, mondjuk így, a mérvadó értelmiség tudta, hogy kicsoda Rippl-Rónai. Ezt a felemás helyzetét itthon Rónainak így próbálnám röviden jellemezni.

A nemzetközi kontextusban keresni az ő helyét? – most nemrég volt egy nagy kiállítás a Nemzeti Galériában, amit kétszer is megnéztem, és elgondolkoztam azon, hogy tulajdonképpen, hogy is van ez? Hol helyezhető el életműve? Általában hajlamosak vagyunk arra Magyarországon, hogy vagy túlértékeljük a kulturális teljesítményeinket, vagy kisebbségi érzésből leértékeljük. Hát próbáljunk csak középen maradni, ez lenne szerintem a reális. Tehát Rippl-Rónai jelentőségét nemzetközi viszonylatokban sajnos nem nagyon akarják akceptálni. Volt például Londonban egy nagy, gyűjteményes kiállítás a sokat emlegetett Nabiknak és ennek a párizsi művészetszoportnak, ahová ő is tartozott. E kiállítás katalógusában és a függelékében csupán egy pici kis fekete-fehér

reprodukciónak jelezte azt, hogy Rippl-Rónai is ehhez a csoporthoz tartozott. Ez szerintem egy súlyos degradálás, ő ennél azért sokkal jelentősebb szerepet töltött be Párizsban is, tehát megérdemelte volna, hogy a katalógusban és a tárlaton ténylegesen néhány szép munkájával és annak reprodukcióival is szerepeljen. Ezt lesöpörték az asztalról.

De ez még egy régebbi állapot, amit mondasz, mert az, hogy a Musée d'Orsay vett Rippl-Rónaitól az elmúlt években több képet is, és körülbelül olyan húsz éve már azért, hogyha van a Nabikról szóló kiállítás, akkor Rippl-Rónai egyre több művel szerepel ezeken, és egyre több tanulmány foglalkozik vele, szóval egyre nagyobb helyet kap, több oldalt kap ezekben a katalógusokban; azért adjuk meg az elégtételt a nemzetközi szakmának, régen valóban nem figyeltek oda rá és nem is nagyon kutatták a műveit meg a művészetét, de emlékszem, mert én egy kereskedelmi galériában dolgoztam akkor, amikor a kilencvenes évek elején már jöttek svájci gyűjtők meg jöttek kurátorok, és már akkor elkezdtek nézni a Rippl-Rónai-képeket, és egyre több kiadványban szerepelt utána már. Nem tudom, hogy az a katalógus, amit említesz, mikori.

KLIMÓ KÁROLY: Hát ez egy olyan tizenpár éves történet, nekem személy szerint a legmelegebb csodának tűnik Rippl-Rónai művészete, tehát távol áll tőlem jelentőségét relativizálni, de mondok például egy nevet: Brâncuși. Nos, Brâncuși, nem tudom, a tisztelt társaság milyen mértékben ismeri életművét, eredetileg egy roppant egyszerű és lényegében tanulatlan román pásztorfiú volt, aki kikerült Párizsba, és valami csodálatos östehetség és ösintelligencia révén meg is kapaszkodott Párizsban, és végül is a modern szobrászatnak egy első számú, exkluzív, pionír jelensége lett. Ha viszont tényleg elgondolkozunk azon, hogy Rippl-Rónai is egy nagy tehetség volt, joggal egy nagyon nagy büszkesége a magyar kultúrának, de sajnos azt a rangot, amit Brâncuși, az utókortól máig nem kapta meg.

Mert nem maradt ott?

KLIMÓ KÁROLY: Ez lett volna a következő etap, hogy amikor néztem az emlegetett nagy kiállítást a Nemzeti Galériában, akkor elgondolkoztam rajta, ha kitartott volna, és még húsz évig kinn marad ebben a nemzetközi közegben, akkor történt volna meg az a tény, hogy lehetett volna szüretelni annak a gyümölcsét, amit a fiatalkori munkáiban ott létrehozott. Akkor egész biztos, hogy most abban a nemzetközi közegben emlegetnénk, amiben például Brâncușit, vagy Mailolt, vagy Bonnard-t és így tovább. Tehát valójában Rippl-Rónai ezzel a döntésével, hogy hazajött, egy saját maga számára, mondjuk, a nemzetközi karrierje számára egy rossz döntést hozott, viszont jó döntést hozott a mi számunkra. Mert az elmaradott vagy akkor elég alacsony színvonalú magyar képzőművészeti kultúra, amely egyben hivatalosnak számított, tehát most nem azokra a művészekre és művekre gondolok, akik kivételek voltak, hanem az akkori Műcsarnokban folyamatosan kiállított, nagyon unalmas zsánerképekre és alkotóikra, akik ezt a nagyon primitív, naturalista életkép-festészetet vitték tovább, és tulajdonképpen ezt reprezentálta annak idején a Műcsarnokban az úgynevezett Évi Szalonnak az anyaga. Szerencsére Rippl-Rónai hazajött, más művészekkel együtt, megtermékenyítették tulajdonképpen a magyar művészetet, és egész biztos, hogy a hatása óriási jelentőségű volt, mert egy kontrasztot

teremtett e között a hivatalos, ócska, műcsarnoki művészet és az általa képviselt modern művészet között. Kialakult egy óriási összehasonlítási helyzet. Azzal, hogy Rippl hazatért egyrészt nagyon jót tett az akkori kortárs magyar művészetnek, másrészt magának nagyon rosszat tett, mert a nemzetközi regiszterből majdnem kiesett.

E. CSORBA CSILLA: Még visszamennék a kérdés elejére; én azt gondolom, hogy átkötés érezhető az első, tehát a franciaországi korszak és a magyar korszak között, és ezt különösen a grafikában tudnám érzékeltetni. Fantasztikusan rajzolt tollal, lúdtollal, szépiával Rippl-Rónai; *RR Ötven Rajza* címmel a Könyves Kálmán Műkiadó egy mappát készített, amelyet 1913-ban jelentettek meg. A kiadvány nyitó képe *Önarcképe* volt, a mappában pedig régi és új rajzok, s sok akt volt. Az ideig Magyarországon ilyen újszerű, ugyanakkor kicsit provokáló kiadványra nem került sor, külföldről fotó-akt albumokat lehetett rendelni, s azok igen népszerűek voltak. (Tudjuk, hogy még Jókai Mór is foglalkoztatta fantáziáját fotókon látható mutatós női aktok szemlélésével.) Rippl-Rónai az albumban látható hölgyeket különböző beállításban lefotóztatta, s egy-két motívumot, alakot ismételve, a képpel kísérletezve készítette el kompozícióit. Az ötletet bizonyára Párizsból hozta, ugyanebben az időben jelennek meg Bonnard-nak Marthe nevű modelljéről készült rajzai, vagy Vallotoné, Seurat-é. Hagyatékában megmaradt egy-két fénykép, amely ide rokonítható, pl. egy ágy szélén ülő fiatal nő aktja. Rajzainak nagy száma híres modelljéről, Fenella Lowellről készült. A csodálatos alakú, zeneileg képzett lány 1910-ben Amerikából érkezett Magyarországra, nagyon szépen gitározott és énekelt, Rippl-Rónai megkedvelte, sok képének lett műzsája. Fenelláról több képet ismerünk korabeli lapokból, illetve Máté Olga fotóművész hagyatékából került egy lány kontúrú, zöldesre színezett pozitív a Nemzeti Galéria Adattárába. A festői stílusban készült fotón egy vékony, magas, sudár női alak beállított, természetellenes pózban jelenik meg. Ez a kicsit magakellető, kicsavart, a test vonalait hangsúlyozó képi beállítás nagyon tetszhetett Rippl-Rónainak, mert több tusrajzába, majd festményeibe is beemelte azt (pl. *Park aktokkal, Meztelen nők a kertben, Modelljeim kaposvári kertemben* stb.). Ez utóbbin a kép a képben motívum különösen izgalmassá teszi az amúgy is többpólusú kompozíciót: a festmény előterében a meztelen női alakok mint mitológiai figurák jelennek meg, állnak, hajladoznak, míg a festmény másik dimenziójában a festő vagy családja látható hús-vér valóságos személyként. Rippl a kerti jelenetekben összeegyíti a valóságot és a fikciót, a mitológiát és a rá vonatkoztatott jelent. Igazi Paradicsomban, egy ideálállapotban érzi magát, ahol a műzsák a legtermészetesebb módon látogatják meg. Az életöröm jön le nekem ezekről a festményekről, amelybe minden, ami szép, dúsan beletartozik. Mint láthatjuk, bonyolult alkotási, képszerkesztési folyamatának egyik állomása a fényképnek a rajzhoz hasonlatos, természetes módon való használata.

Azt hadd tegyem hozzá, hogy van olyan felfogás, ami szerint Párizsban azért festett ilyen barnás, szürkés képeket, mert szegény depressziós volt attól, hogy küzdeni kellett tulajdonképpen a fennmaradásért meg egyáltalán azért, hogy befogadják ott; nekem pont azért tetszett Csilla tanulmánya, ami a fotó hatását mutatja ki ezeken a képeken, mert azt én személy szerint egy kicsit konyhapszichologizálásnak érzem, hogy egy fiatalember, aki akkor ismerkedik meg és barátkozik rengeteg művésszel, Párizsban van és megismerkedik élete

szerelmével, Lazarine-nal, és együtt dolgoznak, együtt élnek, annyira depressziós lett volna, de mindenféleképpen azért azt is el kell ismerni, hogy amikor ő 1898-ban tényleg a pályája csúcsára ért Párizsban és az összes lap a képeivel foglalkozott; volt a Bing Galéria, ami akkor a leghíresebb, Gauguin állított ott ki például, és Rippl-Rónainak is ott volt egy gyűjteményes kiállítása, tehát tényleg, tényleg a karrierje csúcán volt, de ő ezt arra használta fel, hogy na ha ott a csúcsra értem, akkor hazajövök, mert akkor már itthon is el kell, hogy fogadjanak. Addigra már megcsinálta az Andrássy-ebédlőt, tehát addigra már az itthoni megrendelések is úgy tűnt, hogy elegendőek lesznek a megélhetéshez, ugyanis Andrássy gróf rendelt tőle egy egész lakásbelsőt képekkel, függönyökkel, bútorokkal, edényekkel.

KLIMÓ KÁROLY: Nem egy garzonlakásról van szó.

Nem egy garzonlakásról van szó, ez a tiszadobi kastélyba került, de a mostani Francia Intézet helyén állt az egyik Andrássy-palota, mert kettő is volt ott a Bem rakparton, de az egyik ott állt a Francia Intézet helyén, és ott volt ez az ebédlő, amibe Andrássy gróf feleségének a kívánsága szerint készültek el a tervek, ugyanis Rippl-Rónai iparművészetet is művelt, a Nabikra, tehát erre az egész festőcsoportra, amihez tartozott, az is jellemző volt, hogy nemcsak festettek, hanem mindenféle művészeti ágban dolgoztak. És ezt csak azért mondom, hogy ő ezt a hatalmas megrendelést meg azt, hogy Párizsban sikereket ért el, azt is arra használta fel, hogy na jó, akkor hazajövök és itt folytatom ugyanazt, amit Párizsban elértem; és tulajdonképpen csak visszatérek erre a kérdésre, hogy oké, hogy van a Róma villa kertjéről kép, meg nagyon-nagyon sok más tematikájú festmény is, ami abszolút remekmű a magyarországi évekből. De mégis, a képek többsége, amit Károly, te is mondtál, hogy ő tulajdonképpen a kései korszakában már egy-egy ebédért elment – mindig meghívatta magát – és az ebédért cserébe otthagyott egy pasztellt, amit a vendéglátója feleségéről vagy gyerekéről, vagy magáról a vendéglátójáról csinált. Tehát hogy mindenféleképpen lehet érezni szerintem egy kicsit ezt az elkényelmesedést. Vagy kicsit lejjebb adta ezeket a nagyon-nagyon radikális művészeti igényeket, ami például Matisse-ről nem volt elmondható. Tehát hogy aközött látunk-e összefüggést, hogy a művészete egy kicsit leült vagy...

E. CSORBA CSILLA: Iszonyú sok megrendelést kapott. Én nem tudom, de Károly meg tudja ítélni, hogy a túl sok megrendelés hat-e a minőségre? A pasztell olyan technika, amellyel gyorsan lehet haladni. Legelfoglaltabb korszakában is születtek remekművek, de biztos, hogy a rutin is érezhető pár alkotásán.

KLIMÓ KÁROLY: Az, hogy a sok megrendelés hogy teszi tönkre az embert, erről sajnos semmit nem tudok mondani, viszont kétségtelen, hogy az igazi markáns, nagyon erős korszaka Rippl-Rónainak Párizsban volt, ezen nem érdemes, azt hiszem, tulajdonképpen sokat keseregni, de hozzá kell tenni, hogy ugyanolyan nagy művész maradt később is. Amit gyorsan akarok mondani – és aztán átadom a szót Csillának –, hogy azért, hogy Rippl-Rónai milyen markáns, nagy tehetség volt, azt a következőképpen szeretném plasztikusan kifejezni: Munkácsy annak idején, amikor festette a nagy Krisztus-képeit, akkor nem volt más megoldás a számára, mint magát fölötöztette a keresztre, és kapott egy olyan fotót, amiből ő aztán megfelelő realizmussal meg tudta alkotni azt a képrészletet, ahogy Krisztus a keresztfán szenved. Rippl-Rónai egy olyan közegben volt fiatal

művész, amikor ez a fajta, Munkácsy által preferált és tulajdonképpen nagyon keresett naturalizmus, realizmus létezett és még eleven létező stílus volt a művészeti életben. Munkácsynak volt egy Sedelmayer nevű műkereskedője, aki tucatszám vitte Amerikába azokat a kis szalonképeket, amelyeket Munkácsy készített, és ebből nagy üzlet kerekedett. Rippl-Rónai ebben a környezetben egy olyan ihletett szellem volt, hogy fölfedezte magában, vagy rájött, vagy ráérezett, megvilágosodott előtte, hogy neki ezt nem szabad követnie, mert miközben a festők nem tudom, kilencven hány százaléka követte ezt a Munkácsy-féle modort, akkor már azt mondom, hogy receptet. Kár, mert Munkácsy nagy tehetség volt, annak ellenére, hogy szellemileg nem tudta követni a korát. Tehát a francia haladó vagy progresszív művészethez a világon semmi köze nem volt Munkácsynak, vagy inkább ellenségesen állt hozzá. Rippl-Rónai ebben a közegben mint Munkácsy egy tanítványa, nagyszerű intuícióval ráérezett arra, hogy neki nem itt van a helye, akkor sem, ha ebből a konzervativista stíusból profitálni sokkal hamarabb fog, hanem ott van a helye, abban a boszorkánykonyhában, ahol a jövő művészetét főzik, csinálják. Tehát Rippl-Rónainak ilyen szempontból szellemileg egy hihetetlen döntése volt, hogy hova álljon. És ez mutatja azt, hogy Rippl-Rónai tulajdonképpen szellemileg is egy nagy kiválóság volt, mert ebbe az irányba kormányozta a művészetét, a felfogását, a művészi gyakorlatát. Úgyhogy emiatt Rippl-Rónaira nagyon nagy tisztelettel kell tekintenünk, mert ő meghozta azt a radikális döntést fiatal korában, hogy hol az ő igazi helye.

E. CSORBA CSILLA: Megint csak rehabilitálok, mert úgy néz ki, mintha egy kicsit azt mondanánk, hogy ez az itthoni korszaka nem volt a magyar művészet szempontjából jelentős.

KLIMÓ KÁROLY: Korrigáljuk ezt.

E. CSORBA CSILLA: A korrekció talán annál is inkább helyes, mert francia pályatársai is hasonló úton haladnak, ha némileg másfajta eredményre is jutnak. Itt látható egy Pierre Bonnard-festmény, amely egy családi ebédet ábrázol, asztal körül ülő családtagokkal. Bonnard maga mindehhez fotó-előtanulmányokat készített, így alapozta meg szellemileg az apró, intim részleteket, a családtagok mozdulatait stb. Mindkettőjüknél fontos az a mozzanat, ahol – talán fényképek, vagy Lázár Béla szerint japán fametszetek hatására „asszimmetrikus térkitöltésekkel, véletlen átvágásokkal, a csoportok szeszélyes elhelyezésével, a látókörnek a kép felső szélére való helyezésével” találkozhatunk. Bonnard-nál, Vuillard-nál finom árnyalatok, színelemzésre való hajlam, síkszerűbb megoldás mutatkozik, Ripplinél a harmónia megmarad, de erőteljes színekkel tölti ki a vonalak határolta teret. A műtárgypiacon külföldön a korai képei népszerűbbek, itthon a hazai levegőt árasztó későbbiek is rendkívül kelendőek. A '20-as évek elején a nemzetközi művészvilágot más stílusirányok, az absztrakt művészet előretörése, kubizmus, dadaizmus stb. foglalkoztatják, Rippl egy másik szellemi világot jelenít meg képein.

Akkor azt mondhatjuk, hogy az itthoni teljesítményében is vannak egészen kiemelkedő csúcspontok. Például azok a csendéletek, amik a következő teremben vannak, illetve, amiről még Csilla, kérlek, hogy beszélj, az íróportrék. A kései pasztellek között, a műkereskedelemben

rengeteg olyan is felbukkan, amik nem annyira kidolgozottak és nem annyira gondosan elkészítettek. De egyrészt ezekről nem tudhatjuk, hogy milyenek voltak. A pasztell egy olyan technika, hogy ha kicsit rosszul tartják, akkor lekopik. Ráragad az üvegre, ha üveget tesznek rá, és hogyha leveszik az üveget, akkor a kép fele is megy vele, és azonkívül még azt is el kell mondani, hogy Rippl-Rónait nagyon-nagyon sokan hamisították. Tehát pont a kései pasztelleit, a női portréit. Meg tudjuk nevezni azokat a festőket, akik akár csak utánozták őt és aztán később a műkereskedelemben odakerült a Rónai aláírás ezekre a képekre, vagy pedig direkt Rónait csináltak. Ebből perek is voltak, mostanában is, tehát azért ez egy elég ingoványos terület, de van a Rippl-Rónai kései portréknak egy olyan csoportja, ami megkérdőjelezhetetlenül csúcsteljesítménynek tekinthető, és ez pont a Petőfi Irodalmi Múzeumhoz kapcsolódik.

E. CSORBA CSILLA: A Rónai névhez akartam mondani, hogy a testvére, Ödön is festett, és ő Rónait írt alá, tehát még ez is egy kicsit bonyolítja a kérdést. Nagyon érdekes, hogy a magyar művészettörténetben él egy olyan hagyomány, amely a szellem „nagy emberei” megörökítését tűzi ki céljául. Tudjuk, hogy az 1910-es, 1920-as években több fotóművész (Székely Aladár, Rónai Dénes, Pécsi József) is albumot, képsorozatot, képeslapot jelentet meg festőkről, írókról, zeneművészekről. Mégis rendkívül figyelemreméltó, hogy Rippl-Rónainak eszébe jut, hogy „küzdőtársairól”, a Nyugatos írókról pasztell arcképeket fessen. 1923-ban járunk, az írók kapnak az alkalmon, modellt ülnek, s nem kell csalódnium. Elkészül Osvát, Schöpflin, Szabó Lőrinc, Karinthy, Babits és Móricz portréja. A festmények készülésének procedúrája jól dokumentált, levelek, emlékezések, fotók szólnak róla. A két legizgalmasabb Babitsé és Móriczé. A Babits-kép festése hosszabb időt vesz igénybe, az átszellemült arcú költő a festő vendégszeretetét élvezheti, nem vághatja le a haját, Ripplnek határozott elképzelése van Babits töprengő költői mivoltáról. Móricznak „nagy szellemi képességét, mélyen elgondolkodó természetét” akarja megörökíteni, gyönyörű kék háttér előtt kabátban, lehajtott fejjel, idősnek látszóan, lehuny szemmel ábrázolja. „Ebben a fejben benne van az egész életem” – írja elismerésül Móricz, hozzátéve, hogy fantasztikus, hogy lehuny szemmel festettél meg, hiszen pont most gondoltam arra, hogy nem fogok többet írni. A Móricz- és a Babits-portré a magyar portréfestészetnek két abszolút remeke, a fiatal Szabó Lőrincről félprofil készit, kabátban felöltözve, finoman, nagy szeretettel, melegséggel koncentrálna a lírikusra. Schöpflin Aladár a hideg, kék színű háttér előtt „ül”, a festő kabátban tartja a meleg szobában több órán keresztül, a kalapot sem engedi levenni a fejéről, mert szerinte hozzátartozik zárt egyéniségéhez. Karinthy Frigyessel nem a műtermében találkozik, hanem meglátogatja Siófokon, ahol a Karinthy család állandóan nyaralt, s az attitűdjére jellemzően fürdőruhásan, fürdőköpenyben festi meg. Ha a sorozathoz hozzátesszük Adyról, Csinszkaról fennmaradt rajzait, s a kulturális élet egyéb fontos szereplőinek – Petrovics Elek, Meller Simon, Lechner Ödön – vonásairól rajzolt, festett képeit, egy igazi szellemi panteon körvonalazódik előttünk. Az *Emlékezéseit* kiadó *Nyugat* folyóirat irodalmi műhelyéhez tartozónak érzi magát, így talán nem erőltetett, ha itt említjük meg remek *Önarcképeit*, amelyek egész életét átfogják, végigkövetik a nem mindennapos pálya szomorú és vidám pillanatait. Ezekből az egyik legszebb az utolsó, az 1927-ben festett pasztell, az élettől távolodó, idős, beteg ember önvallomása.

A kontúrok, mint ahogy az élethez kötődő szálak lassan felolvadnak, s lágyan keretezik az arcot, rajta a tekintet kissé megtört, távolba révedő.

KLIMÓ KÁROLY: Azt szeretném ehhez az íróportré-kérdéshez, amit Csilla nagyszerűen elmondott itt nekünk, hozzáfűzni, hogy persze, ha megnézzük, hogy kiket rajzolt meg vagy festett meg Rippl-Rónai, és ha arra gondolunk, hogy abban az időszakban kik voltak a rezsim nagy írói: Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza stb., tudnám sorolni még tovább is, de nem is akarom, lényeg az, hogy Rippl-Rónai azzal a döntésével, hogy kit választott ki modellnek, tulajdonképpen, ha most visszanezünk, akkor a kornak a legjobb íróit választotta, akik ma is nagy íróink. Tehát tulajdonképpen a döntése, hogy kit örökített meg, irodalomtörténeti jelentőségű is. Mert akárkit felsorolunk ezek közül az írók közül, akiket pasztellvégre kapott, ők mind ma az iskolai tankönyveknek a legrészletesebben tárgyalt irodalmárai. Tehát Rippl-Rónai ilyen szempontból egy nagyon magas intellektus volt, aki pontosan tudta, hogy kik a jelentős írók. Kortársként eldönteni, hogy ki a lesz a jövő klasszikusa, az nem olyan egyszerű. Harminc-ötven év múlva már tudni fogjuk. De Rippl-Rónainak pontos szellemi elképzelése volt arról, hogy kik azok a jelentős, nagy írók, akiket ő megörökítésre érdemesnek tartott.

Meg akikkel barátkozott. Mert azért ő szinte mindenkivel barátkozott és összejárt, és ehhez kapcsolódik a záró kérdésem: hogyha te karriert építettél volna Párizsban – akkor, akkor a te saját tapasztalataiddal, mert tudjuk, hogy a te pályádon is azért az egy nagyon fontos kérdés volt, hogy maradni, menni, milyen formában menni, te visszajöttél volna Párizsból, vagy pedig most már így a mai tudásoddal, Rippl-Rónai pályáját is látva, a te pályádat is látva, visszajöttél volna, vagy ottmaradtál volna?

KLIMÓ KÁROLY: Hát érdekes módon erre két választ lehet adni, nem mintha ki akarnék térni a konkrét kérdés elől. Az előbb már ezt különben valami módon elmondtam: ha magának akart volna jót tenni, akkor ott kellett volna maradni Párizsban; vagyis, ha nekem magamról kellene döntenem, akkor szintén azt mondanám, ott kell maradni. Viszont az, hogy az ország kultúrájának azzal tett jót, hogy hazajött, az egyértelmű. Tehát tulajdonképpen a kérdésre igennel vagy nemmel csak ebben az alternatív formában lehet válaszolni.

E. CSORBA CSILLA: Egyet hadd tegyek szubjektívan hozzá, hogy Klimó Károlynak is megvolt a választási lehetősége, hiszen Párizsban is, Ausztriában, Németországban is a legjobb galériákban állított ki, óriási kapcsolati rendszere volt és van, és azt hiszem, hogy számára is nyitott volt a lehetőség a külföldi karrier választására.

KLIMÓ KÁROLY: Igen, amit több kollegám másképp oldott meg, mint én, mert kint maradtak, többen közülük külföldön sikeres karriert tudtak fölépíteni és mondhatnak magukénak, Lakner László vagy Tóth Endre például, de több nevet is föl tudnánk sorolni. Ez a döntés valamiféle belső lélektani hozzáállás és sajátosság, nem is tudok igazán jó szót találni most hirtelen erre, hogy mi dönti ezt el, valamiféle mentális viszony a dolgokhoz, és talán a véletlenek alakulása is. Természetesen azt is el kell mondani, hogy hihetetlen

hátránnyal indultak azok, akik külföldön maradtak, és igazándiból a legmagasabb nemzetközi élvonalba nem is tudott senki betörni. Gondoljuk végig, hogy ki tudott.

E. CSORBA CSILLA: Talán Hantai Simon.

KLIMÓ KÁROLY: Hantai igen. De Hantai életében egyszer jött haza titokban Magyarországra, az édesanyja temetésére, és soha a későbbi életében nem hangsúlyozta magyar származását, ellentétben Vasarelyvel, aki viszont büszke volt arra, hogy innen indult és Magyarország volt az első állomás a pályáján, és innen nagyon komoly szakmai tradíciót, bázist tudott magával vinni.

Elmondhatjuk, hogy igazából a nemzetközi hírnevet magyar származású művészek közül Moholy-Nagy szerzett.

KLIMÓ KÁROLY: Akiről senki nem gondolja, hogy magyar.

E. CSORBA CSILLA: Jó, hát az 1920-as – '30-as évekből tudunk több nevet is sorolni, de Klimó Károly kortársai közül kevesebbet. Rozsda Endre, Reigl Judit természetesen. Engedjék meg, hogy egy kicsit menedzseljem Károlyt, aki több évtizedes munkássága során nemcsak kiállított neves külföldi múzeumokban, galériákban, de munkái is osztrák, német, finn közgyűjteményekbe kerültek. A magyar- és világirodalom klasszikusait illusztrálta, s tette művészkönyvekbe örökéletűvé, Bernhard, Kafka, Hrabal, Artaud, Weöres sorainak vizuális, filozofikus újragondolását látjuk sorozatain.

KLIMÓ KÁROLY: Volt egy nagyon jó korszak, a '70-es évek vége, a '80-as évek, még a '90-es évek is, amikor nagyon nagy esély volt arra, hogy integrálódik a magyar kultúra, mindig is ezt mondtam az egyetemen a hallgatóknak, akik sokszor nem voltak optimisták: meglátjátok, hogy a gazdasággal, mármint a '90-es sorsfordulóra gondoljanak, hogy a gazdasági élettel együtt a kulturális életet is integrálni fogja Európa. Hát meg kell valljam őszintén, hogy ez nem történt meg, a gazdasági életben is nagyon érdekesen alakult ez az integráció. Nagyon sok negatívumot is itt a pozitívumok mellett, de mindenesetre mégis megtörténtek dolgok. A kultúrában már kicsit keservesebben, sőt nehezen alakul ez; és még van egy gondolatom ehhez a kérdéskörhöz. Egy Szépművészeti Múzeum által kiadott katalógusban le is írtam, hogy a képzőművészetnek az a nagy handicap-je az irodalommal, de főleg a zenével szemben, hogy pontosan nem létezik az az egy személyiség a képzőművészetben, aki nemzetközi referenciát jelentene számunkra. A zenében Bartók egy abszolút referencia. De még Kodály is nagyon-nagyon ismert, és most pillanatnyilag ismét van egy-két zeneszerzőnk, aki nagyon ismert a világban. A képzőművészet valami miatt, érdekes módon kimaradt ebből a lehetőségből. Én nehezen beszélek erről, mert nyilván mindnyájan kárvallottak vagyunk, de az az érzésem, ezt föl is kellene egyszer térképezni, hogy tulajdonképpen miért van az, hogy a képzőművészet nem tartozik a magyar kultúrának ahhoz az ágához, amely jelentős módon, vagy jelentősebb módon ismert lenne Európában, a világban. Bartók esetében ez abszolút megtörtént. S ha már egy ilyen referenciális életmű van, az már azt jelenti, hogy Európában bármelyik képzett,

tanult, intelligens embernek azt mondják, hogy Bartók, ismeri és tudja, hogy kicsoda, ismeri jelentőségét a zenetörténetben. Tehát ezzel így már el van helyezve a magyar zene a kultúra térképén.

E. CSORBA CSILLA: Talán Kassák.

KLIMÓ KÁROLY: Kassákról beszélhetünk, de ezek a dolgok, Kassák is, Rippl-Rónai is valahogy szép lassan mintha állandóan vissza lenne tolva az európai gondolatvilágban vagy az európai kultúrtörténetben. Volt egy idő, amikor Kassáknak kifejezetten kultusza volt, ez tartott húsz évig és nem maradt fenn.

E. CSORBA CSILLA: A Kassák Múzeum közelében élve, s kollégáim fantasztikus munkáját tapasztalva úgy látom, hogy az 1960-as évek nagyon erős magyar avantgárdjának jelentős a külföldi recepciója, s hamarosan egy olyan felfutásnak lehetünk tanúi, amelyről mindig is álmodoztunk. Ennek egyik első jele Maurer Dóra londoni kiállításának sikere volt. És még egy visszacsatolást szerettem volna ejteni, s elgondolkozni azon, hogy olyan magyar művészek, mint pl. Tihanyi Lajos, vagy Csernus Tibor pályája hogyan alakult volna, ha nem hagyják el az országot. A döntéseket az élet alakítja, s utólag meghúzni az egyenleget nagyon nehéz.

Igen. Mindenesetre azzal a gondolattal zárnánk a beszélgetést, hogy Rippl-Rónai a mi szempontunkból tényleg jól döntött, hogy hazajött. Van egy vérvonal egyébként: Rippl-Rónai tanítványa volt, vagyis nem tanítványa, de mindenesetre Rippl-Rónai hatására lett festő Bernáth Aurél, aki rengeteget foglalkozik is Rippl-Rónaival, ír is róla, Klimó Károly pedig Bernáth-tanítvány, tehát tulajdonképpen van egy ilyen vonatkozása is ennek a történetnek. Megfigyelhető egyébként, hogy a jó művészet nagyon-nagyon intenzíven hat. Valakinek valahogy egy festmény kerül a családjába, vagy valaki elkezd foglalkozni a művészettel egy családban, akkor lehet látni, hogy ott ez hogyan szóródik szét, és hogyan érdeklődnek egyre többen a képzőművészet iránt. Azt kell, hogy mondjam, erre Magyarországon nagyon nagy szükség van. Mert még mindig van hova fejlődniünk a képzőművészet befogadásában.

Elhangzott Balatonfüreden, a Vaszary Galériában, 2016. november 11-én.